

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİ ANABİLİM DALI
YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İŞLEVSEL DİLBİLGİSİ ÇERÇEVESİNDE
TÜRKÇEDEKİ İLİŞKİSEL SÜREÇLERİN BETİMLENMESİ

Emine OFLAZ

İZMİR
2010

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİ ANABİLİM DALI
YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İŞLEVSEL DİLBİLGİSİ ÇERÇEVESİNDE
TÜRKÇEDEKİ İLİŞKİSEL SÜREÇLERİN BETİMLENMESİ

Emine OFLAZ

Danışman
Prof. Dr. V. Doğan GÜNAY

İZMİR
2010

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum **“İşlevsel Dilbilgisi Çerçevesinde Türkçedeki İlişkisel Süreçlerin Betimlenmesi”** adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

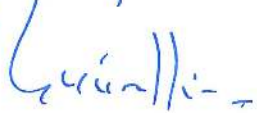
20. / 01. / 2010

EMİNE OFLAZ

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne

İşbu çalışma, jürimiz tarafından. Yabancı Dil Olarak Türkçe
Öğretimi..... Anabilim Dalı
Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi..... Bilim Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. V. Doğan Güngör
Üye : Yard. Doc. Dr. Uğur Altunay
Üye : Yard. Doc. Dr. Ahmet Acar

Onay

Yukarıda imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

18/07/2010

Prof. Dr. h. c. İbrahim ATALAY
Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans eğitimim boyunca, gerek ders döneminde gerekse tez çalışmamda, tüm yoğunluğuna rağmen benden bilgi ve desteğini esirgemeyen, çalışmanın her aşamasında yanımda olan değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. V. Doğan GÜNAY'a sabrı, hoşgörüsü ve değerli yönlendirmeleri için teşekkür ederim.

Çalışmamın hazırlanması sürecinde birikimlerini benimle paylaşan, değerli yönlendirmeleriyle beni destekleyen Öğr. Gör. Dr. Özden FİDAN, Araş. Gör. Dr. Özgün KOŞANER ve Araş. Gör. Serkan KOÇ'a teşekkürü borç bilirim.

Çalışmamın son döneminde evimin tüm sorumluluğunu kendisine bıraktığım Müesser'e anlayış ve arkadaşlığı için teşekkür ederim.

Son olarak tez çalışmam boyunca maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen ve anlayışları ile beni her koşulda motive eden aileme, ablam Havva Demirkol'a, sonsuz sabır ve desteği için Ömür'e teşekkürler.

Emine OFLAZ

2010

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
TABLO LİSTESİ.....	vi
ŞEKİL LİSTESİ	viii
ÖZET	ix
ABSTRACT	x
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Tezin Konusu.....	6
1.2. Amaç ve Önem	7
1.3. Problem Tümcesi.....	8
1.4. Veri tabanı ve Yöntem.....	8
2. TÜMCE	10
2.1. Tümcenin Tanımı.....	10
2.2. Tümce Türleri	22
2.3. Ad Tümceleri ve “I-” Eylemine Dilbilgisel Bakış.....	37
2.4. “I-” Eyleminin Çekimleri	42
3. TÜMCEYE DİLBİLİMSEL BAKIŞ	48
3.1. Tümcenin Tanımı.....	48
3.1.1. Halliday (1994).....	48
3.1.2 Korkmaz (1996)	49
3.1.3 Erkman-Akerson ve Ozil (1998)	52

3.2. Biçimsel Yaklaşım	53
3.2.1 Erguvanlı (1987)	53
3.2.2 Kornfilt (1997)	59
3.2.3 Göksel ve Kerslake (2005)	70
3.3. İşlevsel Yaklaşım	83
4. DİZGECİ-İŞLEVSEL DİLBİLİM.....	84
4.1. Dizgeci Dilbilgisinin Hedefleri	86
4.2. Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisi'nde Önemli Kavramlar	86
4.2.1. Dizge	86
4.2.2. Dizge Ağı	87
4.2.3. Ayrıntılaşma	88
4.2.4. İşlevsel Çözümleme	89
4.2.5. Düzey	92
4.2.6. Gerçekleşme Kuralları.....	93
5. İŞLEVSEL ÇÖZÜMLEME	95
5.1. Tümcenin Düşünsel Olarak Temsilleştirilmesi	95
5.1.1 Deneyim.....	95
5.1.2. Süreç, Katılımcılar ve Durumsallar	98
5.2. Geçişlilik Çözümlemesi.....	100
5.2.1. Maddesel Süreçler	100
5.2.2. Zihinsel Süreçler.....	101
5.2.3. Varoluşsal süreçler	101
5.2.4. Davranışsal Süreçler	102

5.2.5. Sözel Süreçler.....	103
5.2.6. İlişkisel Süreçler (“ol-”un süreci).....	104
5.2.6.1. Pekiştirmeli Süreç: Niteleyici.....	107
5.2.6.2. Pekiştirmeli süreç: Özdeşleyici	108
5.2.6.3. Diğer Süreç Türleri	112
5.3. Durumsallar.....	114
5.4. Türce ve Değer	116
5.5. Katılımcılar	122
6. TÜRKÇEDE İLİŞKİSEL SÜREÇ.....	124
6.1. İşlevsel Çözümleme	124
6.1.1. Süreç, Katılımcılar ve Durumsallar	125
6.1.2. Geçişlilik Çözümlemesi	126
6.2. İlişkisel Süreçler ve Türkçe	126
6.2.1. Pekiştirmeli Süreçler: Niteleyici	130
6.2.2. Pekiştirmeli Süreçler: Özdeşleyici	132
6.3. Türce ve Değer... ..	138
7. BULGULAR.....	146
8. SONUÇ	157
9. KAYNAKÇA.....	161
10. EKLER	162
11. SÖZLÜKÇE	178

TABLO LİSTESİ

Tablo 1 Eylem ve Ad Tümcəsi	23
Tablo 2 “I-” Eyleminin Biçimleri	37
Tablo 3 “I-” Eyleminin Kişi Çekimleri	42
Tablo 4 “I-” Eyleminin Zaman Çekimleri	43
Tablo 5 “I-” Eyleminin Eski Kullanım Biçimleri	44
Tablo 6 “-DIr”ın Eski Biçimi	44
Tablo 7 Anlamsal Roller ve Sözdizimsel İşlevler	49
Tablo 8 Anlamsal Roller ve Sözdizimsel İşlevler	50
Tablo 9 Dilbilgisinde Üst-İşlevsel Katmanlaşma	91
Tablo 10 İşlevsel Çözümleme ve Önemli Kavramları	92
Tablo 11 Süreç, Katılımcı ve Durumsal Bileşenleri	98
Tablo 12 Süreç, Katılımcı Ve Durum Olarak Tümce	98
Tablo 13 Varoluşsal Süreçte Katılımcılar	102
Tablo 14 Davranışsal Süreç	102
Tablo 15(a-b) Sözel Süreç	103
Tablo 16 İlişkisel Süreçlerin Altı Farklı Türü	105
Tablo 17 İlişkisel Süreçte Özdeşleyici Biçim	106
Tablo 18 Pekiştirmeli-Niteleyici Önergeler	107
Tablo 19 Pekiştirmeli-Özdeşleyici Önergeler	109
Tablo 20 Özdeşleyici Önergelerde Sıklıkla Kullanılan Eylem Biçimleri	110
Tablo 21 “ <i>Alice hangisi?</i> ”	112
Tablo 22 “ <i>Akıllı olan hangisi?</i> ”	112
Tablo 23 (a-b) Durumsal - Niteleyici Süreç	112
Tablo 24 Durum Belirten Niteleyici Tümceler	112
Tablo 25 (a-b1-b2) Sahiplik Belirten Süreç Türü	113
Tablo 26 (a-b) Sahiplik Belirten Özdeşleyici Süreçler	114
Tablo 27 Durumsal Öge Türleri	115
Tablo 28 İlişkisel Süreçler ve Durumsallar	115
Tablo (29-30) <i>Özne-Tümleç, Tanımlayan-Tanımlanan, Türce-Değer</i>	117-118

Tablo 31 Özdeşleyici Önergelerde Etken ve Edilgen Yapı	120-121
Tablo 32 Süreçler ve Katılımcılar	122
Tablo 33 Süreç, Süreçlerin Anlamı ve Bu Süreçlere Dahil Olan Katılımcılar	123
Tablo 34 Süreç, Katılımcı ve Durumsal Bileşenleri	125
Tablo 35 İlişkisel Süreçlerde Tür, Anlam ve Katılımcılar	127
Tablo 36 İlişkisel Süreç Türleri 1	127
Tablo 37 İlişkisel Süreç Türleri 2	128
Tablo 38 Pekiştirmeli-Niteleyici Tümceler	130
Tablo 39 Pekiştirmeli-Niteleyici Tümceler (Türkçe)	131
Tablo 40 Pekiştirmeli-Niteleyici Tümceler (Türkçeden Örnekler)	131
Tablo 41 Pekiştirmeli-Özdeşleyici Süreçler (İngilizce)	132
Tablo 42 Pekiştirmeli-Özdeşleyici Tümceler (Türkçe)	132
Tablo 43 Pekiştirmeli-Özdeşleyici Tümceler (Türkçeden Örnekler)	133
Tablo 44 Özdeşleyici Önergelerde Sıklıkla Kullanılan Eylem Biçimleri	134
Tablo 45 “Ayşe hangisi?”	136
Tablo 46 “Sarışın olan hangisi?”	136
Tablo 47-48 Özne-Tümleç, Tanımlayan-Tanımlanan, Türce-Değer	140-141
Tablo 49 Pekiştirmeli-Niteleyici/Pekiştirmeli-Özdeşleyici İlişkisel Süreçler	146
Tablo 50 Türkçe Pekiştirmeli – Niteleyici İlişkisel Süreç Örnekleri	147
Tablo 51 Türkçe Pekiştirmeli – Özdeşleyici İlişkisel Süreç Örnekleri	148
Tablo 52 Özdeşleyici Süreç Belirtili Sözlük Dizilişi	148
Tablo 53 Özdeşleyici Süreç - Türce ve Değer	153
Tablo 54 Türce ve Değer - Belirtili Sözcük Dizilişi	153
Tablo 55 Tanımlayan / Tanımlanan - Türce / Değer ve Türkçeden Örnekler	155
Tablo 56 Tümce Tanımı-Türleri, Ad Tümcesi, “I-” Eylemi ve “-Dir” ve “ol-”	163

ŞEKİL LİSTESİ

Şema 1 Birleşik Tümce ve Alt Türleri	24
Şema 2 Kiplik Dizgesi Şeması	162
Şema 3 Göstergelerin dilin farklı düzeylerinde gerçekleşmesi	51
Şema 4 Dizge Sunumu	87
Şema 5 Giriş Koşullarının Temsilleştirilmesi	88
Şema 6 Giriş Koşullarının Temsilleştirilmesi	88
Şema 7 Sözdizimsel ve Anlamsal Etiketleme	89
Şema 8 Türkçede Dilbilgisi Düzeyleri	93
Şema 9 Süreç Türleri	97

ÖZET

Halliday’ın **İşlevsel Dilbilgisine Giriş** adlı kitabında da belirttiği gibi, dildeki anlamın temel bileşenleri işlevsel bileşenlerden oluşmaktadır. Bu bakış açısına göre tüm diller düşünsel ve kişilerarası olmak üzere iki tür anlam etrafında örgütlenmiştir. Bu bileşenlere “üst-işlev” adı verilir.

Bu üst-işlevler, tüm dillerde ortak olan iki genel amaç ile temsil edilirler: (i) etrafında olup bitenleri anlamlandırmak; (ii) dili kullanarak diğer insanlar üzerinde etki yaratmak. Amacı etrafında olup biteni anlamlandırmayı sağlamak olan dili ve buna bağlı olarak metni, anlamdan kopararak, yalnızca yapısal bir birim olarak düşünmek mümkün değildir.

Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisine göre, metin dilbilgisel değil anlamsal bir birimdir. Anlam “söz” yoluyla belirtilir ve sözler olmadan birinin bir metnin anlamına yönelik yorumunu açık hale getirmek mümkün değildir. Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisi, dili –düşünsel, kişilerarası ve metinsel olmak üzere- üç farklı boyutta aynı anda çözümlemeyi olanaklı kılmaktadır.

Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisi çerçevesinde Türkçede ilişkisel süreçleri betimlemeyi planladığımız bu çalışmanın temel araştırma soruları şunlardır:

- 1) İlişkisel süreçler Türkçede hangi biçimlerde ortaya çıkmaktadır?
- 2) Türkçede “ad tümcesi” olarak nitelendirilen tümce türünün ilişkisel süreçteki yeri nedir?
- 3) Halliday’ın ilişkisel süreçler çerçevesinde betimlediği süreçler ve eylemler Türkçedeki durumla ne oranda örtüşmektedir?

Anahtar Sözcükler: Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisi Kuramı, tümcenin temsilleştirilmesi, geçişlilik çözümlemesi, ilişkisel süreçler, niteleyici ve özdeşleyici süreçler, türce ve değer ve ad tümceleri.

ABSTRACT

As it is stated by Halliday in “An Introduction to Functional Grammar”, the fundamental components of meaning in language are functional components. According to this perspective, all languages are organized around two main kinds of meaning; the ideational or reflective, and the interpersonal or active. These components are called “metafunctions”.

Metafunctions are represented by two general purposes of all uses of languages: to understand the environment; and to act on the others in it. The third component is the textual metafunction, which is related with the other two.

Because the first general purpose is to understand the environment, it is not possible to think of a text only in terms of its structure, without considering the meaning. According to the Systemic-Functional Grammar, the text is a semantic, not a grammatical one. The meanings are realized through wordings and without a theory of wording, there is no way of making explicit one’s interpretation of the meaning of a text.

Systemic-Functional Grammar Theory makes it possible to analyse the text with its three dimensions –the ideational, interpersonal and textual- at the same time.

Within the framework of Systemic Functional Grammar, this study aims to describe the relational processes in Turkish with these questions:

- 1) How do the relational processes occur in Turkish?
- 2) What is the relation between the nominal sentences –as a syntactic structure- and relational processes –as a functional process- in Turkish?
- 3) In what other ways do the relational processes occur except for the nominal sentences?

To make it possible to find answers to the primary investigation questions, “functional analysis, transitivity analysis and the “token and value” are used.

Keywords: Systemic-Functional Grammar Theory, clause as representation, transitivity analysis, relational processes, attributive and identifying processes, token and value and nominal sentences.

1. GİRİŞ

Temel çalışma alanı dil yetisinin ve doğal dillerin bilimsel olarak incelenmesi olan dilbilim, geçmişten bugüne farklı bakış açılarıyla şekillenmiştir. Saussure, dil olguları çevresinde oluşan bu bilimin, gerçek ve tek konusunun ne olduğunu anlamadan önce üç evreden geçtiğinden söz eder. Buna göre, dilbilim çalışmaları çerçevesinde öncelikle “dilbilgisi” diye adlandırılan çalışmalar yapılmış, ikinci aşamada bu çalışmaların yerini “filoloji” almıştır. Dilbilim tarihinde üçüncü dönem ise dillerin birbirleriyle karşılaştırılabileceği anlaşılınca başlamış ve çalışmalar “karşılaştırmalı filoloji” ve “karşılaştırmalı dilbilgisi” çalışmaları yoğunluk kazanmıştır (Saussure, 1998:27-33, *Aktaran* Rifat; 1998a:15-16).

İlk zamanlar dilbilim terimi yerine kullanılan ve çalışmaları M.Ö. dördüncü yüzyıla kadar dayanan dilbilgisinin bazı pratik amaçlara göre oluştuğu söylenebilir. Bunlardan ilki Eski Yunanda destanların gelecek kuşaklara doğru bir biçimde aktarılması amacıyla yapılan dil kurallarının saptanması çalışmalarıdır. Aynı şekilde, Hindistan’da kutsal metin olarak kabul edilen Veda’ların dilin gelişmesiyle birlikte anlaşılmasız hale gelmesi ve dinsel törenlerin yerine getirilebilmesi için bu metinlerin dili incelenmiş ve öğretilmiştir.

Dilbilgisinin diğer bir çalışma alanı ise yabancı bir dili ve anadili öğretme/öğrenme ve kendi anadilini doğru konuşma ve yazma sanatı üzerinedir.

Yani dilbilgisi çalışmalarının sözü edilen amaçlarının temelinde eğitime yönelik olduğu açıktır. Bu durum iyi bir kullanımı benimsetmeye çalışan dilbilgisinin çalışmalarını kuralcı olmasıyla sonuçlanmıştır.

Dilbilim tarihinde yerini almış bir diğer çalışma alanı da filolojidir. Çoğu zaman eşdeğer iki terim olarak nitelendirilen bu iki bilim dalı aynı bilimlerle de ilişkiye girmemeleri açısından birbirlerinden ayrırırlar (Kıran ve Kıran, 2006:47). Dilbilimden daha eski olan ve on sekizinci yüzyılın başlarına doğru bağımsız bir bilim dalı olan filoloji eski metinlerin karşılaştırmalı eleştirisini yapan bir bilim

dalıdır. Bu dönemde dilbilim ile özdeşleştirilen filolojinin tüm amacı eski yazınsal yapıtları açıklamak, aydınlatmak ve bu yapıtlarda sözü edilen gelenek ve görenekleri yeniden canlandırmaktır.

Kısacası filoloji üretildiği dönemlere ait eski metinleri yeniden oluşturmaya çalışmıştır. Buna karşılık dilbilim ve dilbilimcinin amacı dili anlamaya, onu tıpkı somut bir nesne gibi incelemeye çaba göstermiştir. “Dilbilim ile filoloji arasındaki diğer önemli bir fark ise filologların sözlü dil ile herhangi bir biçimde ilgilenmemeleridir” (Kıran ve Kıran, 2006:46-48). Dilbilim filoloji alanından, hem sözlü hem yazılı dili incelemesi ile ayrılmakta ve bu yönüyle dile ilişkin dilbilgisi, biçimbilgisi, sesbilgisi gibi tüm bilimlere kapsayan çok daha geniş bir bilim dalı olma özelliği göstermektedir.

Saussure, dilbilimin görevinin “ulaşabileceği bütün dillerin betimlemesini yapmak ve tarihini incelemek; bütün dillerde sürekli ve evrensel bir biçimde etkisi görülen güçleri araştırmak ve tarihin bütün özel olgularını bağlayabileceğimiz genel yasaları oluşturmak ve tüm bilimlerde olduğu gibi kendi sınırlarını belirlemek ve kendi kendini tanımlamak” olduğunu belirtmiştir (Saussure, 1998: 34). Böylelikle Saussure bir bilim dalı olarak dilbilimin neleri, nasıl inceleyeceğine dair genel bir çerçeve çizerek, kendinden sonra gelecek araştırmacılar için yeni bir algı ve bakış sunmuştur.

Kıran ve Kıran ise, dilbilim ve dilbilimcilerin görevini “bir dilsel topluluğuna ait bireylerin zihinlerindeki ortak özelliği geniş ve ayrıntılı bir biçimde tanıtmaya çalışmak” olarak tanımlamıştır (Kıran ve Kıran, 2006:45). Bu araştırmacılar, Saussure’ün dilbilimin görevine ilişkin verdiği bilgiye paralel olmakla beraber, ilgili tanımlarında dilbilimin görevine dair daha özgül bir açıklama getirmektedirler.

Kıran ve Kıran, Saussure’ün dilbilimin konusu bağlamındaki görüşleriyle ilgili olarak şu bilgileri vermiştir: “Saussure’e göre, dilbilimin tek ve gerçek konusu kendi başına ve yalnız kendisi için dili incelemektir. Bu yönüyle, dilbilimin dillerin betimlemesini yapmaktan başka bir amacı yoktur. Dili değişik türdeki değişimlerin tanımlanması gereken bir göstergeler dizgesi olarak ele alan

dilbilim, nesnesini tanımlamak için yöntemler geliştirmiştir” (Kıran ve Kıran, 2006:45-46). Bir başka ifade ile dilbilimin temel görevi dil dizgesini betimlemek ve bu betimlemelerden hareket ile dili tanımlayarak dilbilim çalışmalarına dahil etmektir.

Dilbilimin gerecinin belirlenmesi bağlamında ise, Rifat, “ister ilkel topluluklar, uygar uluslar, isterse arkaik, klasik çağlar olsun, dilbilim her dönemde yalnızca doğru dil ve “güzel konuşma” ile değil, bütün anlatım biçimleriyle ilgilenir” açıklamasını yapmıştır (Rifat, 1998b:17). Buna göre, dilbilimin gerecini insan dilinin bütün gerçekleşme biçimleri oluşturmaktadır.

Dilbilimcilerin dile farklı tanımlar ve yöntemlerle yaklaşımları ve bu yaklaşımlar çerçevesinde geliştirdikleri yöntemler farklı dilbilim kuramlarının ortaya çıkması ile sonuçlanmaktadır.

19. yüzyılda, konusu toplumların yapısını, işleyişini ve gelişmesini incelemek olan toplumbilim, bütün bilimlerin toplumsal hayatın bir bölümü olduğunu ve toplumsal olaylara bağlı olarak ele alınmaları gerektiğini göstermiş ve bilimsel gelişmenin toplumsal gelişmeyle olan ilintisini ortaya koymuştur (Vardar, 2001:9-10). Bu bağlamda, 19. yüzyıl batıda ayrı ayrı bütün bilimlere yeni araştırma alanları sağlamış ve aynı zamanda genel olarak her türlü bilimsel araştırmaya getirdiği yöntem anlayışı ile bir dönüm noktası olmuştur.

Bu yüzyılda öne çıkan toplumbilim ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ilerleme ve gelişme fikri bütün büyük akımlara egemen olmuş ve bu değişim doğal olarak dilbilimin de ilerlemesine katkı sağlamıştır.

Bu dönemde ortaya çıkan, dilin birbirini tamamlayan ve aynı zamanda birbirine karşıt olan “kişisel” ve “toplumsallık” özellikleri birçok dilbilimci ve felsefeci için tartışma konusu haline gelmiştir. Saussure, çağdaş dilbilimin kurucusu olarak, “yetenek dil”i (langage), “dil” ve “söz” diye ikiye ayırmıştır. “Ona göre dil, ruhsal temellerine rağmen her şeyden önce belirli bir topluma özgü göstergeler dizgesidir. Söz ise, bireylerin duygu ve düşüncelerini dilin kurallarına uygun olarak biçimlendiren geçici bir kalıptır, özel ve öznel bir

araçtır” (Vardar, 2001:10). Başka bir deyişle bu dönemde ön plana çıkan “kişisel” ve “toplumsal” kavramları ve bu kavramlara ilişkin geliştirilen yeni bakış açıları dilbiliminin gelişmesinde de etkisini göstermiştir.

20. yüzyıl ise dil bilimlerinin doruk noktasına ulaştığı bir çağ olarak tanımlanabilir. Gerçekten de bu yüzyılda dilbilimi alanında girişilen öncü araştırmalar, yalnızca doğal dillerin yapısına ilişkin çözümleme ve betimleme yöntemlerinin düzenlenmesine yol açmakla kalmamış, aynı zamanda doğal diller dışındaki diğer anlamlı dizgelerin, anlamlı bütünlerin de yapısını kuruluşunu çözümleyebilecek, yorumlayabilecek yaklaşım modellerinin geliştirilmesine katkıda bulunmuştur (Rifat, 1998a:11-12). Dilbilim araştırmaları, belli bir süreç içerisinde akımlar ve okullar çerçevesinde değişik temeller üzerinde kuramlaşmış ve gelişmiştir.

Bu bağlamda 20. yüzyılın başlarından itibaren ivme kazanan dilbilim çalışmaları farklı yönelimler, yöntemler, kuramlar ve yaklaşımlar çerçevesinde gelişmiş ve dilbilimsel çalışmalar sözdizim, biçimbilim, sesbilim, anlambilim ve söylem çalışmaları gibi farklı düzlemlerde gerçekleştirilmiştir. Bu noktada bu çalışma dilin sözdizimsel ve anlambilimsel düzlemlerine gönderimde bulunmaktadır.

“Saussure, çağdaş dilbilimin kurucusu ve yapısal dilbilim akımının öncüsüdür. Günümüzde artık dilbilimde benimsenmiş ilkelerin kavramların birçoğu Saussure ile özdeşleşmiş durumdadır” (Rifat, 1998b:19). Yapısal Dilbilimin öncüsü Saussure’dan sonra Avrupa Dilbilimi Prag Dilbilim Okulu ve Fransız İşlevsel Dilbilim Okulu’nun öncüsü olduğu yeni bir akıma sahne olmuştur. İşlevselcilik olarak bilinen bu akım kendine bir dilbilgisi yaratma hedefi belirlemiştir.

“Dile ve dil kullanımına işlevsel açıdan bakmadaki temel sorun, insanların dilsel anlatımlar kullanarak fikirleri, inançları, bilgileri ve benzeri gibi olguları nasıl ilettikleri, başka bir deyişle insanların dil aracılığıyla nasıl iletişim kurduğu ile ilgilidir” (Schaaik, 1998:10). Bu yönüyle işlevsel dilbilgisi, ilk olarak dil

kullanımının altında yatan dilsel yetilerle ilgilenir ve bu kuram doğal dillerin dilbilgisel düzenlenmesine ilişkin genel bir kuram olarak tasarlanmıştır.

“İşlevsel dilbilim kuramına göre dil her şeyden önce bir sosyal etkileşim aracıdır ve insanoğlunun iletişimsel yetisinin bütünleşmiş bir parçasını oluşturur” (Schaaik, 1998:10). Başka bir deyişle bu kuram, dilin iletişimsel işlevini ön plana çıkarmakta ve dili betimleme aşamasında iletişimsel amaçların göz ardı edilemeyeceğini savunmaktadır.

Schaaik’e göre, dilsel anlatımların yapılandırılışının işlevsel bir biçimde gerçekleştiğini savunan işlevsel dilbilim dört temel yeterlilikten söz eder:

- 1) Herhangi bir dilin dilbilgisinin o dilin en önemli genelleştirmelerinin bir araya geldiği kural ve ilkeleri belirleyerek, bütün dilsel anlatımları üretebilmesi gerekir (betimleyici yeterlik);
- 2) Dilsel anlatımlar yalıtılmış nesneler olarak değil, dilsel anlatımın kendisi tarafından geliştirilmiş olan bir durum ve bağlamca belirlenen verili, belirli bir iletişim ortamında konuşanın dinleyenin üzerinde kastettiği anlamı uyandırmasında kullanılan bir araç olarak görülmelidir (edimsel yeterlik);
- 3) Bir dilbilgisi, a) bir üretim modeli; b) dilsel anlatımların yorumlanması için bir model; c) modellerde kullanılan temel dilsel malzeme ve kurallar için depolama özelliği temsil eden bir araç içermelidir (psikolojik yeterlik);
- 4) İşlevsel dilbilgisi kuramı her türden dil için dilbilgisi sağlama ve tek tek diller ve dil grupları arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri açıklama kapasitesine sahip olmalıdır (tipolojik yeterlik) (Schaaik, 1998:10-11).

Görüldüğü üzere, işlevsel dilbilgisi kuramının bu dört temel ilkesi, genel olarak dili işlevsel bir dizge olarak kabul etmeyi ve bir dilbilgisi kuramının tüm dillere uygulanabilirliğini vurgulamaktadır.

İşlevsel dilbilgisi ile ilgili olarak, John Rupert Firth öncelikle “dizge” kavramını ortaya koymuş ve dizgeyi “belirli bir dilsel bağlamdaki dilsel tercihler bütünü” yani anlam olasılıkları olarak tanımlamıştır. Daha sonra doğal dilin dizisel (dizge-tabanlı) ve dizimsel (yapı tabanlı) betimlemeleri arasındaki farka odaklanmıştır (Korkmaz, 1996:5-6).

Bu araştırmanın kuramsal çerçevesi Halliday’ın 1960’lardan başlayarak geliştirdiği Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisi Kuramı olarak belirlenmiştir. Çalışma kapsamındaki çözümlemeler bu kuram çerçevesinde uygulanacaktır.

1.1 . Tezin Konusu

Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisine göre, bir dilsel birimin aynı anda birden çok işlevi olabilir. “Genel olarak tüm dillerde şu ortak *üst-işlevsel boyutlar* söz konusudur” (Korkmaz, 1996:10). Bu üst-işlevleri şöyle özetlemek olanaklıdır:

a) *Düşünsel üst-işlev*, “dilin, dünyaya ilişkin algıları ve bilinçliliği düzenlemeyi, anlamayı ve ifade etmeyi sağlayan bir dizge olarak kullanılması” olarak tanımlanabilir (Bloor ve Bloor, 1995:9, *Aktaran Türkkkan*, 2008:39). Düşünsel üst-işlev bu yönüyle kişiye gerçekliğin temsilleştirilmesi ve yorumuna ilişkin kaynak sağlamaktadır. Ayrıca süreçler, olaylar, eylemler ve nesneler arasındaki mantıksal ilişkiyi de temsil eden bu üst-işlev, bu araştırmanın “işlevsel çözümleme” kapsamında kuramsal çerçevesini oluşturmaktadır.

b) *Kişilerarası üst-işlev*, “konuşucunun dinleyici ile toplumsal ilişkiyi sağlaması ve sürdürmesi için kaynak sağlamakta ve söylemde konuşucunun rolünü ifade etmektedir” (Korkmaz, 1996:10). Yani bir konuşma eyleminde hem konuşucu hem de dinleyici etkin durumdadır ve konuşulanın içeriğine göre birtakım roller üstlenmektedirler. Bu yönüyle konuşma eylemi kişilerarası bir etkileşimdir.

c) *Metinsel üst-işlev*; dilin bir ileti olarak değerlendirilmesini ifade etmektedir. “Metinsel üst-işlevde, tümcenin bir birimine özel bir önem yüklenmekte ve bu birim, tümcenin geri kalanıyla bir araya gelerek iletiyi oluşturmaktadır. Dillerde görülen bu işlev *tema* kavramıyla adlandırılmaktadır” (Halliday, 1985: 40-41, *Aktaran Türkkkan*, 2008:41). Kısacası bu üst işlev konuşucunun bağlamda düşünsel ve kişiler arası bilgiyi metin olarak sunmasını sağlar.

Görüldüğü gibi Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisinde dilsel birimler birkaç işlevsel boyutta eş zamanlı olarak çözümlenmektedirler.

Burada belirtilen üst-işlevlerden “düşünsel üst-işlev” içinde bir takım çözümleme yöntemi ve bu yolla elde edilen süreç, katılımcı ve durumsal kavramlarını barındırmaktadır.

Dilin düzlemlerini ise,

- (i) anlambilimsel düzlem (anlamsal roller);
- (ii) sözdizimsel düzlem (özne-yüklem-tümleç ilişkisi);
- (iii) edimbilimsel düzlem (konu-yorum-odak ilişkisi) olarak özetlemek

mümkündür (Dik, 1979:13). Dilbilim üzerine yapılan çalışmalar dilin kabul edilen düzlemlerinden bir ya da birden çoğuna yönelik olarak geliştirilmiştir. Aynı zamanda geliştirilen her kuram, bakış açısına göre dilde inceleme nesnesi olarak kabul ettiği birimi temel almış ve çalışmaları buna göre sürdürmüştür.

Bu çalışmanın temel konusunu, dilin tüm düzlemlerini *üst-işlevler* çerçevesinde değerlendiren ve inceleme konusu olarak “*metin*” olgusunu tercih eden Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisi Kuramı kapsamında Türkçenin değerlendirilmesi oluşturmaktadır.

1.2 . Amaç ve Önem

Bu çalışmanın amacı, Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisi Kuramı kapsamında Türkçedeki “ilişkisel süreçler”i betimlemek ve Türkçede sözdizimsel açıdan ad tümcesi olarak nitelendirilen birimlerin ilişkisel süreçler içerisinde yerini belirlemektir.

Türkçe üzerine yapılan çalışmalar arasında Türkçeyi, dilin tüm düzlemlerini göz önünde bulundurarak ele alan Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisi Kuramı çerçevesinde inceleyen kapsamlı bir çalışma söz konusu değildir. Bu araştırma, Türkçeyi geleneksel ve biçimci bakış açısıyla değerlendiren çalışmalardan bu yönüyle ayrılmakta ve alandaki bu boşluğa işaret etmesiyle önem kazanmaktadır.

1.3 . Problem Tümcesi

Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisi Kuramı çerçevesinde Türkçede ilişkisel süreçleri betimlenmesi amaçlanan bu çalışmada ş problemlere de yanıt vermeye çalışılacaktır:

- 1) Türkçede ilişkisel süreçler hangi yapılarla gerçekleşmektedir?
- 2) Türkçede “ad tümcesi” olarak nitelendirilen tümce türünün ilişkisel süreçteki yeri nedir?
- 3) Halliday’in ilişkisel süreçler çerçevesinde betimlediğı tümce yapıları ve eylemler Türkçedeki durumla ne oranda örtüşmektedir?

Bu araştırmada bu üç soruya yanıt bulunmasına çalışılmış ve bu sorunları betimleyecek bulmamıza hizmet edecek kaynaklara başvurulmuştur.

1.4 . Veri Tabanı ve Yöntem

Araştırmanın kuramsal ve uygulama bölümlerinde çözümlemelere dahil edilen tümce örnekleri Halliday’in “İşlevsel Dilbilgisine Giriş” adlı yapıtında, Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisini açıklamak üzere kullandığı İngilizce tümceler, bu tümcelerin Türkçe karşılıklarıdır. Fakat Türkçedeki farklı örntlenmeleri de göz önünde bulundurarak, araştırmacının Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisi Kuramı çerçevesinde ele aldığı kavramları açıklamak üzere Türkçe tümcelerden de örnekler sunulacaktır.

Çözümleme kapsamına alınan örnekler, tümcelerin Türkçede kullanım açısından geçerliliğini ve uygulanabilirliğini sağlamak amacıyla özgün metinlerden seçilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla da, en eski tarihi 2006 gösteren farklı yelpazelerden seçilmiş gazetelerden köşe yazıları ve yaygın internet sitelerindeki metinler taranmış ve çalışma kapsamımıza giren çözümlemelere uygun sınırlı bir bütünce hazırlanacaktır.

Bu çalışma bir betimleme çalışmasıdır. Bu bağlamda, kuramsal çerçeveyi oluşturan Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisi Kuramı çerçevesinde uyguladığı çözümleme yöntemleri benimsenmiştir. Bu amaçla ilk olarak:

- a. Üst-işlevleri betimleme aşamasında “işlevsel çözümleme”;
- b. “Düşünsel Üst-İşlev” kapsamında süreçleri belirleyebilmek için “geçişlilik çözümlemesi”;
- c. Son olarak da, ilişkisel süreç altında yer alan özdeşleyici süreçlerin katılımcılarını belirlemek amacıyla” tanımlayan/tanımlanan ve türce/değer” çözümlemeleri uygulanmıştır.

2. TÜMCE

Araştırmanın, Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisi Kuramı çerçevesinde ilişkisel süreç türünde yoğunlaşacağı daha önce belirtilmişti. Halliday’ın geliştirdiği bu kuramda *düşünsel üst-işlev*, “düşünsel anlam” ve “nermesel içerik” kavramlarına karşılık gelmektedir. Bu st-işlev tümcenin temsilleştirilmesini konu aldığı için çalışmaya burada önermeye en yakın kavramla, tümceyle başlanmıştır.

2.1. Tümcenin Tanımı

Çalışmanın bu bölümünde tümce türlerine geçmeden önce geleneksel dilbilgisi çevresinde araştırmacıların *tümce* kavramına ve *tümcenin temel öğeleri*yle ilgili yaptıkları çalışmalara değinilecektir. İncelenen çalışmalarda “tümce” olarak belirtilen yapı için araştırmacıların farklı kavramlar kullandığını gözlemlenmiştir.

“Tümce” ve tümcenin öğeleri, türleri ile ilgili olarak geleneksel dilbilgisinin görüşlerini bir arada değerlendirilmiştir. Bu aşamada ele alınan çalışmalar boyunca *tümce* kavramı, sözü edilen araştırmacının tercih ettiği terimler göz önünde bulundurularak “*cümle, yargı, yargı öbeği, hüküm, söz*” gibi farklı terimlerle karşılanacaktır. Bir sonraki bölümde ise, ağdaş dilbilim kuramının tümce ile ilgili yargıları ele alınıp karşılaştırılacaktır.

Banguoğlu, öncelikle *yargı* kavramını açıklama yoluna gitmiş ve yargının 1) bir olup biteni, kılış ve oluşu; 2) kılan veya olan kişiye veya şeyi kapsadığından söz etmiştir (Banguoğlu, 1979: 249). Ona göre, burada bir olup biteni bir kişiye yüklemek söz konusudur ve yargıda birinci öğe, yüklenen iş veya hal *yüklem*; ikinci öğe yk alan kişi, şey, *kimse* adını alır.

Bir yargıda yüklem bir çekimli fiil veya cevher fiili eki almış bir isim olur (Banguoğlu, 1979:249).

- (1a) Sokak *karanlıktı*.
- (1b) Zeynep çantayı *getirdi*.
- (1c) Kardeşim köyde *kalacak*

örneklerinde olduğu gibi.

Araştırmacı bu tümcelerdeki “*getirdi*, *kalacak* ve *karanlıktı*” sözlerini yargının *yüklemi* olarak nitelendirmiş; “*Zeynep*, *kardeşim*, *sokak*” sözcüklerinin ise *kimse* (yük alan kişi) olduğunu belirtmiştir. Araştırmacı yargı kavramına ilişkin şu bilgileri eklemiştir:

Yüklemin çekim halinde bir fiil olan yargıya fiil yargısı, yüklemin cevher fiili eki almış bir isim olan yargıya isim yargısı deriz. İki üyeli bir yargı kısa bir cümledir ancak fiillerin ve cevher fiillerinin birinci ve ikinci kişilerinde kimse kişi eki ile açıklanmış olacağından iki üye bir kelime içinde birleşmiş olur (Anlıyorum. Bekleyeceksiniz. Haklısınız). Buna tek üyeli yargı deriz. İsim yargısında yüklem olan isim bir ad, sıfat, zamir, zarf vs. Buna yüklem ismi denir. Burada da bir yüklem ismi cevher fiilinin birinci ve ikinci kişi eklerini aldığı anda kimse istemeyebilir (Yorgunum. Yalnızsınız). Üçüncü kişi ise eklerini almayabilir (Hava güzel. Küfeler hazır) (Banguoğlu, 1979:249-250).

Banguoğlu, tümce kavramını yargıya ilişkin verdiği bilgiler çerçevesinde açıklamaya çalışmış ve tümce için “*bir başına yargı bir cümledir*” tanımını yapmıştır. Buna göre bir tek üyeli yargı da bir tümce sayılabilir (Banguoğlu, 1979:251). *Cümle* adının daha çok tamlayıcı üyelerle genişletilmiş bir yargı öbeği için kullanıldığını ifade eden araştırmacı bir tümcenin birden fazla iki, üç, beş yargıyı kapsayan büyük bir *yargı öbeği* olabileceğini eklemiştir.

Banguoğlu, tümcenin öğeleri çerçevesinde *yüklem* ve *kimse* dışındaki öğeleri *tamlayıcı* olarak nitelendirmiş ve tamlayıcının üç türünden söz etmiştir. Buna göre, *nesne* (kimsenin kılıcına hedef olan kişi veya şey); *zarflama* (yüklemin içinde geçtiği hal ve şartlar); *isimleme* (yüklemle ilgili kişiler ve şeyler) tamlayıcılarından söz edilebilir (Banguoğlu, 1979:251).

- (2) Turgut yarın şehirden arabayı getirecek.

Bu tümce sözü edilen beş üyeyi birden içermekte ve bu yönüyle tam yapılıklı bir *fiil cümlesi* özelliği göstermektedir (Banguoğlu, 1979:252).

Banguoğlu, tümcenin temel ögesi olan yüklemi “cümlelerin düğümlendiği kelime” olarak nitelendirmiş ve tümcenin türünün yüklem yapıları tarafından belirlendiğini eklemiştir. Bu araştırmacı, yüklemi eylemden olan bir tümceyi *fiil cümlesi*; yüklemi ad cümlecükten oluşan tümceyi *isim cümlesi* olarak tanımlamıştır. Buna göre “kimse” ögesi ise cümlede kılana ve olanı temsil etmektedir (Banguoğlu, 1979:251).

Araştırmacı tümce tamlayıcılarını şu tümcelerle örneklendirmiştir:

- (3a) Mehmet *tavuşu* kesti. (belirli nesne)
- (3b) Mehmet *tavuk* kesti. (belirsiz nesne)
- (3c) Ayşe erkenden kahvaltıyı hazırlamıştı
- (3d) Sen mektubu postaya verdin mi? (Banguoğlu, 1979:254-256).

Buna göre, yukarıdaki tümceler ad tümcesini örneklendirmektedir. Sırasıyla “*kesti*, *hazırlamıştı*, *verdin mi*”, ifadeleri tümcelerin yüklemelerini oluşturmaktadır. (3a) tümcesinde *tavuşu* belirli nesne; (3b) tümcesinde *tavuk* belirli nesne; (3c) *kahvaltıyı* belirli nesne; (3d) tümcesinde *mektubu* belirli nesnedir.

Gencan, tümceyi “bir duyguyu, bir düşünceyi, bir isteği, bir yargıyı, bir olayı anlatmak için kurulan sözcük dizisi” olarak tanımlamıştır (Gencan, 1979: 76). Gencan tümce için aşağıdaki kullanım örneklerini vermiştir □.

- (4a) Bu millet benim gibi daha binlerce Mustafa Kemal çıkarır. (Atatürk)
- (4b) Onun yegâne hocası, yegâne iş arkadaşı, yegâne zırhı ve silahı Türk milletinden başka kim idi?
- (4c) Bu kudreti o, Türk milletinin enerjisinden başka nerede bulmuştu. (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Atatürk).

Araştırmacı tümcenin temel ögeleri için *özne* ve *yüklem* terimlerini kullanmış ve bu ögeleri şu örneklerle belirtmiştir:

(5a) Orhan okuyor.

(5b) Hava güzeldir.

Bu tümcelerde birinci sözcükler *özne* ikinci sözcükler *yüklem*dir.

“Temel tümce ögelerinden olan yüklem, tümcede iş, oluş, kılış, düşünce, duygu, imge, yargı anlatan sözcüktür” (Gencan, 1979:79). Araştırmacı, Banguoğlu’dan farklı olmak üzere, yüklem için biçim biliminde *eylem* terimini; söz diziminde ise “iş, oluş, kılış, yargı anlamı bulunan her sözcük, eylem, eylem ve eylem görevli sözcükler” için *yüklem* terimini kullanmayı tercih etmiştir.

(6) Milletin ilk ve son dayanağı *meclistir*. (Falih Rıfkı Atay)

Bu tümcede “meclistir” sözcüğü eylemdir. Araştırmacı, yüklem kavramını ise şu şekilde örneklendirmiştir.¹

(7) *Okuyamıyorum. İşten başımı kaşıma vakit kalmıyor ki! Benim de onlar vaktim olsa belki bende büyük bir profesör olurum. Böyle körleşip kalmazdım. Hem sade tıp kitaplarımı? Okunacak daha neler var? İnsanın vakti olmalı; Denize dalar gibi bunların arasına dalmalı.* (Reşat Nuri Güntekin)

Gencan’a göre, “bulundukları tümcelere göre yüklemeler iki türlüdür: 1) *önerme -yancümlecik, yan tümce- yüklemi*; 2) *tümce ve temel önerme yüklemi*” (Gencan, 1979:79).

Araştırmacı tümcenin diğer temel ögesi olan özneyi “yüklemin anlamına göre olan veya kılan sözcük ya da söz öbeği” olarak tanımlamış ve şu örnekleri vermiştir:

¹ Bu çalışmada tümce ve tümce türleriyle ilgili olarak yazınsal yapıtlardan alınan tümce örnekleri sayıca çok fazla olduğundan, sözü edilen tümcelerin alındığı kaynaktaki biçimiyle gösterilmesiyle yetinilmiştir.

- (8a) *Güneş batıyor.*
 (8b) *Çocuk koştı.*
 (8c) *Turgut kapıyı açtı.*
 (8d) *Hava güzeldir.*
 (8e) *Kuş uçar.*
 (8f) *Ben anlatayım. O dinlesin...*

Bu tümcelerin her birinde bir oluş, bir kılış, bir yargı anlamı vardır ve bu oluş, kılış ve yargı anlamını veren altı çizili sözcükler yüklem iken italik yazılı sözcükler öznedir.

Gencan, tümcenin üçüncü temel ögesi çerçevesinde *nesne* kavramını ele almıştır. Ona göre özne ve yüklemden farklı olmak üzere tümcelerde anlamı genişletmek için kullanılan ve yüklemi tümleyen tümleyicilere *tümleç* denir. *Nesne* ögesi için tümleçlerin en önemlisi nitelendirmesini yapmış ve şu örnekleri vermiştir.

- (9a) Turgut kitabı aldı. *belirtili nesne*
 (9b) Turgut kitap aldı. *belirtisiz nesne*

Buna göre öznenin ediminden doğrudan doğruya etkilenen sözcüklere *nesne* (düz tümleç) denir. Araştırmacı *nesne* (düz tümleç) ögesi ile birlikte dört çeşit tümleçten söz eder ve *tümleç*leri şöyle örneklendirir:

- (10a) Orhan denize girdi.
 (10b) Şubatta Ankara'ya gidecektim.
 (10c) Turgut okuldan çıktı.
- } *dolaylı tümleç*

- (11) *Hiddetle kalkan zararla* oturur. *ilgeç tümleci*

- (12a) Çok çalıştım.
 (12b) Pek yorgundum.
 (12c) Yavaş yavaş gidelim.
- } *zarf tümleci*
- (13) Babam *bu akşam uçakla Eskişehir'den Ankara'ya* gidiyor.

Tümce (13) ile ilgili olarak ise, bir yüklemün çeşitli birkaç tümleci bir arada bulundurabileceğinden söz etmiştir (Gencan, 1979:79-110).

Atabay, Özel ve Çam, tümceyi “bir ya da birçok sözcükten oluşan yargılı anlatım birimi” (Atabay, Özel ve Çam, 1979:17) olarak tanımlamış ve sözcüklerin ve bu sözcüklerin görev ve anlamının tümcede birlikte bulundukları öteki sözcüklerle ilişkilerinden ortaya çıktığını vurgulamışlardır. Bir başka deyişle tümce, görev ve anlam bilgisi ile bir araya getirilmiş sözcükler dizisi ya da yargı taşıyan tek bir sözcüktür. Araştırmacılar yargıyla ilgili olarak şu bilgileri eklemiştir:

Bir yargıyı bildirmek üzere bir araya gelmiş sözcükler arasında birden çok ilgi söz konusudur. Sözcükler arasındaki görevsel ses bilimsel (İng. phonological) ilgi yanında, biçimbilimsel (İng. morphological) ilgi de önemlidir. Gerçekte, söz diziminin temel sorunu da bu ilgileri açıklığa kavuşturmadır. Bu nedenle, söz dizimi dili incelemeye, genel olarak tümceden başlar. Dilin çözümlenmesi bütünüyle olmasa bile, büyük ölçüde söz dizimi sorunlarının açıklığa kavuşmasına bağlıdır (Atabay, Özel ve Çam, 1981:17).

Bu araştırmacılara göre yargı, başka bir deyişle yüklem tümcenin temel ögesidir. Anlatılmak istenilen duygular düşünceler yüklem ve kesinlik kazanır. Öteki ögeler ise yükleme yardımcı, açıklayıcı niteliktedir. Bu nedenle tümce içindeki sözcükler yüklem ve ilişkileri, tümce içinde onu uzak ya da yakın oluşları açısından değişik değer ve görev kazanırlar.

Atabay, Özel ve Çam, tümcenin ögelerine ilişkin şu bilgileri vermişlerdir: “Tümceyi oluşturan sözcükler tümcede bir takım görevler yüklenir ve bu görevlere göre de adlandırılır. *Özne, yüklem, tümleç* adlarını alan bu sözcüklere tümcenin ögeleri denir” (Atabay, Özel ve Çam, 1981:19-20).

Bu araştırmacılar Banguoğlu’ndan farklı olmak üzere, Banguoğlu’nun “nesne (düz tümleç)” olarak adlandırdığı ve ayrı bir tümce ögesi olarak nitelendirdiği “-I” durumundaki tümce ögelerini de “tümleç” başlığı altında değerlendirmişlerdir.

Araştırmacılar *yüklemi* “tümcede yargıyı yüklenen çekimli eylem”; *özneyi* ise genellikle yargının oluşmasını sağlayan ya da etkileyen kişi ya da nesne olarak tanımlamışlardır. Yüklem tümcenin en önemli ögesidir. Özne yüklemdeki yargıyı doğrudan doğruya belirten sözcük ya da sözcük öbekleridir. Araştırmacılar özne ve yüklemi şu tümcelerle örneklendirmişlerdir:

(14a) Küçük halam benden yedi yaş büyüktü. (Orhan Kemal, Baba Evi)

(14b) Üç salkım üzüm koydu, içine. (Fakir Baykurt, Kaplumbağlar)

Bu tümcelerde “*büyüktü*” ve “*koydu*” sözcükleri *yüklem*dir.

(15a) *Yusuf*, ayakta duruyor, etraftaki eşyayı dikkatle gözden geçiriyordu. (Reşat Nuri Güntekin, Eski Hastalık)

(15b) O zaman *Siyasetçi Ahmet* her şeye el koydu. (Melih Cevdet Anday, Gizli Emir)

(15a) ve (15b) tümcelerinde “*Yusuf*” ve “*Siyasetçi Ahmet*” sözcükleri *özne*dir (Atabay, Özel ve Çam, 1981:32).

Tümcenin *tümleç* ögesiyle ilgili olarak “tümcede yüklem anlamını türlü yönlerden belirtip nitelendiren, açıklayan söz ya da söz öbekleri” tanımlaması yapılmıştır. Tümleçler ad ve eylem tümcelerinde yüklem anlamını *zaman*, *yer*, *yön*, *ölçü* bakımlarından nitelendiren, durumlarını belirten, tümleyen ögelerdir ve dört farklı türü söz konusudur. Tümleç türlerini, yüklemle olan ilgileri ve aldıkları ekler bakımından, 1) *nesne* (*belirtili ve belirtisiz nesne*); 2) *dolaylı tümleç*; 3) *ilgeçli tümleç*; 4) *belirteç tümleci* olarak sınıflandırılabilir. Buna göre *nesne* yüklem geçişli eylemle kurulmuş tümcelerde yüklem anlamını tümleyen, açıklayan tümleç; *dolaylı tümleç* ise yüklem anlamını bütünleyen, *yönelme*, *kalma*, *çıkma* durumlarından birinde bulunan tümleçtir. Bu iki tümleç türü şu tümcelerle örneklendirmişlerdir (Atabay, Özel ve Çam, 1981:53-58).

(16a) Hilmi Efendi, *harç* gönder. *belirtisiz nesne* (Refik Halit Karay, Sürgün)

(16b) İstemiyorum *seni*, gelme bir daha. *belirtili nesne* (Orhan Kemal, Önce Ekmek)

(17) Henüz düşman *Çanakkale’ye* saldırmamıştı. (Falih Rıfki Atay, Çankaya)

Tümce (17)’de “Çanakkale’ye” ifadesi yönelme durumunda *dolaylı tümleç* tir.

Tümcenin anlamını bütünleyici diğer iki tümleç türü olan *ilgeçli tümleç* ve *belirteç tümleci* bu araştırmacılar tarafından şu tümcelerle örneklendirilmiştir:

(18) O akşam eve, *demet demet yaban gülleriyle* döndüler. *ilgeçli tümleç* (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ankara)

(19) Bütün köy bir *ikindi üstü* pamuk topluyorlardı. *belirteç tümleci* (Yaşar Kemal, Yer Demir Gök Bakır)

Belirteç tümleci türü tümcede yüklemi *zaman, yer, yön, ölçü, durum, nitelik* kimi zaman da *gösterme* ve *soru* özellikleri yönünden tamamlayan öğelerdir (Atabay, Özel ve Çam, 1981:60-62).

Ergin, tümceyi “bir fikri, bir düşüncüyü, bir hareketi, bir duyguyu, bir hadiseyi tam olarak bir hüküm halinde ifade eden kelime grubu” biçiminde tanımlamıştır (Ergin, 1987:405). Ergin’e göre tümce, temel işlevi yargı belirtmek olan en tam, en geniş *hüküm grubudur*. En küçük tümce “*Geliyorum*” şeklindeki tek kelimelik tümcedir. Hükmü daha geniş, daha etraflı, çeşitli şartları daha tam olarak ifade etmek için tümce birden fazla tümce ögesinden kurulur. Tümce öğelerini “*fîl, fail (özne), nesne, yer tamlayıcısı* ve *zarf*” olarak nitelendirmiştir.

Ergin’in tümceyle ilgili olarak yaptığı tanım diğer araştırmacıların tanımlarına koşutluk sağlamakta fakat tümcenin öğeleriyle ilgili olarak yaptığı sınıflandırma “yer tamlayıcısı” ve “zarf” öğelerinin “nesne” ögesi kapsamında değerlendirilmemesi bakımından diğer araştırmacılarından (Gencan; Atabay, Özel ve Çam) ayrılmaktadır.

Bu araştırmacı eylemi tümcenin temel ögesi olduğunu belirtmiş diğer tümce öğelerini ise eylemin etrafında toplanan onu destekleyen ve tamamlayan öğeler olarak nitelendirmiştir. Ayrıca Ergin *fiil* terimini eylem tümceleri için yüklemi ise ad tümceleri için kullanmayı tercih etmiştir. Gencan'ın “fiil” ve “yüklem” kavramlarına ilişkin yaptığı ayırım birimlerin biçimbilimsel ve sözdizimsel açıdan değerlendirilmesi ile ilgili iken Ergin bu ayırımı “ad tümceleri” ve “eylem tümceleri” bağlamında yapma yoluna gitmiştir.

Ergin'e göre, *fail* (özne) ise tümcenin eylemden sonra ikinci ögesi olup eylemi yapan veya olan, eyleme en yakın ve eylemden ayrılmaz bir tümce ögesidir. Araştırmacı *yüklem* ve *özne* öğeleri dışındaki öğeleri bir eylemin etkilediği nesneyi şahsı ya da şeyi karşılayan nesne; eylemin yerini ve yönünü gösteren yer tamlayıcısı; eylemin koşulunu ve zamanını gösteren belirteç olarak nitelendirmiştir. Buna göre yer tamlayıcısının ana işlevi zaman ve mekân içinde yer ve yön ifade etmek iken, belirtecin işlevi fiilin şartlarını ve zamanını göstermektir (Ergin, 1987:405-408).

Karahan, tümceyi, “bir düşünceyi, bir duyguyu, bir durumu, bir olayı yargı bildirerek anlatan kelime veya kelime dizisi” (Karahan, 1999:44) olarak tanımlamış ve tümcenin özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

1) Cümle, kelime ve kelime grupları ile kurulur. Varlık, kavram, nitelik, durum ve hareketleri karşılayan kelime ve kelime grupları, tek başlarına yargı bildirmezler. Buna göre tümcenin kurulabilmesi için yargı bildiren çekimli bir fiil veya ek fiil çekimlenmiş bir isim yeterlidir.

(20a) Doğruldu.

(20b) Zordur.

(20c) Yorgunum.

“En küçük cümle yukarıda belirtilen özelliğe sahip tek kelimedir” (Karahan, 1999:44).

2) Tümcede yargı bildiren öge yüklemidir ve yüklem ihtiyaca göre diğer öğelerle desteklenir.

(21a) Yakalamışlar.

(21b) Himmet çocuğu / yakalamışlar.

(21c) Düşmanlar, / Himmet çocuğu / yakalamışlar.

(21d) Bu uğursuz dere/de/düşmanlar/Himmet çocuğu/yakalamışlar.

(Dağa Çıkan Kurt)

Karahan, tümcenin ana ögesi olan *yüklem* ve bu yüklem etrafında bir araya gelen diğer öğeleri bu tümce örnekleriyle sunmaya çalışmıştır (Karahan, 1999:45).

3) Tümcenin öğeleri ile ilgili olarak da yüklem anlamının *özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf* adı verilen tümce öğeleri ile tamamlandığından söz etmiş, özneyi tümcenin ikinci dereceden önemli ögesi olarak nitelendirmiştir.

4) Nesne, yer tamlayıcısı ve belirteç, tümcenin yardımcı öğeleridir.

Araştırmacı, tümcenin ana öge olan yüklemi “cümlede yargı bildiren çekimli unsur” olarak tanımlamış ve iş hareket oluş, durumun yüklem tarafından karşılandığını dile getirmiştir. Buna göre yüklem olan öge, çekimli bir fiil veya ek fiil ile çekimlenmiş bir isimdir (Karahan, 1999:46).

(22a) İhtiyar, ağlayarak Cem’in eski kahramanlıklarını anlattı.

(22b) İçimde en güzel duygular saklı.

Karahan, tümcenin diğer ögesi olan özneyi “cümlede yapanı veya olanı karşılayan, yüklem gösterdiği işi hareketi oluşu durumu üzerine alan unsur” (Karahan, 1999:49) olarak tanımlamıştır. Buna göre hem yüklem hem de özne isim cinsinden bir kelime grubu olabilir

Güneş, tümceyi (söz) “aralarında belirli bir yönde kavram yüklemesi cereyan eden kelime veya kelime gruplarının oluşturduğu söz yapıları” (Güneş,

2001:332) olarak tanımlamıştır. Bu sözlerde *yükleyen* (yüklem) ile *yüklenen* (özne) adı verilen iki temel öge yer alır. Buna göre yükleyen sözdeki yüklemeyi gerçekleştiren ögesi olup, temel görevi taşıdığı bu kavramı varlığa yüklemektir. Yüklenen ise yükleyenin taşıdığı kavramdan etkilenip durumunda bir başkalaşma meydana gelen ögedir. Araştırmacı yükleyen ve yüklenen ilişkisini şu tümceyle örneklendirmiştir:

(23) Hava bugün sıcaktır.

Bu tümcede “hava” *yüklenen*; “sıcaktır” *yükleyen*; “bugün” ise *tamlayıcıdır*. Tamlayıcılar bir sözdeki yüklemenin gerçekleşmesi için ön şart özelliği taşımamakla birlikte sözün anlamında tamlık meydana gelmesi için gerekli öğelerdir.

(24) Çocuk bahçede oynuyor.
yüklenen *tamlayıcı* *yükleyen*

(24) numaralı sözde, yüklem ve özne öğeleri arasında sıcaklık kavramı etrafında bir ilişki kurulmaktadır; “sıcak” olma özelliği “hava”ya yüklenmektedir. (27) numaralı sözde ise iki temel öge arasında “oynamak” kavramı etrafında ilişki kurulmakta; Oynama işini yapanın çocuk olduğu bildirilmektedir (Güneş, 2001:333).

Güneş, tümcenin yükleyen (yüklem) ögesini “kavram yüklemesi üstlenen, başka bir söyleyişle tasarlanan veya olup bitenleri haber veren unsur” olarak nitelendirmiştir (Güneş, 2001:336). Yüklenen (özne) ögesini “kendisine kavram yüklemesi yapılan unsur” olarak tanımlamış yüklenenin tek bir kelime veya bir kelime grubundan ibaret olabileceğini eklemiştir.

(25) Karataştan su damla damla akar.
yer tamlayıcısı *yüklenen* *zarf tamlayıcısı* *yükleyen*

Araştırmacı tümcenin yükleyen (yüklem) ve yüklenen (özne) dışında kalan öğelerini *tamlayıcılar* olarak nitelendirmiş ve tamlayıcıların temel görevlerinin ‘yüklemenin şartlarını belirtmek’ olduğunu ifade etmiştir. Tamlayıcıların türlerini de 1) *doğrudan tamlayıcı / nesne* (belirtili nesne, belirtisiz nesne); 2) *dolaylı tamlayıcı* olarak belirtmiş ve aşağıdaki örnekleri sıralamıştır (Güneş, 2001:340-346).

(26a) Elinde bir gaz lambası tutuyordu.
belirtisiz nesne

(26b) Gizli derterimi sana anlattım. (Aşık Veysel)
belirtili nesne

(27) Ama gene de kitaptan uzaklaşmış değilim. (Suut Kemal Yetkin)
yer tamlayıcısı

(28a) Yardımları için arkadaşlarına teşekkür etti.
zarf tamlayıcısı

(28b) Bu çimen yeşilleri gerçekten bulunmaz şeylerdi...
zarf tamlayıcısı

Güneş’e göre “*çekim edatlarıyla / zarf-fiil* ekleriyle zarflaşan ya da kendisi zarf olan ve sözdeki yüklemeyi “*sebep, şekil, tarz, miktar, süre*” gibi ifadelerle tanımlayan *unsurlara zarf tamlayıcısı*” denir. Burada (28b) sözünde, yönelme, ayrılma, bulunma halindeki isim yer ifadesi taşımamakta; şekil, tarz anlamıyla zarf tanımlayıcısı konumunda bulunmaktadır (Güneş, 2001:342).

Buraya kadar araştırmacıların geleneksel bakış açısı çerçevesinde tümce tanımı ve tümce öğeleri konularıyla ilgili olarak yaptıkları çalışmaların koşutluk sergilediğini görmekteyiz. Yalnızca tümcenin tanımıyla ilgili olarak bazı araştırmacılar (Banguoğlu; Atabay, Özel ve Çam; Ergin) tümceyi *yargı/hükiim* adları ile *önerme* çerçevesinde açıklamaya çalışmıştır. Bazı araştırmacılar ise (Gencan; Karahan; Güneş) tümceyi “bir düşüncüyü, bir duyguyu, bir durumu, bir

olayı anlatan ve aralarında bir takım ilişkiler söz konusu olan sözcük dizisi” olarak tanımlama yoluna gitmişlerdir.

Tümce öğeleri çerçevesinde ise buraya kadar tüm araştırmacılar, tümcenin temel öğelerini *özne* (yük alan, yüklenen) ve *yüklem* (yükleyen) biçiminde açıklamışlardır. Tümcenin diğer öğeleri ile ilgili olarak ise *nesne* (düz tümleş), *dolaylı tümleş* (yer tamlayıcısı), *ilgeç tümleci* ve *zarf tümleci* adları altında sınıflandırmalar yapmışlardır. Araştırmanın bundan sonraki bölümünde geleneksel bakış açısı çerçevesinde tümcenin türlerine ilişkin yapılan araştırmalara yer verilecektir.

Çalışmanın ileriki bölümlerinde, tümce türlerine gerek geleneksel bakış açısıyla gerekse dilbilimsel bakış açısı çerçevesinde araştırmacıların tümcelere ilişkin sundukları sınıflandırmalar ele alınacaktır. Araştırmada (*yapısal, anlamsal, yüklem türü*) sınıflandırmalar da göz önünde bulundurularak “*birleşik/karmaşık tümceler*” ve “*eylem tümceleri*” konularına kısaca değinilecektir.

2.2. Tümce Türleri

Çalışmanın bu bölümünde geleneksel bakış açısı çerçevesinde araştırmacıların tümce türleriyle ilgili olarak yaptıkları sınıflandırmalara yer verilecektir.

Banguoğlu, *cümle* adının tamlayıcı öğelerle genişletilmiş bir yargı öbeği için kullanıldığını belirtmiş ve bir tümcenin birden fazla, iki, üç, beş yargıyı kapsayan büyük bir yargı öbeği olabileceğinden söz etmiştir. Buna göre Banguoğlu, tümceyi öncelikle 1) *basit cümle*; 2) *birleşik cümle* olarak ayırmaktadır.

Basit tümceyi, ‘bir tek yargıdan ibaret ve bir tek yüklemi olan cümle’ olarak tanımlayan araştırmacı, bu tümce türü için aşağıdaki kullanım örneğini vermiştir (Banguoğlu, 1979:251):

(29) İhsan motoru onaracak.

Birleşik tümceyi ise, “birden fazla yargıdan meydana gelen ve birden fazla yüklemi kapsayan tümce” olarak tanımlamıştır. Buna göre “birleşik cümlelerde tek başına yargı taşıyan yargı esastır ve buna baş cümle; bağlı yargıya ise her şekliyle ikincil cümle denir” (Banguoğlu, 1979:251). Örnek:

(30) Ben çarşıdan dönerken ona rastladım.

Basit ve birleşik tümcelerin her ikisinde de yüklemi çekimli bir eylem olan tümce eylem tümcesi; yüklemi bir ad olan tümce ise ad tümcesidir.

Banguoğlu, *basit cümle* başlığı altında *cümle çeşitlerinden* söz etmiş ve *fiil cümlesi*, *isim cümlesi* ayrımını burada ayrıntılı olarak incelemiştir (Banguoğlu, 1979:257-258). Buna göre:

Tablo 1: Eylem ve Ad Tümcesi

	<i>ikincil cümle içermeyen</i>	<i>ikincil cümle içeren</i>
<i>yüklemi fiil olan cümle</i>	<i>basit fiil cümlesi</i>	<i>birleşik fiil cümlesi</i>
<i>yüklemi isim olan cümle</i>	<i>basit isim cümlesi</i>	<i>birleşik isim cümlesi</i>

Fiil cümlesi “yüklemi çekimli bir fiil olan cümledir” ve tam yapılıklı basit bir fiil cümlesinde bir kelime sırasına göre dizilen beş üye söz konusudur (Banguoğlu, 1979:257):

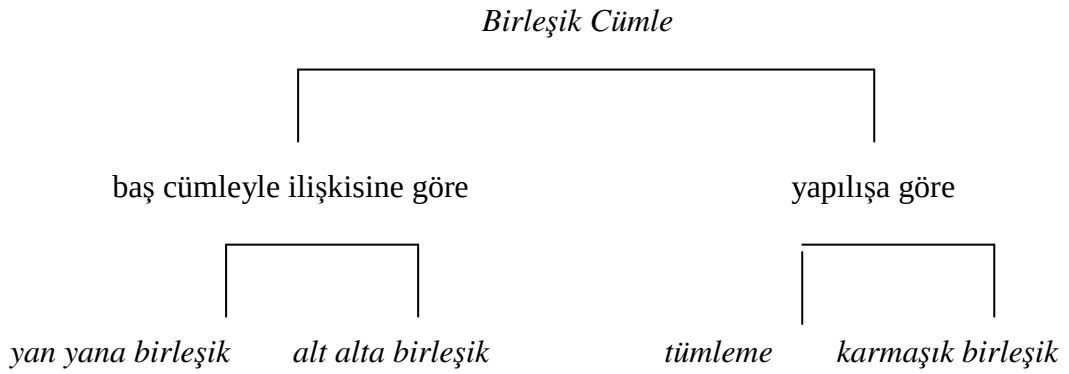
(31) Turgut + yarın + şehirden + arabayı + getirecek.
kimse zarflama isimleme nesne yüklem

İsim cümlesi ise, “yüklemi cevher fiili ekleri almış bir isim olan cümle”dir ve bu cümle türünde bir kılış söz konusu olmadığından nesne almaz. Buna göre

tam yapıışlı bir isim cümlesinde dört üye vardır ve bunlar fiil cümlesinde gördüğümüz doğrudan kelime sırasına göre dizilirler (Banguoğlu, 1979:258).

- (32) Korkut şimdi sınıfta birinciymiş.
 kimse zarflama isimleme yüklem

Banguoğlu, *birleşik cümleyi* “anlam ve şekil ilişkileriyle birden fazla yargı öbeğinin bir araya gelmesiyle kurulan cümle” olarak tanımlamıştır. Araştırmacının “birleşik cümle” türleri altında değerlendirdiği alt türler aşağıdaki şemada belirtilmiştir:

Şema 1: Birleşik Tümce ve Alt Türleri

Banguoğlu’nun bu türler altında değerlendirdiği alt türler ve tümce örnekleri şu şekildedir (Banguoğlu, 1979:266-269):

- (33a) Tabancasını çekiyor ve ona ateş ediyor. (yan yana birleşik cümle)
 (33b) Dağ yürümezse aptal yürür. (alt alta birleşik cümle)
 (33c) Bir söz söylemişsin ki hiç beğenmedim. (tümleme birleşik cümle)
 (33d) Sen ona laf anlatmayı kolay sanıyorsun. (karmaşık birleşik cümle)

Araştırmacı “tümleme birleşik cümle” başlığı altında şu alt türleri sıralamıştır:

(34) Biraz da kredi bulsam işe başlayacağım. (şart cümlesi)

Şart cümlesinin iki ayrı türünden söz eder:

(35a) Pek sıkıldıysan biraz dolaş. (olağan şart cümlesi)

(35b) Biraz bekleseniz görüşürdünüz. (olmayası şart cümlesi)

Tümleme birleşik cümlelerin diğer alt türü ise “ilinti zamir cümlesi”dir:

(35c) Bir eczacı vardı ki herkesi tanırdı. (ilinti zamir cümlesi)

Banguoğlu, “tümleme birleşik cümleleri”nin son alt türünü “bağlam cümlesi” olarak belirlemiş ve “yan yana bağlam cümlesi, alt alta bağlam cümlesi gibi diğer tümce türlerinden söz etmiştir.

Araştırmacının tümcelere yönelik sınıflandırmasının son aşaması olarak “karmaşık tümce” ve türlerine değineceğiz:

“Karmaşık tümce, bir baş cümleyle, onun üyelerinden birinin veya bu üyeyi teşkil eden bir belirtme öbeği içinde bir kelimenin yerini tutan bir yarım yargıdan meydana gelir” (Banguoğlu, 1979: 276). Banguoğlu ayrıca karmaşık tümcelere ilgili olarak “*ad fiil, sıfat fiil ve zarf fiil cümlesi*” olarak 3 türden söz eder. Örnek:

(36a) Onunla karşılaşmak beni şaşırttı. (ad fiil cümlesi)

(36b) Geldiği doğrudur. (sıfat fiil cümlesi)

(36c) Köyden dönünce borcumu öderim. (zarf fiil cümlesi)

Banguoğlu, tümceye yönelik yaptığı sınıflandırmayı Şema 2’de özetlemiştir (bkz. Ek 1) (Banguoğlu, 1979:295).

Gencan, cümleyi öncelikle yüklem özelliklerine göre “ad tümcesi” ve “eylem tümcesi” olarak ayırmıştır. Buna göre, yüklemi eylem olan tümce eylem tümcesidir:

(37) Akşama dek *çalıştım*. (eylem tümcesi)

Yüklemi ad soyundan olan tümceye ise “ad tümcesi” denir. Ad tümcelerinin yüklemeleri ekeylemle biçimlenir:

(38) İstanbul güzel bir *şehirdir*. (ad tümcesi)

Gencan (1979), ikinci olarak tümceleri anlam özelliklerine göre;

- 1) Olumlu Tümce,
- 2) Olumsuz Tümce,
- 3) Soru Tümcesi,
- 4) Ünlem Tümcesi gibi türlere ayırmıştır.

Araştırmacı bu tümce türleri için şu örnekleri vermiştir (Gencan, 1979:84-87):

(39a) Sakla samanı gelir zamanı.	(olumlu tümce)
(39b) Beş parmak bir değildir.	(olumsuz tümce)
(39c) Ben ne diye bu acıklı hatıralara saptım?	(soru tümcesi)
(39d) Oh bugün hava pek güzel!	(ünlem tümcesi)

Araştırmacı, tümceleri son olarak yapı özelliklerine göre ayırmış ve 1) yalınç tümce; 2) bağımsız önermelerden birleşmiş tümce; 3) birleşik tümce türlerinden söz etmiştir. Bu tümce türleri şu tümcelerle örneklendirilmiştir:

(40a) Işıklar parça parça adeta ayaklarımızın dibine sönüyordu. (yalınç tümce)

(40b) Hakikat, hayatın bizzat kendisidir ve ilimler, aslı bilinmeyen bu sıranın etrafında yapılan tefsirlerden ibarettir. (bağımsız önermelerden oluşmuş tümce) (Yakup Kadri Karaosmanoğlu)

Bağımsız önerme, başlı başına bir tümce olmasına karşın bir bağlaçla ya da virgül, noktalı virgül gibi bir imle bir tümceye bağlananlara bağımsız tümcelere denir. “Sıralı” ve “bağlı” olmak üzere iki türü söz konusudur:

Gencan, *birleşik tümceler* için, “tümleyen ve tümlenen önermelerden kurulmuş söz dizisi” tanımını yapmıştır (Gencan, 1979:128).

(41) Anlattıklarınızı yazmaya çalışıyorum.

Önermeyi ise, “başlı başına bir tümce olmayıp, başka bir önermeyi tümleyerek ya da bir önerme ile tümlenerek bileşik tümce kurmaya yarayan söz dizisi” olarak tanımlamıştır (Gencan, 1979:129). Buna göre bir birleşik tümcede yer almayan önermeler, bir düşünceyi, bir duyguyu tam olarak anlatmaya yetmez. Ayrıca önermenin “temel” ve “yan” olmak üzere iki türünden söz eden Gencan, “girişik tümce” türünü yan önerme kavramıyla açıklamaya çalışmıştır. Ona göre, “eylemsilerle ve koşullu eylemlerle kurulan önermeye “yan” ya da “bağımlı” önerme; yan önermeleri, temel önermeye özne, nesne, tümleç olan ya da bu önermeleri tümleyen birleşik tümcelere girişik tümce” denir (Gencan, 1979:130-131). Örnek:

(42) “Yükselmeyen düşer”in anlamını açıklayınız. (Yahya Kemal Beyatlı)

Bu tümcede “yükselmeyen düşer” söz öbeği *düz tümleç* tir.

Araştırmacı, diğer birleşik tümceleri “yan önermelerin işlevleri” kapsamında açıklamış ve 1) ad eylemlerle kurulan önermeler; 2) ortaçlarla kurulan önermeler; 3) belirtme ortaçlarıyla kurulan önermeler; 4) bağlama ulacıyla kurulan önermeler; 5) bağlama ulacıyla kurulan önermeler; 6) durum ulaçlarıyla kurulan önermeler; 7) artçıl ulaç, bitirme ve zaman ulaçları; 8) nedenlik ulacıyla kurulan önermeler ve 8) koşul önermeleri ile kurulan birleşik tümceler sınıflandırmasına gitmiştir (Gencan,1979:119-139). Görüldüğü üzere Banguoğlu’nun tümceyle ilgili olarak yaptığı sınıflandırmadan farklı olmak üzere Gencan, birleşik cümleleri “yan önerme” ve bu yan önermelerin işlevleri ve ana

önermeyle (tümceyle) olan ilişkisi kapsamında değerlendirmiş ve buna göre bir sınıflandırma yapmıştır.

Atabay, Özel ve Çam, tümce türleriyle ilgili olarak yaptıkları sınıflandırmada, öncelikle, tam bir yargı anlatmada tümcenin en ağırlıklı ögesi olan yüklemi temel almışlar ve “yüklemlerine göre tümce” türlerini açıklama yoluna gitmişlerdir. İkinci aşamada ise tümceleri, yapılarını temel alarak bölümlendirmeyi tercih etmişlerdir. Tümcenin olumlu, olumsuz, sorulu ve buyrum biçimlerini ise ayrıca bölümlemek yerine, bu özellikleri her türün kendi içinde değerlendirmişlerdir (Atabay, Özel ve Çam, 1981:66). Buna göre, Türkiye Türkçesinde tümceler;

- 1) yüklemlerine göre;
- 2) yapılarına göre ayrılabilir.

Araştırmacılar, yüklemlerine göre tümceleri *ad* ve *eylem tümceleri* olarak iki bölümde değerlendirmişlerdir. Buna göre, yargılar yüklemi ad ya da eylem olan bir tümceyle anlatılır. “Yüklem hangi sözcük türüne giriyorsa, anlatıma o türün dilbilgisel bir takım özellikler yansımaktadır” (Atabay, Özel ve Çam, 1981:67). Yani yüklem ad soyundan bir sözcük ya da sözcük öbeğiye, adların pek çok özelliği yükleme, dolayısıyla yargıya yansımaktadır. Bu durum eylemin yüklem olduğu durumlar için de geçerlidir.

Atabay, Özel ve Çam’a göre, yüklemi eylem olan eylem tümcelerinde, yüklem yalın, türemiş ya da birleşik olabilir. Eylem tümceleri ise, yapı bakımından *yalın*, *bileşik*, *girişik*, *sıralı*, *devrik* veya *kesik* gibi türlü özellikler göstermektedir (Atabay, Özel ve Çam, 1981: 67-68).

Araştırmacılar, ad tümceleriyle ilgili olarak “yüklemi bir addan oluşan tümcelerdir ve yüklem olan ad ve ad soylu sözcükler ekeylemlerle çekimlenirler” (Atabay, Özel ve Çam, 1981: 76) bilgilerini vermişlerdir. Ayrıca bu tümce türüyle ilgili olarak şu bilgileri de eklemişlerdir:

En yaygın ad tümcesi türü, yüklemi ekeylemin 3. kişi eki olan –dir bildirme koşacıyla oluşur. Bu tür tümcelerde yüklem olan sözcükler, çekime girmeden önce ad durum eklerinden birini alabilir. Ad tümcelerinde yüklem bir tek sözcük olabildiği gibi, tamlama biçiminde de olabilir. *Var* ve *yok* sözcüklerinin yüklem olduğu tümceler de ad tümceleridir. Bu sözcükler ekeylemlerle de kullanılır. Ekeylem, ad ve ad soylu sözcüklerin ad tümcelerinde yüklem olarak kullanılmasını sağlar. Ekeylemin –dir 3. kişi eki, özneyi yükleme bağlayan koşaç olarak kullanılır. Eskiden ekeylem imek, ad tümcelerinde doğrudan kullanılırken, bugün ekleşmiş biçimiyle kullanılmaktadır (Atabay, Özel ve Çam, 1981: 76-77).

Araştırmacılar ad tümcesi ve eylem tümcesi için şu örnekleri vermişlerdir (Atabay, Özel ve Çam, 1981:70-79):

(43a) Önce çarşıya gitmeliyim. (eylem tümcesi) (Adalet Ağaoğlu, Yüksek Gerilim)

(43b) Bu insanlarınsa içine kurt düşmüştür. (eylem tümcesi) (Sabahattin Eyuboğlu, Mavi ve Kara)

(43c) Hakikaten kızgın bir geceydi. (ad tümcesi) (Refik Halit Karay, Memleket Hikayeleri)

(43d) Dünmüş gibi aklımda. (ad tümcesi) (Mehmet Seyda, İçedönük ve Atak)

Bu araştırmacılar, “-Dir” bildirme koşacıyla ilgili olarak “adlardan başka çekimli eylemlerin çoğunlukla üçüncü kişileriyle oluşturduğu yüklemelerin kullanıldığı ad tümceleri Türkiye Türkçesinde önemli yer tutar ve bu tür ad tümcelerinde anlamla ilgili olarak “güçlü bir olasılık” ya da “anlatımda kesinlik” göze çarpar” bilgisini eklemiştir (Atabay, Özel ve Çam, 1981:79-80).

Atabay, Özel ve Çam, Türkiye Türkçesinde tümcelerin yapıları açısından da değişiklik gösterdiğini belirtmiş, Türkçe de bir ya da birden çok yargının aynı tümce içinde verilebileceğini ifade etmiştir. Buna göre tümceler taşıdıkları yargıya göre yapısal bir takım türlere ayrılırlar. Bunun dışında tümceler sözcüklerin dizilişine göre de değişiklik gösterebilirler:

1) Yargı sayısına göre tümceler:

- Yalın tümce
- Bileşik tümce

- Ara tümce
- Sıralı tümce
 - Bağımsız sıralı tümce
 - Bağımlı sıralı tümce
- Girişik tümce

2) Öğelerin dizilişine göre tümceler:

- Kurallı tümce
- Devrik tümce
- Kesik tümce

Araştırmacılar yapılarına göre bölümlere ayırdıkları bu tümce türlerinin de yüklemeleri bakımından ad ya da eylem tümceleri olabileceğini eklemişlerdir.

Atabay, Özel ve Çam, yalın tümceyi “söz dizimi açısından, tek yargı bildiren, çoğunlukla, *özne + yüklem* sıralanışına uygun tümce” (Atabay, Özel ve Çam, 1981:90) olarak nitelendirmiş ve bu biçimin yüklem kişi ve zaman kavramını birlikte taşıması yönünden yalnızca yüklem biçimine de indirgenebileceğini ifade etmiştir.

(44a) Ben geldim.

(44b) Geldim.

Burada (44b) tümcesi (44a) tümcesi yerine kullanılabilir. Yalın tümce için diğer tümce örneklerini şöyle sıralamışlardır (Atabay, Özel ve Çam, 1981:91).

(45a) İtalya da böyle bir kız gördüm. (Sabahattin Eyuboğlu, Mavi ve Kara)

(45b) Çeşmeler çoktan kurumuştur. (Adalet Ağaoğlu, Yüksek Gerilim)

(45c) Geçen akşam, yine aynı şekilde oturmuştuk. (Sait Faik, Mahalle Kahvesi)

Araştırmacılar *bileşik tümceyi* “birden çok yargı bulunan tümce” (Atabay, Özel ve Çam, 1981:92) olarak tanımlamışlar ve şu örnekleri sıralamışlardır:

(46a) Demek insan sevgisiz oldu mu, her şey mübah. (Demirtaş Ceyhun, Apartman)

(46b) Eğer bir şey olursam, çocuklar sana emanet. (Memduh Şevket Esendal, Ev Ona Yakıştı)

Yan tümcelerin özellikleri ile ilgili olarak şu bilgiler verilmiştir:

- 1) Yantümcenin yüklemi dilek-köşul kipiyle kurularak temel tümceye bağlanır.
- 2) Yantümceyle temel tümce arasında “ki” bağlacı kullanılır.
- 3) “mi” soru eki kimi yan tümceleri temel tümceye bağlar.
- 4) Yantümceler temel tümceye ilgeçlerle de bağlanır.
- 5) “Değil” olumsuzluk koşacı yan tümceyi temel tümceye bağlar (Atabay, Özel ve Çam, 1981:94).

“Türkiye Türkçesinde taşıdıkları yargı sayısına göre ele alınan tümcelerin büyük bir çoğunluğunu da sıralı tümceler oluşturur. Türkçede, bir anlatım içinde anlatım ilgileri nedeniyle birbirlerine türlü biçimde bağlanan tümcelere sıralı tümceler denir” (Atabay, Özel ve Çam, 1981:106-107). Araştırmacılar sıralı tümceleri *bağımlı* ve *bağımsız* olarak ikiye ayırmışlar ve bu tümce türleriyle ilgili olarak şu örnekleri vermişlerdir:

(47a) Mevsim yaz, yazın da en sıcak günleriydi. (Orhan Kemal, Önce Ekmek) (bağımsız sıralı tümce)

(47b) Ağacı kurt, insanı dert yer. (bağımlı sıralı tümce)

Araştırmacılar, yargı sayısına göre sınıflandırdıkları tümcelerin son türü olarak girişik tümceden söz etmişler ve girişik tümceyi “bir temel tümceyle birlikte, tümcemsî ya da tümcemsîlerin bulunduğu bir tür bileşik tümce” (Atabay, Özel ve Çam, 1981:108) olarak tanımlamışlardır. Örnek:

(48) İşsizlik belasına gelince, onu da anlatayım. (Aziz Nesin, Üçü birden)

Ergin, tümceyi öncelikle *fiil cümlesi* ve *isim cümlesi* olarak iki ulamda ele almıştır. Ona göre “fiil cümlesi, yüklemi, fiil unsuru müstakil (ayrı) bir fiil olan cümledir” (Ergin, 1987:409). Örnek :

(49) Ali bu gün evden çıkmadı.

Ergin ad tümcesini “yüklemi fiil unsuru isim fiili ile bir isim unsurundan oluşan cümle” (Ergin, 1987:411) olarak tanımlamıştır. Buna göre ad tümcesinde bir nesnenin bir nesneye, bir şeyin bir şeye yüklenmesi söz konusudur. Yüklemenin sonuna bildirme öğeleri getirerek bu yüklem yargıya, iki ögede birbirine bağlanmış olur (Ergin, 1987:409;411). Örnek:

(50a) Duvar beyazdır.

(50b) Babam bu gün çok yorgunmuş.

Ergin, “birleşik cümle”yi “bir asıl cümleyle onun anlamını tamamlayan bir veya daha fazla yardımcı cümleden oluşan yapı” (Ergin, 1987:413) olarak tanımlamıştır. Araştırmacı Türkçede birleşik cümleleri *şartlı bileşik cümle* ve ‘*ki*’ *li birleşik cümle* olmak üzere iki bölümde incelemiş ve birleşik cümle türleri için şu örnekleri sıralamıştır:

(51a) Hava güzel olursa biz yarın gezmeye gideceğiz. (şartlı birleşik cümle)

(51b) Baktım ki gelmiyorsun. (“ki”li birleşik cümle)

(51c) Bunu duyunca arkadaşları kabahat senindir dediler. (iç içe birleşik cümle)

“İç içe birleşik cümle asıl ve yardımcı cümleler ve onların ilişkisi bakımından şartlı ve “ki” li birleşik cümlelerden farklıdır ve bu bakımdan iç içe cümleyi birleşik cümle olarak nitelendirmemek gerekir” (Ergin, 1987:416)

Karahan, cümleyi anlam ve yapılarına ve yüklem türü ve yerine göre sınıflandırma yoluna gitmiştir. Buna göre yapısına göre cümleler 1) basit cümle; 2) bileşik cümle; 3) bağlı cümle ve 4) sıralı cümle olarak ayrılabilir.

“Basit cümle yapısında isim veya fiil cinsinden tek yüklem bulunan cümledir” (Karahan, 1999:61). Örnek:

(52) Zayıf kolları kirli tunç rengindeydi.

Karahan’a göre, “yapısında zarf fiil, sıfat fiil, isim fiil veya bu tür kelimelerden yapılmış bir kelime grubu bulunan cümleler basit cümledir” (Karahan, 1999:61). Bu türden tümceleri basit tümce başlığı altında değerlendirmesini tümcelerin yargı bildirmemeleriyle ilişkilendiren Karahan, bu türle ilgili şu örneği vermiştir:

(53) Rüzgar, denizin yüzünü pürüzlendirerek küçük savaşlar yaratıyordu.

Gencan yukarıda belirtilen tümce türünü *birleşik tümce*, Atabay, Özel ve Çam ise *girişik tümce* başlığı altında değerlendirmiştir. Karahan’ın tümce türleriyle ilgili olarak yaptığı bu sınıflandırma diğer araştırmacıların sınıflandırmalarından bu yönüyle ayrılmaktadır.

Birleşik cümleyi ise “bir ana cümle ve cümlelerin anlamını tamamlayan bir veya daha fazla yardımcı cümleyle kurulan yapı” (Karahan, 1999:61) olarak tanımlamıştır. Buna göre Türkçede “şartlı birleşik tümce” ve “iç içe birleşik tümce” olmak üzere iki tip birleşik cümle söz konusudur.

(54) Bıçak soksam gölgeme

Sıcacık kanım damlar. (Şiirlerim) (şartlı birleşik tümce)

(55) Seni göremedim diye bu bahar

İçimde bin türlü duygunun isyanı var. (iç içe birleşik tümce)

Karahan, bağılı cümle türünü “ki” veya diğer bağlama edatlarıyla kurulan birbirine bağlanmış cümleler topluluğu” (Karahan, 1999:64) olarak tanımlamıştır. Örnek:

(56) Darıldı diye o kadar korktum / ki (anlatamam)

Araştırmacı cümleleri yapısına göre son olarak sıralı cümleler başlığı altında değerlendirmiş ve bu türü tek başına yargı bildiren cümlelerin bir anlam bütünlüğü içinde sıralanmasıyla meydana gelen cümleler topluluğu olarak tanımlamıştır. Örnek :

(57) Tozlu ve soluk kırmızı perdelerden yakıcı bir güneş taşıyor, / bütün odayı dolduruyordu.

Karahan’a göre bir cümle yapı bakımından birleşik, bağılı ve sıralı cümle olma özelliklerinden ancak birine sahip olabilir. Böyle bir yapı içinde yer alan cümleler de *basit, birleşik, bağılı, sıralı cümleler* olabilir (Karahan. 1999: 61).

“Yüklemin türüne göre iki çeşit cümle söz konusudur: fiil cümlesi, yüklemi çekimli bir fiil veya fiil grubu olan cümlelerdir” (Karahan, 1999:68). Her türlü hareket, iş, oluş, fiil cümleleri ile karşılanırlar. Örnek:

(58) Doktorun içine birden bire bir hüzün çöktü.

Yüklemi ekfiil ile çekimlenmiş bir isim veya isim grubu olan cümlelere isim cümlesi denir. Örnek:

(59) Sekiz saatten beri trendeyim tren, boş ve neşesiz.

“Var” ve “yok” isimlerinin yüklem olduğu cümleler de isim cümlesi olarak kabul edilir. Örnek:

(60) Arkadaşları arasında hiç tanıdığı yoktu.

Araştırmacı cümleyi yüklemine yerine göre kurallı (düz cümle) ve devrik cümle olarak ikiye ayırmıştır. Bunun dışında cümleyi anlamına göre sınıflandırma yoluna giden Karahan, bu sınıflandırma ölçütüne göre 1) olumlu cümle; 2) olumsuz cümle; 3) soru cümlesi belirlemiş ve bu türleri şöyle örneklendirmiştir (Karahan, 1999:70-72).

(61a) Gece köyün genç ve ihtiyar kadınları hep toplandık, alevlerin etrafında halka olduk ve konuştuk. (olumlu cümle)

(61b) Bu güler yüzlü adam ben değilim. (olumsuz cümle)

(61c) Niçin Bursa'yı bu kadar seviyoruz? (soru cümlesi)

Güneş, cümleyi öncelikle basit ve birleşik cümle olarak ayırmıştır. Buna göre “basit cümleler, tek kavram yüklemesi yapılan, yani sadece bir tane yükleyen taşıyan cümlelere denir ve açıklayıcı olarak herhangi bir yan cümle içermezler” (Güneş, 2001:342). Örnek:

(62) Gökyüzünün başka rengi de varmış. (Cahit Sıtkı Tarancı)

Birleşik cümleler ise birden fazla kavram yüklemesinin yapıldığı, en az iki sözün bir araya getirildiği cümlelerdir. Birleşik cümleler kendisini oluşturan cümlelerin birleşme tarzlarına, yükleyenlerin konumuna göre çeşitlilik gösterirler. Bu bakımdan bu cümle türü kendi içinde sıralı cümle, bağlı cümle, sıralı bağlı cümle, şartlı cümle, girişik cümle, iç içe cümle ve karmaşık cümle olarak sınıflandırılabilir. Bu cümle türleri şöyle örneklendirilebilir:

(63a) Göçebe kuştur umut, / konar dalıma dalıma. (basit cümleler halinde sıralı cümle)

(63b) Gönümle oturdum da hüznlendim o yerde. (edatla bağlanmış bağlı cümle)

(63c) Onu uyandırmak, göz göze gelmek, yüzüne bakmak istemiyordu. (sıralı bağlı cümle)

(63d) Romancı veya şair ne yazarsa, yazılanı okuyan da onun için okur. (şartlı cümle)

(63e) Hayran oluyordu koca gökyüzü / göğüslerimiz de büyüyen bahta.
(girişik cümle)

(63f) “Uyurken acaba nasıldır?” diye düşündü. (iç içe cümle)

Araştırmacı bunların dışında değişik yapıdaki cümleleri bir arada kullanmak suretiyle oluşturulan birleşik cümleleri karmaşık cümle olarak nitelendirmiştir. Son olarak ise ara cümle (ara söz) cümle türünden söz eden Güneş, bu tür için şu örneği vermiştir:

(64) Cihan yıkılsa –emin ol- bu cephe sarsılmaz. (Mehmet Akif Ersoy)

Buna göre “bir temel cümleyle doğrudan ilgili olmayan ve temel cümleden parantez, çizgi ya da virgüllerle sınırlandırılarak ayrılan sözlere ara cümle denir ve bağımsız cümleden ibaret olabildikleri gibi, bir temel cümlelen herhangi bir unsuru konumundaki kelime grubundan ibarete olabilir” (Güneş, 2001: 346).

Araştırmacıların tümce türlerine yönelik yaptıkları çalışmaların büyük ölçüde koşutluk sergilediğini görmekteyiz. Yalnızca tümcelerin sınıflandırılma ölçütlerinde bir takım farklılıklar söz konusudur. Örneğin bazı araştırmacılar (Banguoğlu; Gencan) tümceyi yapısına göre sınıflandırmayı uygun görmüş ve yüklemine göre tümceleri basit ve birleşik tümceler başlığı altında irdelemeyi tercih etmişlerdir.

Bazı araştırmacılar ise (Atabay, Özel ve Çam; Karahan) tümceyi sınıflandırırken yapısal özellikleri ölçütü dışında yüklem türü, yüklem türü içinde bulunduğu yer ve tümce öğelerinin dizilişi gibi ölçütleri de göz önünde bulundurmuştur.

Bunların dışında bazı araştırmacıların (Karahana) tümceyi sınıflandırırken anlam özelliklerini de göz önünde bulundurduğunu görmekteyiz.

2.3. Ad Tümceleri ve “I-” Eylemine Dilbilgisel Bakış

“I-” eylemi geleneksel dilbilgisinde “ekfiil, yardımcı fiil, ana yardımcı fiil, isim fiili, cevher fiili” gibi adlar ile ele alınmış ve birçok araştırmacı tarafından “isim cümlesi” başlığı altında irdelenmiştir. Bu bölümde araştırmacıların, “I-” eylemiyle oluşturulan ad tümceleri ve bu biçimbirimin farklı zaman ve kip çekimlerindeki kullanımına ilişkin verdikleri örnekler sunulacaktır. Bu amaçla öncelikle “I-” eylemine ilişkin verilen tanımlara, daha sonra bu eylemin farklı zaman ve kip çekimlerindeki kullanım örneklerine yer verilecektir.

Banguoğlu, 1979 yılında yayınlanan “Ana Hatlarıyla Türk Grameri” adlı kitabında “I-” eylemini isim cümlesi başlığı altında ele almış ve *cevher fiili* eklerinin (“I-” biçimbiriminin) isim cümlesinde, isimleri yüklem yaptığını belirtmiştir. Ona göre, isim cümlesinde bir kılış söz konusu olmadığından nesne almamaktadır ve tam yapılıklı bir isim cümlesi dört üye taşımakta ve fiil cümlelerinde gördüğümüz doğrudan kelime sırasına göre dizilmektedir (Banguoğlu, 1979: 258).

(65) “Korkut şimdi sınıfta **birinciymiş.**”
 kimse zarflama isimleme yüklem

Banguoğlu, “Türkçenin Grameri” adlı çalışmasında ise, cevher fiili diye adlandırdığı, anlamca bir halde bulunuşu anlatan “I-” eyleminin kökünün (bkz. Tablo 2) eridiğini ve günümüzdeki kullanımının yalnızca çekim ekleri biçiminde kaldığını belirtmiştir. Ona göre bu eylem, hala konuşma ve yazı dilinde yer yer “I-di”, “I-miş”, “I-se” gibi fiil gövdelerinde ortaya çıktığından dolayı “i-mek” (“I-”) eylemi diye adlandırılmaktadır (Banguoğlu, 1986:474).

Tablo 2: “I-” Eyleminin Biçimleri

Eski Türkçe – er-mek	Eski Osmanlıca – i-mek	Yeni Türkçe - -mek
----------------------	------------------------	--------------------

Banguoğlu, bu çalışmasında, *salt fiil* ve *gerçek fiil* ayrımını yapmış ve “I-” eyleminin başka dillerde de olduğu gibi yalın anlamlı bir durum fiili olduğu için salt fiil olduğunu belirtmiştir (Banguoğlu, 1986: 474).

Atabay, Özel ve Çam, **Türkiye Türkçesinin Sözdizimi** adlı çalışmalarında “I-” eylemini *ekeylem* adıyla, ad tümcesi başlığı altında incelemişler ve ekeylemin ad ve adsoylu sözcüklerin, ad tümcelerinde yüklem olarak kullanılmasını sağladığını belirtmişlerdir. Bu araştırmacılara göre, bir yardımcı eylem olan ekeylemin, (1. kişi (-im, -iz), 2. kişi (-sin, -sınız) ve 3. kişileri (-dir, -dirler) ad soylu sözcüklerin çekime girmesine yardım etme işlevi söz konusudur (Atabay, Özel ve Çam, 1981: 77-78).

Banguoğlu’dan farklı olmak üzere, ad tümcelerini ve buna bağlı olarak “I-” eylemini daha çok sözdizimsel açıdan inceleyen Atabay, Özel ve Çam, türlü özellikler gösteren ad tümcelerinin yüklemelerinin tümcedeki öge sıralanışı etkilemediğini ve bu tür tümcelerde ögelerin [özne + yüklem] olarak; anlatımın gereği, tümleş almış ad tümcelerindeki öge sıralanışının ise [özne + tümleş + yüklem] olarak belirlendiğini belirtmişlerdir.

Atabay, Özel ve Çam’ın, “I-” eylemiyle oluşturulan ad tümcelerinin kullanımına ilişkin Türk Edebiyatı’nın ünlü eserlerinden seçtiği örneklerden bazıları şöyledir (Atabay, Özel ve Çam, 1981:77-78).

(66a) “O devirde, insanlar arasında, o ne samimiyet, ne emniyet, ne yakınlık, ne açıkyüreklilik *idi*.” (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ankara)

(66b) “Hakikaten kızgın bir geceydi.” (Refik Halit Karay, Memleket Hikayeleri)

(66c) “Akşamın tatlı fakat biraz ağırbaşlı saatleri daha pek uzaktadır.” (A.Şinasi Hisar, Çamlıcadaki Eniştemiz)

(66d) “Doğu yaşantısının kısa özü budur.” (Ceyhun Atuf Kansu, Köy Öğretmenine Mektuplar)

Yukarıdaki ad tümcelerinde, “I-” eyleminin geçmiş zaman çekimi bağlamında (66a ve 66b) ve “-DIr” biçimbiriminin kullanımına (66c ve 66d) ilişkin örnekler sunulmuştur.

Özneyi yükleme bağlama işlevini üstlenen ve *koşaç* adı verilen dilsel birimin, “-Dİr” biçimbirimi olduğunu savunan Atabay, Özel ve Çam (1981), Türkçede en yaygın ad tümcesi oluşturmanın, bu biçimbirimin ad tümcesine eklenmesi yoluyla gerçekleştiğini belirtmişlerdir. Ayrıca, “-Dİr” biçimbirimini *bildirme koşacı* olarak adlandırmış ve bu biçimbirimi ekeylemin 3. kişi çekimi olarak değerlendirmişlerdir.

“I-” eylemiyle ilgili olarak daha sonraki yıllarda yapılan çalışmalara göz atıldığında, bu eylemin tarihsel gelişiminden sıklıkla söz edilse de bu eylemin biçiminin ele alındığı dönemdeki işlevine ya da anlamsal özelliklerine ilişkin yeterince bilgi verilmediği gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra eyleme ilişkin sunulan örneklerin yoğunlukla Eski ve Orta Türkçenin kullanıldığı dönemlerde yazılmış yapıtlardan seçilmiş olduğunu görmekteyiz. Bu durum, Türkçede “I-” eyleminin tarih boyunca kullanılagelmiş biçimlerini ortaya koyacak ve bu eylemin kullanılmakta olan farklı biçimlerini betimleme aşamasında bu çalışmaya ışık tutacaktır. Aşağıda söz konusu çalışmaların birkaçı örneklendirilmiştir.

Bilgegil, “I-” eylemine daha çok biçimbilimsel bir bakış açısıyla yaklaşmış ve çalışmasında bu eylemi “*ekfiil*” olarak adlandırmıştır. Ona göre “I-” eylemi ve “-Dİr” biçimbirimi (sırasıyla) eski ‘irmek’ ve ‘turmak’ masterlarının şu an ki kullanılan biçimleri”dir (Bilgegil,1984:271). Buna göre ekfiil, isim soyunda bir kelimeye eklenerek onların yüklem olmasını, basit bir zaman veya kip ekini takip ederek onun bileşik hale girmesini sağlamakta ve dilde durum ve oluş bu fiille ifade edilmektedir.

Ediskun, **Türk Dilbilgisi** adlı kitabında, Divanü Lugat-it-Türk’de “olmak” anlamına gelen “ermek” masterının öteden beri tek başına kullanılmadığını ve yapım ekleri kullanılarak başka kelimeler de türetmediğini belirtir. Ona göre, çağlar boyunca, “yetişmek, gelişmek, olgunlaşmak, erişmek, dokunmak, isabet etmek, ulaşmak, mevcut olmak” gibi anlamlarda kullanılan bu master başka kelimelerle birlikte kullanılageldiği için onları fiilleştirmiş ve böylece anlamı çok az belirlemiştir (Ediskun,1988:187).

Ediskun, “I-” eyleminin Eski Türkçede kullanımına ilişkin şu örnekleri vermiştir:

- (67a) “Bunda uçkanlar kuş köp köp **erdi**.” (=burada uçan kuşlar çoktu – Oğuz Destanı)
- (67b) “Yağısı koy teg **ermiş**.” (=düşmanı koyun gibi imiş. – Orhun)
- (67c) “Kültigin yok erser kop ülteçi **ertiğiz**.” (=Gültekin olmasa, hepiniz ölecektiniz.- Orhun)
- (67d) “Kamuğ til bilir **erse**...” (Her dili bilir ise...- Kutadgu Bilig)

Ediskun, “ermek” mastarının “I-” eylemine dönüşmesi sürecini, “ermek” mastarı Batı Türkçesi’ne geçerken /r/ sesi düşmüş, /e/ sesi de /ı/ sesine dönüşmüştür” (1988:187) ifadesiyle açıklamıştır. Böylece, bu birim “imek” biçimini almış ve bu mastarın kökü “I-” biçimini almıştır. Bugün, kelimelerden ayrı yazıldığı zaman bu fiile *yardımcı fiil*, kelimelere bitişik yazıldığı zaman ek gibi görüldüğü için *ekfiil* demekteyiz” (Ediskun,1988:187).

Bilgegil ve Ediskun, “I-” eyleminin Eski Türkçede kullanımını örneklendirerek, bu eylemin biçiminin değişim sürecine ilişkin bilgi vermişlerdir. Bu yönüyle bu araştırmalar, araştırmanın daha sonraki bölümlerinde, söz konusu dilsel yapının önceden kullanılagelmiş biçimine ve “-DIr” biçimbirimi gibi diğer dilsel yapılarla olan ilişkisini açıklayabilme aşamasında bu çalışmaya ılık tutacaktır.

Kahraman, **Çağdaş Türkiye Türkçesi Dilbilgisi** adlı çalışmasında, Ediskun’a paralel olarak “I-” eyleminin Eski Türkçe döneminde “er-“ biçiminde kullanıldığını belirtmiş ve bu eylemi ekfiil olarak adlandırarak aşağıdaki kullanım örneğini vermiştir:

- (68) “Tabgaç budun sabı süçig, agısı yımşak *ermiş*, süçig sabın, yımşak agın arıp irak budunıg ança yagutır *ermiş*...” (Köktürk Yazıtlarından)

(68a) Yeni Türkçede; “Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış”.

Kahraman, buradaki “er-” fiilinin, Orta Türkçenin başından bu yana ekleşerek “i-” biçimine dönüştüğünden söz etmiştir. “Bu fiil, tek başına bir anlam taşımadığı halde; ad soylu sözcükleri, “var”, “yok” kelimelerini, fiilimsileri ve ad görevinde kullanılan başka kelimeleri fiil çekimine sokarak; bunların yargı bildirmelerini ve cümlelerde yüklem olabilmelerini sağlar” (Kahraman, 2001:134-135). Buna göre ekfiille çekimlenerek yüklem olan adlar oluş bildirirler ve bu tür yüklemelerin kurdukları cümlelere *ad cümlesi* denir.

“-Dİr” biçimbiriminin ise eski bir yardımcı eylem olan “tur-” biriminin ekleşmesi sonucunda ortaya çıktığını belirten Kahraman, bu biçimbirimin, “I-” eyleminin şimdiki zaman kipi 3. kişi çekimlerine ve bazı kip ekleriyle çekimlenmiş fiillere ulanarak “olabilirlik ya da kesinlik” anlamını kattığını eklemiştir (Kahraman, 2001:135). Kahraman, buna bağlı olarak “-Dİr” biçimbirimini Türkiye Türkçesinin ikinci bir ekfiili olarak değerlendirilebileceğini savunmuştur.

Gencan ise, “I-” eyleminin kullanımına ilişkin şu örnekleri vermiştir:

(69a) *Çelik serttir.*

(69b) *Turgut öğrenci imiş.*

(69c) *Biz Türküz.*

(69d) *Orhan dün izinli idi.*

Gencan’a göre yukarıda verilen dört tümcenin yüklemlerinden hiçbirisi, anlamı bilinen eylemliklerden çekimlenmiş değildir. “Sert”, “öğrenci”, “Türk”, “izinli” sözcükleri ad soyundandır ve sonlarına gelen “-tir”, “-miş”, “-iz”, “-idi” sözleriyle yüklem olmuş; yani eylemleşmişlerdir” (Gencan, 2001:344).

“I-” eylemini açıklamak üzere verilen örnek tanım ve tümcelerden de görüldüğü üzere, yapılan araştırmalar arasında ciddi bir ayrım söz konusu değildir. Ediskun ve Kahraman gibi araştırmacılar, “I-” eylemine artsüremli

olarak nitelendirebilecek bir yöntemle yaklaşmışlar ve eylemin Eski Türkçede kullanılan biçimine ilişkin örnekler sunmuşlardır. Atabay, Özel ve Çam ise “I-” eylemini betimleme aşamasında, bu eylemin kullanıldığı tümcelere dilbilgisel ve bununla ilişkili olarak sözdizimsel olarak yaklaşmışlar ve eylemin kullanıldığı tümcelerdeki öge sıralanışını irdemişlerdir. Ad tümcelerine ilişkin bazı araştırmacıların ayrıldığı tek nokta, “I-” eylemi ile “-Dir” biçimbiriminin “*ekfiil*” ya da “*ekeylem*” çerçevesinde aynı dilsel birimler olup olmadığı konusundadır.

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde, ilk bölümde çalışmalarına değinilen aynı araştırmacıların, “I-” eyleminin farklı zaman ve kip çekimlerine ve aldığı biçimlere ilişkin yaptıkları açıklamalara yer verilecek ve verilen örnekler tablolastırılacaktır.

2.4. “I-” Eyleminin Çekimleri

Bu bölümde, “I-” eyleminin çekimi üzerine biçimsel betimlemeler sunan araştırmacılar ve çalışmaları yine aynı sırayla sunulacak ve araştırmacıların verdikleri örnekler tablolastırılarak karşılaştırılacaktır. “I-” eyleminin çekimine ilişkin başvurduğumuz araştırmacıların çalışmalarında bu eylemin çekimi öncelikle kişi daha sonra zaman/kip çekimi biçiminde yer almıştır. Bu araştırmada da “I-” eyleminin çekimlerine ilişkin bilgi verirken aynı sırayı izlenecektir.

Atabay, Kutluk ve Özel’e göre, “I-” eyleminin çekiminin “-*im*, -*sin*, -*dir*, -*iz*, -*siniz*, -*dirler*” biçiminin kaynağı, genellikle kişi adılarına bağlanmaktadır. Bu araştırmacılara göre, “I-” eyleminin Türkiye Türkçesindeki çekimi aşağıdaki gibidir ve dilimizin tarihsel gelişmesi izlenirse bu biçimlerin özellikle “ben, sen, biz” adlarıyla olan ilişkisi ortaya çıkmaktadır.

Tablo 3: “I-” Eyleminin Kişi Çekimleri

1. t.k. - <i>im</i>	1. ç.k. - <i>iz</i>
2. t.k. - <i>sin</i>	2. ç.k. - <i>siniz</i>
3. t.k. - <i>dir</i>	3. ç.k. - <i>dir-ler</i>

Atabay, Kutluk ve Özel'e göre, ekeylemin “-Dİr” 3. kişi eki, birlikte kullanıldığı sözcüğe kesinlik, sürerlik, olasılık anlamları katmaktadır ve bu ekin “durmak” (tutmak) eyleminden “durur” (tutur) sözcüğünün (geniş zaman çekiminin 3. kişisi) eklenmiş biçimi olduğu görüşü yaygındır (Atabay, Kutluk ve Özel,1983:215). Onlara göre, bildirme kiplerinden geniş zaman ve belirli geçmiş zamanda kullanılamayan bu ek, çoğu kez adlarla, kimi zaman da ortaçlarla kullanılmaktadır. Araştırmacılar *koşaç* diye nitelendirilen bu ekin çoğunlukla kullanılmadığından söz etmiş ve Türkçenin bütün evrelerinde ve değişik lehçelerinde göze çarpan bu belirgin özelliği aşağıdaki tümcelerle örneklendirmişlerdir:

- (70a) Bugün hava güzel.
- (70b) Çocuk çok akıllı.
- (70c) Bu kitap yeni.
- (70d) Sabrın sonu selamet.

Atabay, Kutluk ve Özel'e göre, “I-” eyleminin çekimi yalnız bildirme kiplerinden, *belirli geçmiş*, *belirsiz geçmiş*, *geniş zaman*; isteme kiplerinden de *dilek-köşul* kipinde kullanılır (Atabay, Kutluk ve Özel, 1983:217). Araştırmacıların “I-” eyleminin çekimlerine ilişkin verdikleri örnekler aşağıda tablolar biçiminde sunulmuştur:

Tablo 4: “I-” Eyleminin Zaman Çekimleri

	Belirli Geçmiş Zaman	Belirsiz Geçmiş Zaman	Geniş Zaman	Dilek-Köşul Kipi
1. Tekil Kişi	<i>i-di-m</i>	<i>i-miş-im</i>	<i>-im</i>	<i>i-se-m</i>
1. Çoğul Kişi	<i>i-di-k</i>	<i>i-miş-iz</i>	<i>-iz</i>	<i>i-se-k</i>
2. Tekil Kişi	<i>i-di-n</i>	<i>i-miş-sin</i>	<i>-sin</i>	<i>i-se-n</i>
2. Çoğul Kişi	<i>i-di-niz</i>	<i>i-miş-siniz</i>	<i>-sınız</i>	<i>i-se-niz</i>
3. Tekil Kişi	<i>i-di</i>	<i>i-miş</i>	<i>-dir</i>	<i>i-se</i>
3. Çoğul Kişi	<i>i-di-ler</i>	<i>i-miş-ler</i>	<i>-dir-ler</i>	<i>i-se-ler</i>

Atabay, Kutluk ve Özel, “I-” eyleminin olumsuz çekiminin “*değil*” sözcüğüyle yapıldığını, kişi eklerinin olumsuz tümcede bu sözcüğe eklendiğini belirtmiştir (Atabay, Kutluk ve Özel, 218):

- değil-di-m* (1. tekil kişi-belirli geçmiş zaman)
değil-miş-sin (2. tekil kişi-belirsiz geçmiş zaman)
değil-dir (3. tekil kişi-geniş zaman)
değil-se-niz (2. Çoğul kişi-geniş zaman)

örneklerinde olduğu gibi.

Banguoğlu’ya göre, “I-” eyleminin tüm kişi çekimleri “er-mek” kökünden gelmiş değildir. “Bu fiil *geniş zaman kipinde* karma bir çekim örneği gösterir be bu kipte yalnız fiil kökü “er-” değil, zaman ekini taşıyan bütün fiil gövdesi “er-ür” erimiş görünmektedir” (Banguoğlu, 1986:474). Tablo 5, bu araştırmacıya göre 1. tekil ve çoğul ve 2. tekil ve çoğul kişilerde “er-ür” fiil gövdesinin değişimini göstermektedir.

Tablo 5: “I-” Eyleminin Eski Kullanım Biçimleri

ben <i>er-ür</i> > -im	Sen <i>er-ür</i> > -sin	biz <i>er-ür</i> > -iz	siz <i>er-ür</i> > -sin-iz
---------------------------	----------------------------	---------------------------	-------------------------------

“3. kişi çekiminde ise Eski Türkçeden beri “er-” eylemine paralel bir salt fiil olmaz özelliği gösteren “tur-” eylemi yer almıştır” (Banguoğlu,1986:474). Araştırmacı, “-Dİr” biçimbiriminin zaman içindeki değişimini ve 3. tekil ve çoğul kişi çekimlerini şu biçimde göstermiştir:

Tablo 6: “-Dİr”ın Eski Biçimi

tur-ur > dur-ur > -dir	tur-ur-lar > dur-ur-lar > dir-ler.
------------------------	------------------------------------

Banguoğlu burada Atabay, Kutluk ve Özel’in “I-” eyleminin geniş zaman çekimiyle ilgili olarak yaptığı açıklamaya koşut olarak 3. tekil kişi çekiminde “I-” eylemi yerine “-Dİr” biçiminin kullanıldığını belirtmiştir.

Ediskun, “-DIr” ekinin ekfiil çerçevesinde değerlendirilmemesi gerektiğinden söz etmiş ve bu düşüncesini “I-” eylemi ile “-DIr” biçimbirimi arasında bir kök benzerliği olmadığı bilgisiyle destekleyerek şu açıklamaları yapmıştır:

“Eski Türkçe’ de *turmak* (:durmak) mastarı, “*ayağa kalkmak, vazgeçmek, kurulmak, yapılmak, karşı durmak, geri durmak, bağlanmak, kendini vermek*” anlamlarında kullanılmıştır. Bundan başka, bu mastarın, tasvirici bir yardımcı fiil olarak, bir eylemin sürekliliğini bildirdiğini de görmekteyiz: “*közetip turmak*” (= gözetip durmak)... gibi.

Divan’ da *turmak* (=durmak) mastarının tasvirici bir yardımcı fiil olarak sürerlik fiili gibi kullanıldığına örnekler veren cümleler pek çoktur:

1. Etil suvın akar tutur. (İdil suyu akar durur)

2. Kaya tübi kakar turur. (Kayaların dibini döver durur.)

Kaşgarlı Mahmut, turur kelimesi üzerinde şu bilgiyi vermektedir: “*Turur*, geçmiş zamanı ve mastarı olmayan gelecek zamanlı bir fiildir. Bu kelime, bir şeyin, söylendiği anda bir yerde durduğunu ve bulunduğunu haber verir. -Ol evde turur-denir ki o, evde hazırdır, bulunuyor demektir...”Kaşgarlı Mahmut, turur kelimesini turmak mastarından ayırmakta ve onun bir yardımcı fiil olduğuna işaret etmektedir” (Ediskun, 1988:188).

Kısacası Banguoğlu ve Atabay, Kutluk ve Özel “I-” eylemini ve “-DIr” biçimbirimini ekfiil (ekeylem) çerçevesinde değerlendirmekte, Ediskun ise “*turur*” ve “*tururlar*” biçimlerinin, “*turmak*” mastarının geniş zamanının üçüncü tekil ve çoğul kişi çekimleri olduğunu ve geniş zaman biçiminde sürerlilik bildirdiklerini savunmaktadır.

Banguoğlu, “I-” eyleminin yalnız dört kipi bulunduğundan dolayı eksikleri yerine göre “olmak” fiilinin gelecek ve eğilim kipleriyle tamamlandığından, isimden yüklem bu yolla kurulduğunu söylemiş ve şu örnekleri vermiştir (Banguoğlu,1979:258).

(71a) Sen yolda sabırlı *ol*acaksın.

(71b) Akşam bahçede birlikte *ol*alım.

(71c) Yemek saat sekizde hazır *ol*sun.

(71d) Ben ona karşı yumuşak *ol*malıyım.

“I-” eyleminin çekiminde “ol-” eylemine dönüşmesi durumuyla ilgili, Banguoğlu’nun bu açıklamalarına paralel olarak Ediskun, “I-” eyleminin gelecek

zaman biçiminin olmadığını, bununla birlikte, isim soyundan bir kelimeyi gelecek zamana bağlayarak fiilleştirmek istersek, bunu “*olmak*” yardımcı fiili ile sağlayabileceğimizi” (Ediskun,1988:194) belirtmiş ve bu durumu aşağıdaki gibi örneklendirmiştir:

- (72a) Öğretmenim (şimdiki zaman).
- (72b) Öğretmendim (geçmiş zaman).
- (72c) Öğretmen *ol*acağım (gelecek zaman).

Çalışmanın, “I-” eyleminin zaman ve kip çekimleri bölümünde son olarak Kahraman (2001)’i ele alacağız.

Kahraman’ın, ekfiil çekimiyle ilgili olarak yaptığı açıklamalar, Atabay, Kutluk ve Özel; Banguoğlu ve Ediskun’un açıklamalarına benzer özellikler göstermektedir. Kahraman’ın bu araştırmacılar arasında ayrıldığı tek nokta, “geniş zaman” kipi yerine “şimdiki zaman” ifadesini kullanıyor olmasıdır.

Kahraman, “I-” eyleminin söz konusu çekimini neden “şimdiki zaman kipi” diye adlandırdığının açıklamasını şöyle yapmıştır:

“*Geniş zaman kipi*” adlandırması, ekfiillerin tarihsel oluşum sürecinden kaynaklanmaktadır. Ancak, bu kipte çekimlenme, adlardaki “oluş-buluş durumunun sürmekte olduğu” anlamı kesinlik taşıdığı, fakat söz konusu oluş-durumun “geçmişte sürdüğü” ve “gelecekte süreceği” anlamları kesinlik taşımadığı için, buna “şimdiki zaman kipi” demek daha uygundur (Kahraman, 2001:135).

Kahraman (2001)’in “I-” eyleminin olumsuz ve soru biçimlerine ilişkin yaptığı açıklamalar ve verdiği örnekler, diğer araştırmacıların çalışmalarıyla paralel olduğundan bu çekimlere ayrıca değinilmeyecektir.

Daha önce de belirtildiği gibi, araştırmanın bu bölümünde ele alınan çalışmalarda, “I-” eyleminin kullanımı ve dilbilgisel biçimine ilişkin yapılan betimlemeler paralel bir görünüm sergilemektedir. Yalnızca bazı araştırmacılar, “-Dir” biçimbiriminin “I-” eyleminin çekimi bağlamında değerlendirilmesi konusunda birtakım farklı görüşler sunmuşlardır. Bir başka deyişle, “-Dir” biçimbirimini, “I-” eyleminin 3. tekil kişi çekimindeki bir görünümü olarak

değerlendirmenin mi yoksa bu biçimbirimi kullanıldığı bağlam içerisinde ele alarak, farklı bağlamlardaki işlevinin saptanması yoluyla betimlenmesi ve ad tümcelerindeki durumunun bu yolla değerlendirilmesi gerektiği konusu bir sorun arz etmektedir.

Buraya kadar, araştırmacıların geleneksel bakış açısı çerçevesinde ele aldığı, “tümcenin tanımı, tümce türleri, ad tümcesi, “I-” eylemi ve bu eylemin farklı biçimleri” ve bu konu başlıkları ilgili olarak geliştirdikleri bakış açıları Tablo 49’da özetlenmiştir (bkz. Ek 2).

Bundan sonraki bölümlerde “tümce” ve “konusuna dilbilimsel bakış açısıyla yaklaşan araştırmacıların çalışmalarına yer verilecektir.

3. TÜMCEYE DİLBİLİMSEL BAKIŞ

Türkçede tümce türlerine geçmeden önce araştırmacıların *tümce* kavramına ilişkin yaptıkları tanımlara göz atalım.

3.1. Tümcenin Tanımı

Bu bölümde araştırmacıların *nerme* ve *tümceye* dilbilimsel bakış açısı çerçevesinde yaptıkları tanımlamalara yer verilmiştir. Aşağıda da grleceğı gibi, tümceyi dilbilimsel bakış açısı ile değerlendiren araştırmacılar, çoğunlukla bu kavramı “nerme” kavramı çerçevesinde tanımlamayı tercih etmişlerdir.

3.1.1. Halliday (1994)

Halliday, işlevsel dilbilgisi yaklaşımı çerçevesinde, “tümce” kavramının “nerme karmaşığı/birleşiğı” yani ‘baş olan bir önerme ve bu önermeyi niteleyen diğer önermeler bütünü’ (Halliday, 1994:215) olarak yorumlanabileceğini belirtmiştir. Ona göre tümce ile önerme arasındaki ilişki, öbek ve sözcük arasındaki ilişkiyle aynı türdendir ve tümce önermenin dışa doğru genişlemiş ve evrimleşmiş biçimidir.

Halliday, tümcenin dilbilgisel sunumuyla ilgili olarak “nerme bileşimi kavramı tümce anlamının tüm yönlerini aıklayabilmeye olanak sağlar mı ya da tümce de önerme gibi kendi işlevsel düzenleme alanı içerisinde çok değişkenli bir bileşen yapısı olarak yorumlanabilir mi?” sorusunu ortaya atmış ve şunları eklemiştir:

Tümce yapılarını adcıl gruplar gibi basitçe “baş+niteleyici” şeklinde aıklemek mümkün değildir. Çünkü tümcede çok fazla sayıda niteleme türü ve benzer ilişkiler söz konusudur. Diğer yandan, öğeleri (i) işlevde farklı olan, (ii) farklı ulamlarla gerçekleştirilen, (iii) dizilişte az ya da çok karmaşık olarak nitelendirilebilecek bir adcıl grup yapısı söz konusu değildir. Dolayısıyla bu türden bir düzenleme çok değişkenli yapı olarak adlandırılabilir. Diğer yandan bir tümcede, çoklu önerme bileşenindeki bir değer ile işlev görme eğilimi bir

önermede olduğundan daha yüksektir. Başka bir deyişle, bir tümcedeki önermeler arası ilişki adlar dizisine (uzun ad tamlamalarına) benzer ve bağlı değişken sözcük karmaşığı olarak açıklanabilir.

Önerme bileşimi kavramı tümcenin işlevsel düzenlenişini açıklayabilmemizi sağladığından ve önerme üstü/ötesi yapılarda kabul edilebilen tek dilbilgisel birim olduğundan dolayı tümceyi bu kavramla ifade etmek daha uygundur (Halliday, 1994:216).

Halliday'e göre tümceyi ayrı bir dilbilgisel kategori olarak kullanmak yerine, iki nokta arasındaki yazılı biçim olarak kabul edip dilbilgisel öge olarak *önerme* kavramını kullanmak bulanıklığı giderecektir (Halliday, 1994:217).

3.1.2. Korkmaz (1996)

Korkmaz, tümceyi anlambilimsel ve sözdizimsel düzeyler çerçevesinde ele almış ve tümceyle ilgili olarak şu bilgileri sıralamıştır:

“Tümce yalnızca sözcüklerin sıralanışı değil, aynı zamanda gerçekliğin anlamsal bir temsilleştirilmesidir. Dolayısıyla bir tümce birden fazla düzeyde sunulabilmektedir (Korkmaz, 1996:19):

Sesbilim	ses
Yazım	yazı
Sözdizimsel	tümce yapısı
Anlambilimsel	anlam

Aşağıdaki tablo, tümce öğelerinin anlamını (anlamsal rolleri) sunan anlamsal işlevleri ve tümce öğelerinin dilbilgisel rollerinin sözdizimsel işlevler aracılığıyla nasıl sunulduğunu göstermektedir.

Tablo 7: Anlamsal Roller ve Sözdizimsel İşlevler

Ali	camı	kırdı
<i>Kılıcı</i>	<i>Ortam</i>	<i>Süreç</i>
<i>Etken Özne</i>	<i>Amaç</i>	<i>Süreç</i>

Burada “kılıcı, ortam (etkilenen) ve süreç” tümcenin anlambilimsel olarak çözümlenmesi sonucu elde edilen katılımcıları; “etken özne, amaç ve süreç (yüklem)” ise tümcenin sözdizimsel olarak çözümlenmesi sonucu ortaya çıkan katılımcılardır.

Korkmaz’a göre, her dilin ayrı sözlüksel dilbilgisi vardır. “Sözlüksel dilbilgisi anlamsal ve sözdizimsel işlevleri bir araya getirmeye (birleştirmeye) olanak sağlamaktadır. Örneğin genel anlamsal işlevler aşağıdaki sözdizimsel işlevler aracılığı ile birleştirilebilir” (Korkmaz,1996:19-20).

Tablo 8: Anlamsal Roller ve Sözdizimsel İşlevler (Korkmaz, 1996:20)

Anlamsal İşlevler	Sözdizimsel İşlevler
<i>Süreç</i>	<i>Yüklem</i>
<i>Katılımcı</i>	<i>Özne ve Nesne</i>
<i>Durum</i>	<i>Belirtecimsi</i>

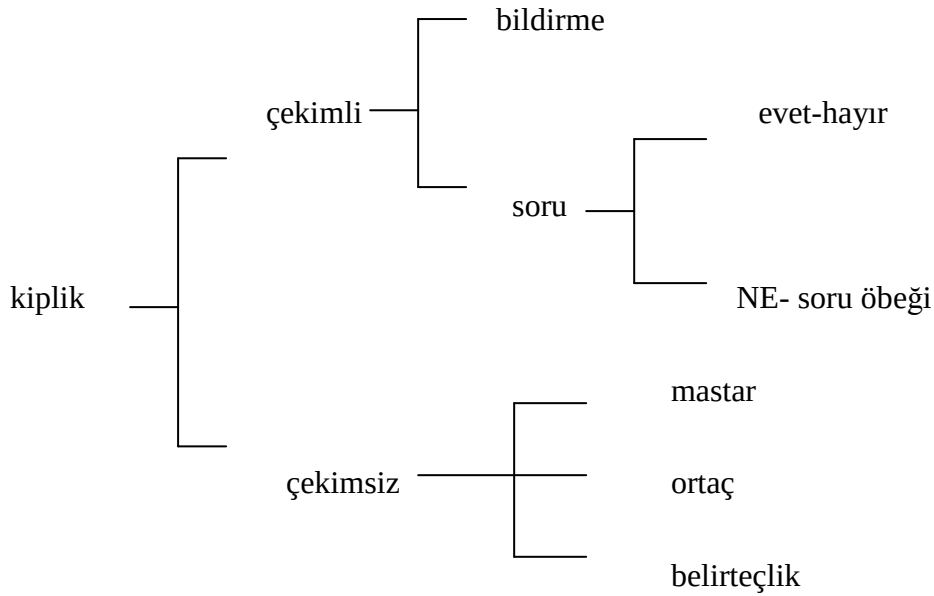
Bu tabloda genel anlamsal işlevler ile sözdizimsel işlevler arasındaki ilişki sunulmaktadır. Buna göre anlamsal işlev olarak nitelendiren “süreç”, sözdizimsel işlevler kapsamında “yüklem” ögesi ile karşılanmaktadır. “Kılıcı” ve “etkilenen” gibi katılımcılar ise tümcede “özne” ve “nesne” öğeleriyle karşılanmaktadır. “Belirtecimsi” ise anlamsal işlevler kapsamında tümceyle ilgili olarak zaman ya da yerlik türünden bilgi veren birimlerdir.

Dilbilgisini anlamsal düzeyin içine yerleştiren ve rastlantısal olmayan bu ilişki işlevsel dilbilgisi olarak kabul edilmektedir” (Korkmaz, 1996:20). Buna ek olarak, dilbilgisi, birleştirilen anlamsal ve sözdizimsel işlevleri bir metinle sözdizimsel yapıları kullanarak kodlamaktadır. Bu kodlama süreci *gerçekleşme* sürecidir.

Korkmaz, tümce yapısıyla ilgili olarak sözdizimi ile dilbilgisi arasındaki ilişkinin de doğal olduğunu ve bu ilişkinin dilbilgisini sözdizimsel (yapı-bağımlı tabanlı) düzey içine yerleştirdiğinden söz eder. Ona göre, “dizgeci-dilbilgisi, anlambilimsel ve sözdizimsel düzeylerde dilsel kaynakları betimleme ve

uygulamayla ilgili olarak kabul edilebilir bir yaklaşım sağlamaktadır” (Korkmaz, 1996:20).

Halliday’in *tümce* terimiyle ilgili olarak sunduğu öneriye koşut olarak Korkmaz da uygulamada bu terim yerine *önerme* kavramını kullanmayı tercih etmiş ve önermeyi “katılımcı ve durumsal işlevlerin belirli (merkezi) bir süreç etrafında düzenlenişi olarak betimlemiştir (Korkmaz, 1996:20). Bu terim, tümce ve tümce benzeri yapılar için olarak kullanılmaktadır. Bu araştırmacıya göre önermenin kullanım biçimini dizgeci dilbilgisinde kiplik dizgesi, belirlemektedir ve bu dizge şeması aşağıdaki gibidir (Korkmaz,1996:20-21).

Şema 3: Kiplik Dizgesi Şeması

Şema 3’e göre, önermenin kullanım biçimini kiplik dizgesi belirlemektedir ve bu dizge en üst düzeyde çekimli ve çekimsiz olmak üzere iki farklı alternatif sunmaktadır. Çekimli önermeler basit tümce olarak nitelendirilen yapılardır. Çekimsiz önermeler ise ad, sıfat ya da belirteç olarak diğer dilbilgisel biçimlerde kullanılırlar.

3.1.3. Erkman-Akerson ve Ozil (1998)

Erkman-Akerson ve Ozil de, tümce kavramını “önerme” kavramıyla bağlantılı olarak açıklamaya çalışmış ve tümceyi “gerçekleşmesi mümkün olan bir durumu dile getirebilmek için en yalın biçimde bir ad ve fiil arasında bağlantı kurarak oluşturduğumuz önermenin dildeki somut biçimi” (Erkman-Akerson ve Ozil, 1998:50) olarak tanımlamışlardır. Bu araştırmacılara göre, hakkında bir şey söylemek istediğimiz nesne ve kişileri bir dilin sözcük dağarcığındaki adlarla, onlara yakıştırdığımız durum ve davranışları da fiillerle dile getirmektediriz. Seçtiğimiz bu ad ve fiil türü sözcükleri belli bir sıra ilişkisi içinde art arda diziyoruz. Öyleyse Türkçede tümcenin, bir fiil ve bu fiilin çevresindeki öğelerden oluştuğunu söyleyebiliriz (Erkman-Akerson ve Ozil,1998:51).

Erkman-Akerson ve Ozil, tümceyi temelde *fiil tümcesi* ve *ad tümcesi* olarak iki başlık altına incelemişlerdir. Buna göre fiil tümcesi için şu örnekler sunulmuştur:

(73a) Ahmet dün eve geldi.

(73b) Ahmet bir yıldır Ankara da oturuyor.

Bu araştırmacılar ad tümcelerinin, fiil tümceleri gibi kendi başlarında kullanılabilen bağımsız birimler olarak nitelendirilmiş ve bu kuruluşlarla bir nesneye ya da bir kişiye yakıştırılan bir durumdan, bir özellikten söz edilerek bir bildirimde bulunulduğunu ifade etmişlerdir. Örnek:

(74a) Kardeşim öğretmen.

(74b) Hava güzelmiş.

Ad tümcelerinde kişi çekimlerinin yanı sıra, yalnızca “-Ø”, “-miş, -di, -dir” yüklem eklerinden yararlanılabilir.

(75a) Sen çok çalışkansı.

(75b) Sen çok çalışkandın.

(75c) Sen çok çalışkansındır.

Fiil tümcesi ve ad tümcesi ayırımına basit tümce başlığı adı altında inceleyen bu araştırmacılar, yan tümceye ilişkin şu bilgileri eklemişlerdir:

Bu araştırmacılara göre gerçekleşmesi mümkün olan bir oluşu, bir durumu dile getirebilmek için bir önerme kurarız. Bu önermeleri de dilin çeşitli düzlemlerinden yararlanarak bir temel tümce ya da bir yan tümce biçiminde somutlaştırabiliriz:

(76) Ayşe [senin geleceğin] –i biliyor.

Buna göre, bu tümcede biri yan tümce ve biri temel tümce olmak üzere iki tümce vardır (Erkman- Akerson ve Ozil, 1998:59).

3.2. Biçimsel Yaklaşım

Araştırmanın bu bölümünde biçimsel yaklaşım çerçevesinde araştırmacıların tümce, tümce türleri ve ad tümceleriyle ilgili olarak yaptıkları tanımlama, açıklama ve verdikleri örneklerle değinilecektir. Bu yolla, sözü edilen çalışmaların tümceye geleneksel bakış açısı çerçevesinde yaklaşan araştırmacıların çalışmalarıyla kesişen ve ayrılan noktalara yer verilecek ve çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturan ve ayrıntılı olarak incelenecek Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisi Kuramından farklı yanları açık hale getirilmeye çalışılacaktır.

Bu amaçla tümceye biçimsel bakış açısı çerçevesinde sırasıyla Erguvanlı; Kornfilt; Göksel ve Kerslake'in çalışmaları irdelenecektir.

3.2.1. Erguvanlı (1984)

Erguvanlı, tümceye geleneksel bakış açısı çerçevesinde yaklaşan araştırmacılara paralel olarak Türkçedeki temel tümceleri öncelikle *basit* ve *karmaşık tümceler* olarak ikiye ayırmıştır. Basit tümceleri (i) *yüklemi eylemden*

oluşan; (ii) *yüklemi eylem olmayan tümceler* (Erguvanlı, 1984:6) olarak iki başlıkta inceleme yoluna gitmiş ve bu türleri aşağıdaki tümcelerle örneklendirmiştir:

Yüklemi eylemden oluşan tümceler:

(77a) Çocuk süt-ü *dök-tü*.

(77b) Çocuk süt-ü *dök-me-di*.

Erguvanlı, yüklemi eylemden oluşmayan tümceleri (i) *yüklemi adcıl (ad/sıfat) olan*; (ii) *yüklemi varoluşsal olan tümceler* (Erguvanlı, 1984:7) olarak iki alt sınıfa ayırmıştır. Örnek:

(78a) Bu araba Murat'ın. (adcıl yüklem-ad)

(78b) Bu araba Murat'ın *değil*.

(79a) Bizim ev eski. (adcıl yüklem-sıfat)

(79b) Bizim ev eski *değil*.

Yüklemi varoluşsal sözcüklerden oluşan tümceler için ise şu örnekleri sıralamıştır:

(80a) Odanın ortasında bir kedi *var*.

(80b) Odanın ortasında bir kedi *yok*.

(80c) Benim çok param *var*.

(80d) Benim çok param *yok*.

Yüklemi eylemden oluşmayan adcıl yüklem içeren tümceler dışındaki diğer tümce türü örneklerde de görüldüğü üzere, *var* ve *yok* sözcükleriyle kurulan tümcelerdir. Erguvanlı burada geleneksel bakış açısı çerçevesinde ele alınan araştırmacılara (Atabay, Özel ve Çam) paralel olmak üzere *var* ve *yok* sözcükleriyle kurulan tümceleri ad tümceleri kapsamında değerlendirmiştir.

Araştırmacı, yüklemi adcıl bir sözcükten ve varoluşsal sözcükten oluşan tümcelerin farklı zaman ve kip çekimlerinde aldığı biçimleri şöyle örneklendirmiştir:

- (81a) Başkan Ali.
- (81b) Başkan Ali *ol*-acak.
- (81c) Başkan Ali *ol*-abil-ir.
- (81d) Dolapta şeker *var*.
- (81e) Dolapta şeker *ol*-abil-ir.

Örneklerde görüldüğü üzere, gelecek zaman ve yeterlilik –bazı durumlarda olasılık- belirticisi olan “-AcAK” ve “-Abil” seçenekleri adcıl ve varoluşsal yüklemelere eklenememektedir. Böyle durumlarda “olmak/dönüşmek” anlamına gelen “ol-” eylemine gereksinim duyulmaktadır (Erguvanlı, 1984:8).

Adcıl eylem içeren tümcelerin gelecek zaman, yeterlilik ve olasılık gibi kip çekimlerinde “ol-” eylemine gereksinim duymalarını yukarıdaki örneklerle gösteren araştırmacı bu açıklamalarıyla Banguoğlu ve Ediskun’un çalışmalarına koşutluk sağlamaktadır. Erguvanlı bu araştırmacılardan farklı olmak üzere “ol-” eyleminin tümce bağlamına göre “oluşmak/dönüşmek” (İng. *be/become*) anlamına geldiğinden söz etmiştir (Erguvanlı, 1984:8).

“Bunun yanı sıra, hem eylemden oluşan hem de adcıl yüklemelere eklenebilen zaman / görünüş ekleri (-IdI, -ImIş, - IsE) söz konusudur” (Erguvanlı, 1984:8). Araştırmacı bu ekleri içeren tümceleri şöyle örneklendirmiştir:

- (82a) Ali gel-ecek-*ti*. (yüklemi eylem olan)
- (82b) Başkan Ali-ydi. (yüklemi adcıl olan)
- (82c) Dolapta şeker var-*dı*. (yüklemi varoluşsal sözcük olan)

Erguvanlı’ya göre; “yüklemi eylem olmayan basit tümceler sözcük dizilişi açısından sınırlıdır” (Erguvanlı, 1984:9). Yüklemi ad ya da sıfattan oluşan (adcıl yüklemli) tümcelerin olanaklı biçimlerini şöyle örneklendirmiştir:

- (83a) Bu araba Murat'ın.
 (83b) Murat'ın bu araba.
 (84a) Bu ev murat için büyük.
 (84b) Murat için bu ev büyük.
 (84a) İstanbul'da hayat çok pahalı.
 (85b) Hayat İstanbul'da çok pahalı.

Varoluşsal sözcükten oluşan tümceler ise sözcük dizilişi açısından serbestlik göstermektedir. Burada ölçüt dilbilgisel öznenin belirli veya belirsiz olması ve tümcede yer belirten – örnekte bulunma durum eki almış- ifadelerin varlığıdır (Erguvanlı, 1984:10).

- (86)* *Bir kedi* odanın ortasında var. (belirsiz ad öbeği)
 (86a) *Banka-da* benim çok param yok. (durum eki almış ad)
 (86b) Benim *banka-da* çok param yok. (durum eki almış ad)

Burada sahiplik ifadesi içeren varoluşsal tümceler (86a-b-c) sözcük dizilişinde çeşitlilik sergilemektedir.

- (87a) *Murat kadar* benim de param var.
 (87b) Benim de *Murat kadar* param var.

Örneklerde görüldüğü üzere, tümcede bulunma, çıkma ve yönelme durum eklerinden birini almış adlar - bankada – ve ilgeç öbeği işlevindeki birimler de - Murat kadar - sözcük dizilişinde farklı olasılıklarla sonuçlanmaktadır. Buna göre “Murat kadar” öbeği tümcenin hem başında hem sonun da hem de iyelik belirten “benim” ifadesinden sonra gelebilmektedir.

Kısacası yer belirten sözcükler ve ilgeç öbekleri, yüklemi adıl ya da varoluşsal olan tümcelerde sözcük dizilişinde çeşitlilikle sonuçlanmaktadır (Erguvanlı, 1984:10).

Erguvanlı karmaşık tümceleri *içeyerleşik tümceler* başlığı altında incelemiş ve içeyerleşik tümceleri;

- 1) Biçimbilimsel olarak belirtili;
- 2) Sözdizimsel olarak belirtili;
- 3) Sözdizimsel ve biçimbilimsel olarak belirtili içeyerleşik tümceler (Erguvanlı, 1984:72) biçiminde sınıflandırmıştır.

Araştırmacının içeyerleşik tümcelere ilişkin yaptığı sınıflandırmadan tanımlama ve örnek tümcelerle kısaca bahsedeceğiz.

“*Biçimbilimsel belirtili içeyerleşik tümceler*, Türkçede tümcenin sonunda yer alan ana tümcenin hemen öncesinde yer alır (Erguvanlı, 1984:73). Bu tür içeyerleşik tümceler aldıkları ek ve tümcedeki işlevlerine göre;

- 1) Ortaçlı yantümceler;
 - 2) Adlaştırmalar, ad fiil ve eylemlilik;
 - 3) Ulaçlar;
 - 4) Olumsuz eylem altındaki içeyerleşik tümceler
- olarak dört ayrı bölümde incelenirler.

i. *Ortaçlı Yapılar*: İlgi yantümcesinin ortaç eklerinden birinin olması ile oluşturulan, baş olan addan hemen önce gelen yapılardır. Örnek:

- (88a) [O eve giren]-i tanıyor musun?
 (88b) [Çocuğun git-tiğ]-i ev

ii. *Adlaştırmalar, ad fiil ve eylemlilik*: Burada “-DIK” biçimbiriminin kullanıldığı yantümceyi içeren içeyerleşik tümcelerde *adlaştırma*; “-mA” biçimbirimini içeren tümcelere *ad fiil*; “-mAk” biçimbirini içeren içeyerleşik tümcelere ise *eylemlilik* olarak nitelendirilmektedir (Erguvanlı, 1984:75). Örnek:

- (95a) [Onun doğru söyle-diğ-in]-i biliyorum.
 (95b) Ondan [doğru söyle-me-sin]-i beklerdim.
 (95c) [Türkçe öğren-mek] zor değil.

iii. *Ulaçlı yapılar*: “*Ulaç* içeyerleşik bir yantümceye belirteçlik ya da adcıl işlevi yükleyen biçim için kullanılmaktadır” (Erguvanlı, 1984:77).

(89) Hırsızlar camı kes-ip içeri girmişler.

Burada “-Ip” biçimbirimi, yantümce eylemine eklenerek ana tümce eyleminin gerçekleşme biçimine ilişkin bilgi vermekte yani belirteçlik işlevi yüklenmektedir.

Erguvanlı, tümceye geleneksel bakış açısıyla yaklaşan araştırmacıların açıklamalarından farklı olarak Türkçede –sE soneki ile belirtilen koşul tümceleri de belirteç yapıları olarak kabul edilebileceğinden söz etmiştir (Erguvanlı, 1984: 78). Buna göre bu yapılar, yalnızca zaman/görünüş/kişi belirtili olmalarıyla diğer belirteçli yapılardan ayrılmaktadırlar. Örnek:

(90) Onu tanı-say-dı-n çok severdin.

i. Olumsuz eylem altında içeyerleşik tümce: Erguvanlı bu tümce türünü aşağıdaki tümceyle örneklendirmiştir:

(91) Ben bu işte çalış-acak *değil*-im.

(92) Ben ondan korkuyor *değil*-im.

Buna göre Türkçede, yüklemi bir eylemden oluşan yantümceler, yüklemi olumsuz biçim olan *değil* sözcüğünden oluşan daha üst bir tümcenin içine yerleşmiş olabilirler.

Sözdizimsel Olarak Belirtili İçeyerleşik Tümceler: Erguvanlı’ya göre “bu tümceleri biçimbilimsel olarak belirtili tümcelerden ayıran özellik yerleşik tümcenin eyleminin tam çekimli olmasıdır” (Erguvanlı, 1984:85). Araştırmacı bu türün altındaki tümceleri şöyle örneklendirmiştir:

(92a) Eminim *ki* sınıfını geçecektir.

(92b) [O işi kabul ettim] *diye* babam bana çok kızdı.

Örneklerde görüldüğü üzere bu tür tümcelerde “ki” ve “diye” bağımsız biçimbirimleri kullanılmakta ve tam çekimli eylem içeren yerleşik tümce ana tümceye bu yolla bağlanmaktadır.

Erguvanlı, içeyerleşik tümcelerin diğer bir türü olan *biçimbilimsel ve sözdizimsel belirtili olmayan içeyerleşik tümceler* için şu örnekleri sunmuştur:

(93a) [Ali o kızı tanıyor] zannettim.

(93b) [Onlar bize gelecek] tahmin ediyorum.

Bu yapılar ana tümce eyleminin “*san-, düşün-, zannet-, tahmin et-*” türünden eylemlerden oluşan tümcelerdir. Bu türden tümce yapılarını “dönüşümsel” terimiyle karşılayabiliriz (Erguvanlı, 1984:87).

3.2.2. Kornfilt (1997)

Kornfilt, tümcenin sözdizimsel olarak irdelenmesi çerçevesinde tümce türlerini öncelikle “anlamsal” açıdan inceleme yoluna gitmiş ve tümceyi şu başlıklar altında ele almıştır:

- 1) Dolaysız anlatıma karşı dolaylı anlatım;
- 2) Soru tümceleri;
- 3) Buyrum tümceleri;
- 4) Diğer ayrıcı tümce türleri
- 5) Farklı işlevlerde kullanılan tümceler

Kornfilt’e göre, “dolaylı anlatımlar adlaştırılmış yantümce (ad yantümcesi) biçimiyle temsil edilmekte ve bu tümceler “*söyle-, anlat-, haber ver-*” gibi birçok sözel eylemle sunulmaktadır” (Kornfilt, 1997:1). Araştırmacı dolaylı anlatım içeren tümceleri aşağıdaki tümcelere örneklendirmiştir:

(94a) Ahmet [dün sinema-ya git-*tiğ*-in-i] söyle-di.

(94b) Komşu-lar [yarın seyahat-e çık-*acak*-ların-ı] söyle-di-ler.

“Dolaysız anlatımı belirten girişik cümleler ise adlaştırılmış değildir ve tam çekimli bir basit ya da ana tümcenin tüm özelliklerini taşırlar” (Kornfilt, 1997:2). Bu durum şöyle örneklendirilebilir:

(95) a. Ahmet [(ben) dün sinema-ya git-ti-m] de-di.

b. Komşu-lar [(biz) yarın seyahat-e çık-*acağ*-ız] de-di-ler.

(95 a-b) tümcelerinde de görüldüğü üzere, ana tümce içerisinde yer alan “ben dün sinemaya gittim” ve “biz yarın seyahate çıkacağız” yantümceleri tam çekimli eylem taşıyan bir basit tümce özelliği taşımaktadır.

Kornfilt’a göre “dolaysız anlatım “*de-*” eyleminden farklı bir çekimli eylemle devam ediyorsa, alıntı tümceden sonra “*diye*” parçacığı kullanılır” (Kornfilt, 1997:2). Örnek:

(96) Ahmet [(ben) sinema-ya gid-*eceğ*-im] *diye* mırıldandı.

Burada ana tümcenin yüklemi “*de-*” eyleminden farklı bir sözel eylemden oluşmaktadır. Bu durum “*söz ver-, ifade et-, belirt-*” gibi diğer sözel eylemlerin ana tümcenin yüklemi olduğu durumlarda da geçerli olacaktır.

Kornfilt dolaylı anlatım içeren tümceler bağlamında ise *-ki* yantümceleme belirticisini ele almıştır. Buna göre “*-ki* yantümceleme belirticisi ile ana tümceye bağlanan tümce dolaysız anlatım tümcesidir” (Kornfilt, 1997:3).

(97a) Sen biz-e de-di-n *ki* [Ahmet dün sinema-ya git-ti].

(97b) Sen biz-e de-di-n *ki* [(biz) yarın seyahat-e çık-*acağ*-ız].

Burada “Ahmet dün sinemaya gitti” tümcesi ana tümceye *-ki* yantümceleme belirticisi ile bağlanmıştır.

Kornfilt soru tümcelerini ise sözdizimsel ve anlamsal açıdan ayrıntılı olarak irdelemiştir. Ayrıca bir tümce türü olarak ele aldığı her soru türü için bu sorulara yanıt niteliğindeki tümceleri de incelemiştir. Fakat soru tümceleri araştırma kapsamında olmadığından bu tümce yapılarından kısaca bahsedilmiştir. Aşağıda Kornfilt’ın soru tümceleriyle ilgili olarak verdiği örnekler sunulmuştur (Kornfilt, 1997:5-6):

(98a) Ahmet sinemaya gitti mi? (evet-hayır sorusu)

(98b) Yarın sinemaya gidecek misin? (evet-hayır sorusu)

(99a) Bu kitabı kim okudu? (NE- soru öbeği sorusu)

(99b) (Sen) [Ali-nin nere-ye git-me-sin]-i isti-yor-sun? (NE- soru öbeği sorusu)

Kornfilt, yansıma sorularla ilgili olarak şu örnekleri vermiştir (Kornfilt, 1997:32):

(100a) A: Sinemaya gidiyorum.

B: Sinemaya gidiyorum mu dedin?

(100b) A: Ahmet pencereyi nasıl kırdı?

B: Kim neyi nasıl kırdı?

(100a) tümcesinde A konuşucusunun kurduğu bildirim tümcesi B konuşucusunun sorusunda tekrarlanmakta yani yansımaktadır. Aynı şekilde (100b) tümcesinde de yansıma soru tümcesi söz konusudur. Fakat bir öncekinden farklı olmak üzere yanıt istenen birimler için “ne, nasıl” türünden soru sözcükleri kullanılmaktadır.

Araştırmacı diğer tümce türü olarak, “buyrum tümceleri”ni ele almıştır: Buna göre, *buyrum tümceleri* eyleminin buyrum kipiyle gösterilir ve eylem kökünün biçimbilimsel olarak basit ve ek almamış biçimidir. Geleneksel dilbilgisinde genellikle bu biçimi “kök” diye adlandırmışlardır.

(101) git-mek

Örnekteki sözcüğün “git” biçimi sözcüğün kök biçimi olmakla beraber 2. tekil kişi buyrum biçimidir.

(102a) Git!

(102b) Kitabı dolaba koy!

Bu araştırmacı, basit tümcelerle ilgili olarak başka ayırıcı türden tümcelerin bulunmadığını eklemiş ve farklı işlevlerde kullanılan tümceleri ayrıca ele alıp şu örnekleri sıralamıştır:

(103) Sinemaya gelir misin?

(103) numaralı tümcede rica işleviyle kullanılan bir soru tümcesi söz konusudur. Böyle durumlarda geniş zaman kullanımı yaygındır.

(104) Benimle sinemaya gelmeni rica ederim.

(104) numaralı tümcede ise, “rica et-” eylem ve uygun yantümceleme biçimini kullanarak “rica etme” durumu söz konusudur.

Kornfilt, ‘*yantümceleme belirticileri*’ başlığı, altında Türkçede eylem köklerine eklenerek onları adlaştıran çok sayıda adlaştırma belirticisinin olduğunu belirtmiş ve bunları sırayla *ad yantümceleri*, *sıfat yantümceleri (ilgi yantümceleri)* ve *belirteç yantümceleri* başlıkları altında irdelenmiştir (Kornfilt, 1997:45).

Buna göre; “*ad yantümcesi* adlaştırılmış bir eylem içeren *sıfat yantümcesi* ya da *belirteç yantümcesi*nde bir tümce gibi niteleyici bir yantümceden çok bir ad öbeği ile aynı dağılımı gösteren yantümceleri ifade eder” (Kornfilt, 1997:49).
Örnek:

(105) [Ahmet-in sinema-ya yalnız başına git-me-si] ben-i çok üz-dü.

Araştırmacı adyantümcesi türleri ile ilgili olarak;

- 1) Yüklemi “devinimsel adlaştırma soneki” bir sonekten oluşan;
- 2) Yüklemi “olgusal adlaştırma soneki” bir sonekten oluşan yantümce biçiminde bir sınıflandırma yoluna gitmiştir. Örnek:

(106a) (Ben) [Ahmed-in öl-düğ-ün]-ü duy-du-m.

(106b) (Ben) [Ahmed-in öl-düğ-ün]-ü gizli tut-tu-m.

(106c) (Ben) [Ahmed-in öl-me-sin]-i iste-me-z-di-m.

(106d) (Ben) [Ahmed-in öl-me-sin]-den kork-uyor-du-m.

Burada (106a-b) tümceleri “-DIK” adlaştırma belirticisi ile kurulmuş yantümce olarak ana tümceyi bir olguyu belirterek; (106b-c) tümcelerinde ise bir hareket, devinimi belirterek tamamlamaktadır.

Kornfilt’in yantümce türleriyle ilgili olarak yaptığı açıklamalar Erguvanlı’nın “-DIK” ve “-mA” belirticileri ile oluşturulan yantümcelerle ilgili olarak yaptığı açıklamalara koşut sağlamaktadır. Erguvanlı Kornfilt’tan farklı olmak üzere “-mAk” adlaştırma belirticisini de “eylemlilik” adı ile “yantümce” ve “adlaştırma” konuları kapsamında irdelemiştir.

Sıfat yantümcesinde, baş olan addan hemen önce gelen bir niteleyici tümcecik söz konusudur ve bu tanımlayıcı tümcecik iki temel sonekten biriyle biten ortaçlı biçimdir (Kornfilt,1997:50-51). Türkçede sözcük dizilişi *özne+nesne+eylem* biçiminde olduğundan bu ortaç biçimleri niteleyici tümcecğin en sağında bulunan ögedir.

(107a) [Ø okul-a gid-en] adam;

(107b) [Adam-ın git-tiğ-i] okul;

Görüldüğü gibi (107a) tümcesinde niteleyici tümcecik ana tümcenin öznesinin (baş olan adın) hemen öncesinde yer almaktadır. Aynı şekilde (107b)

tümcesinde niteleyici tümcecik boş olan ad (okul) un hemen öncesinde konumlanmıştır.

Kornfilt, yantümcenin son türü olan “belirteç yantümceleri” terimini, basit bir tümcede bir belirteç ya da belirteç öbeği gibi işlev gören yantümceler için kullanmıştır. Bu nedenle de sunulan örneklerin (her zaman olmasa da çoğu zaman ilgecin tümleyicisi olan adlaştırlmış yantümce olarak sınıflandırıldığını ifade etmiştir;

(108a) [[Margaret Thatcher istifa et-tiğ-i] için] üzül-dük.

(108b) [[Müdür-ün tatil-e çık-ma-sın]-dan sonra] ofis kapandı.

Örneklerde de görüldüğü gibi çoğu belirteç yantümceleri, diğer yantümce tümleyicilerinin adlaştırlma özelliklerine benzer biçimde adlaştırılmaktadır (Kornfilt, 1997:66-67).

Adlaştırlmış yantümceler ilgeç son öbeğinden önce konumlanır. Diğer belirteç yantümcesi örnekleri:

(109a) Bu kitab-ı [Ahmet için] al-dı-m.

(109b) [Ara-dan sonra] ev-e dön-dü-k.

Erguvanlı’nın tümceleri taşıdıkları yükleme göre “yüklemi eylemden oluşan” ve “yüklemi eylem olmayan” tümceler olmak üzere iki sınıfta incelediğinden söz etmiştik. Kornfilt ise bu ayrımı “tümcenin iç yapısı” başlığı altında “eylem tümceleri” ve “ad tümceleri” olarak yapmıştır.

Kornfilt *eylem tümceleri* ile ilgili olarak, öncelikle öznesi olmayan eylem tümcelerine örnek vermiş ve “bu tür bir kolaylığın dilin ilgili kişi ve sayı özelliklerinin her bir birleşimi için farklı biçimlerin söz konusu olduğunu ve biçimbilgisindeki zengin uyumdan kaynaklandığını” (Kornfilt, 1997:88) dile getirmiştir.

(110a) Bu akşam ne *yap*-acak-sınız?

(110b) Sinema-ya *gid*-eceğ-iz.

Bu örneklerde sırasıyla “*yap*” ve “*git*” sözcükleri eylem soylu sözcüklerdir ve tümcenin yüklemine oluşturmaktadırlar. Bu yönüyle bu tür tümceler Kornfilt tarafından eylem tümceleri olarak nitelendirilmiştir. Tümcelerde de görüldüğü üzere yüklem taşıdığı zaman belirticisinin ardından gelen ve kişiyi belirten bu ekler Türkçede özneyi silmemizi sağlamaktadır.

Ad tümcelerini ise Kornfilt , “tümcenin içsel yapısı” başlığı altında “koşaç tümceleri” olarak adlandırmış ve koşaç tümcelerinin *adcıl* tümleyicilerine ilişkin şu bilgiler verilmiştir:

“*Adcıl* tümleyiciler ile koşaç tümceleri, *adcıl* yükleme zaman ve özne uyum biçimbirimleri getirilerek oluşturulur. Bu tümcelerde geniş zaman için zaman belirticisi kullanılmaz, yalnızca uyum biçimbirimleri gösterilir” (Kornfilt, 1997:77). Kornfilt burada “*adcıl* tümleyici” kavramı ile sonuna koşaç belirticisinin herhangi bir biçimi getirilen ve *ad* tümcesi oluşturulan “*ad*” a gönderimde bulunmaktadır.

(111a) (Ben) satıcı-y-ım.

adcıl tümleyici

(111b) (Ben) öğretmen-im.

adcıl tümleyici

(111a) numaralı tümcede koşaç belirticisi “-Im” da önceki ses ünlü olduğu için -(y)- kullanılırken; (111b) tümcesinde eklendiği sözcüğün son sesi ünsüz olduğundan -(y)- kullanılmıştır.

“Geçmiş zaman ifade etmek için hem düzenli geçmiş zaman soneki “-DI” hem de aktarılan / duyulan geçmiş zaman soneki “-mİş” *adcıl* yükleme eklenirler” (Kornfilt, 1997:79). Kornfilt bu durumu şu tümcelerle örneklendirmiştir:

- (112a) (Ben) satıcı-y-dı-m.
 (112b) (Ben) öğretmen-d-im.
 (112c) (Ben) satıcı-y-mış-ım.
 (112d) (Ben) öğretmen-miş-im.

“(y)-’nin kullanımına ilişkin bir diğer tartışma da dilin değişimiyle ilgilidir. Cumhuriyet’in ilk yıllarından bu yana, geçmiş zamanları koşaç tümcelerinden zaman ve uyum soneklerini [i-] biçimbirimi taşıyordu” (Kornfilt, 1997:80) .

- (113a) (Ben) satıcı-i-di-m.
 (113b) (Ben) öğretmen-i-di-m.
 (113c) (Ben) satıcı-i-miş-im.
 (113d) (Ben) öğretmen-i-miş-im.

Bu araştırmacıya göre, koşaç tümcelerinde, gelecek zamanın biçimlendirilmesi geniş ve geçmiş zamanın biçimlendirilmesinden farklıdır. “Bu çekimlerde, koşaç belirticisi yerine dolaylı anlatım biçimiyle “ol-” yardımcı eylemi kullanılır ve gelecek zaman eki ve kişi çekim eki bu eyleme eklenir” (Kornfilt, 1997:81).

- (114a) (Ben) satıcı *ol*-acağ-ım.
 (114b) (Ben) öğretmen *ol*-acağ-ım.

Kornfilt’ın ad tümcelerinin gelecek zaman çekimiyle ilgili olarak verdiği bu bilgi, daha önce incelediğimiz araştırmacıların görüşleriyle koşutluk sağlamaktadır. Fakat Kornfilt ve Erguvanlı, tümceye geleneksel olarak yaklaşan araştırmacılardan (Banguoğlu; Ediskun) farklı olmak üzere koşacın aldığı bu yeni biçimin –yani “ol-” eyleminin- anlamının “oluşmak” ve “dönüşmek” olarak tümce anlamına göre değiştiğini vurgulamışlardır.

(114a) ve (114b) tümcelerinde koşacın farklı biçimleri sistematik bir belirsizlik sergilemektedir. “Burada, gelecek zaman biçimbiriminin eklenmesiyle “ol-” bağımsız biçimbirimine dönüşen yapılardan hangisinin “olmak” hangisinin

“dönüşmek” anlamına geldiği belirsizdir. Koşacın diğer sınırlı değişik biçimi ‘-Dİr’dir” (Kornfilt, 1997:87-88) . Bu biçimbirim hem eylem hem de adıl koşul yüklemlerinde kullanılabilir ve iki farklı işlevi söz konusudur:

- 1) Resmi bağlamlarda, resmi konuşmalarda vurgulu kesinliği ifade etmek için;
- 2) Tüm düzeylerde (konuşma dilinde tercihen) çıkarsama olasılığı ifade etmek için kullanılır. Aşağıdaki örnek bu işlevleri göstermektedir:

(115) Bölüm başkanı dekan ol-muş-tur.

“Eğer bu örneğe idari bir ilan, bir duyuru bağlamında rastlanırsa bu yukarıda sözü edilen ilk işleve örnek teşkil etmektedir. Fakat herhangi bir duyurunun olmadığı bir durumda bir çalışan bölüm başkanlığı koltuğunu boş, bölüm başkanını ise dekanın ofisinde görürse olasılık işlevi söz konusu olacak ve bu tümceyi sarf edecektir. “-Dİr” biçimbiriminde tüm kişi uyum eklerini göstermek mümkündür fakat 3. tekil ve çoğul kişiyle tercih edilir” (Kornfilt, 1997:81).

Fakat, koşul tümcesi geniş zaman ve 3. Kişi çekiminde ise “-Dİr” biçimbirimi 3. bir işlev kazanır.

(116) Bölüm başkanı aynı zamanda dekan-dır.

Bu tümcede hem “vurgulu resmi kesinlik” hem de “çıkarsama” söz konusu olabilir.

Yalnızca 3. kişi çekimli geniş zaman koşul tümcelerinde “-Dİr” koşulunun değişik biçimi olarak kabul edilmektedir. Sadece bu kullanımda “-Dİr” tercihen kullanılabilir. Bu koşulun tercihen kullanıldığı tek durumdur, diğer durumlarda koşul kullanımı zorunludur.

Sıfat tümlecini gösteren koşaç, adıl tümleçler için kullanılan koşaçla aynı özellikleri – (y)-’nin kullanımı, “ol-”un farklı biçimleri, belirli yapı özellikleri... gibi özellikler - göstermektedir.

Sıfat tümleci içeren koşaç tümceleri ve farklı zaman biçimlerine örnekler:

Geniş zaman için:

(117a) (Ben) kirli-yim.

(Ben) temiz-im.

Geçmiş zaman için:

(117b) (Ben) kirli-y-di-m.

(Ben) temiz-di-m.

–(y)- klitiğinin kullanılmadığı sıfat yapıları:

(118a) (Ben) kirli i-di-m.

(118b) (Ben) temiz i-di-m.

“Klitikler, öbeklere eklenen prçacıklardır” (Göksel ve Kerslake, 2005:109). Burada “klitik” sözcüğü bağımsız bir sözcüğün zamanla değişime uğrayarak bağımlı bir biçime dönüşen morfolojik ögelere gönderimde bulunmaktadır.

“ol-”un farklı biçimi ile gelecek zaman;

(119a) (Ben) kirli ol-acağ-ım

(119b) (Ben) temiz ol-acağ-ım.

Kornfilt (119a-b) tümceleriyle ilgili olarak “bu değişik biçim (suppletive form) aynı zamanda “*dönüşmek/oluşmak*” anlamına da geldiğinden (119a) türünden örneklerde adıl koşaç yüklem yapılarında görülen belirsizliklere benzer türden belirsizlikler ortaya çıkar” (Kornfilt, 1997:83). Daha önce de belirtildiği gibi geleneksel görüşü benimseyen araştırmacılardan farklı olmak üzere Kornfilt içinde bulunan tümcenin içeriğine göre “ol-” eyleminin anlamının farklılaşabileceğini vurgulamıştır.

Araştırmacı belirteç işlevli yantümcelerle ilgili olarak şu bilgileri eklemiştir:

“Belirteç tümleci içeren koşaç tümceleri adıl ve sıfat tümleçlerinden daha sınırlıdır. İngilizcede yer belirten belirteçliklerle yapılan koşaç tümceleri yapıları bulunma durumunda adıl yüklem içerir (Kornfilt, 1997:84).

(120a) (Ben) bura-da-yım.

(120b) (Ben) iş-te-yim.

Türkçede açıkça bir koşaç belirticisi içermeyen koşaç tümcelerinden söz edebiliriz:

(121a) (Biz) öğretmen-di-k.

(121b) (Biz) öğretmen-miş-iz.

Diğer Koşaç Türleri ile ilgili olarak araştırmacı şu bilgileri eklemiştir:

“Şimdiye kadar ele alınan koşaç yapıları 1) tanımlama; 2) özdeşlik/benzerlik ve 3) rol işlevleriyle kullanılmaktaydı. Fakat bunların dışında asıl anlamı “dönüşmek / oluşmak” (become) olan “ol-” bağımsız biçimbiriminin (verbal morpheme) kurduğu karşıtlık şu örneklerle açık hale getirilebilir” (Kornfilt, 1997:87-88):

(122a) (Biz) satıcı-y-dı-k.

(122b) (Biz) satıcı ol-du-k.

İki tümce arasında açık bir fark söz konusudur. Bu bağımsız biçimbirim - özellikle gelecek zamanda- düzenli bir koşaç biçimi olmayan zamanlar için kullanılan değişik biçim olarak kullanılır. Bu türden yapılarda “ol-“ un kullanımı düzenli olan koşaç ile “oluşmak/dönüşmek” anlamına gelen eylemle belirsizlik oluşturur (Kornfilt, 1997:87-88). Bu belirsizlik iki soruyu beraberinde getirir:

- a. (122a) tümcesinde “Biz daha önce satıcıydık, fakat şimdi değiliz” anlamı söz konusudur. Bundan farklı olarak, (129b) tümcesi “Biz satıcı değildik ama satıcıya dönüştük” anlamında mı kullanılmaktadır?
- b. Yoksa, (122b) tümcesi (122a) tümcesinin bir alternatifi olarak mı kullanılmıştır?

Bu soruların yanıtı ilgili tümcenin öncesinde ve sonrasında kullanılan ifadeler, bir anlamda da bağlamla verilebilir.

Biçimci yaklaşım çerçevesinde ele alınacak diğer araştırmacılar ise Göksel ve Kerslake’dır.

3.2.3. Göksel ve Kerslake (2005)

Göksel ve Kerslake, tümceyi öncelikle yapısal açıdan sınıflandırma yoluna gitmişler ve tümceyi basit ve karmaşık olarak ele almışlardır.

Buna göre, *yapısal açıdan tümceler* hem basit (tek bir ana tümce içeren) hem de karmaşık (bir ana tümce ve bir ya da daha fazla yan tümce içeren) tümceler olarak sınıflandırılabilir.

(123) Dün okullar açıldı.

(123) Dün {yolda giderken} {yıllardır görmedim} bir arkadaşşıma rastladım.

Tümcenin öğeleri ile ilgili olarak ise, öncelikle yüklemi ele almış ve yüklemi “öznenin de içinde bulunduğu bir olay, süreç ya da durumu ifade eden” öge olarak tanımlamıştır.

(124) Necla bir hafta içinde projeyi *bitirecek*.

(124) Bu çocuk *hasta*.

Basit ya da karmaşık bir tümcenin yüklemi çekimlidir. Yüklemin türüne göre Türkçede tümceler eylem tümceleri ve ad tümceleri olmak üzere tümceler eylem tümceleri ve ad tümceleri olmak üzere iki temel bölüme ayrılırlar (Göksel ve Kerslake, 2005:119).

Buna göre yüklem türüne göre *eylem tümceleri*, yüklemi çekimli bir eylemden oluşan tümcelerdir. Örnek:

(125) Bu gün evde kalamam.

Ad tümcesi ile ilgili olarak ise, “yüklemi açık bir eylem taşımayan ya da eylemi “ol-” koşacının herhangi biçimini içeren tümcelerdir” ifadesini kullanmış ve ad tümcesinin yüklemine *adcıl yüklem* olarak tanımlamıştır.

(126) Necla öğretmen.

(140) numaralı “Necla öğretmen” tümcesinde şimdiki zamana gönderim söz konusudur ve bu biçim açık bir koşaç içermez. Geçmiş zaman ya da kanıt oluşturan kiplik koşaç belirticileriyle belirtilir:

(127a) Necla öğretmen-di.

(127b) Necla ev-de-ymiş.

Diğer dilbilgisel zamanların, görünüşü ve kipliğini ifade etmek için “ol-” koşacının her hangi bir biçiminin kullanılması gerekmektedir (Göksel ve Kerslake, 2005:120).

a. Necla öğretmen ol-acak-tı.

Göksel ve Kerslake (2005), koşacın gelecek zaman çekimlerinde aldığı biçimlerden kısaca bahsetmiştir. Erguvanlı (1984) ve Kornfilt (1997) ise “ol-” biçiminin tümcede anlam belirsizliklerine yol açabileceğinden söz etmişlerdir.

Göksel ve Kerslake, Türkçede ad tümcelerini *bağlayıcı* ve *varoluşsal* olarak iki gruba ayırmıştır. Buna göre, “bağlayıcı tümceler, “*x y’dir*” örüntüsüne karşılık gelir ve şu öğeleri içerir” (Göksel ve Kerslake, 2005:121).

- (i) Özne
- (ii) Yüklem bölümü olarak tanımlama tümleci(özne tümleci)
- (iii) Koşaç belirticisi (yüklemde kişi gösterimi koşacı eklenir.
- (iv) Tercihen bir ya da daha fazla belirteçlik kullanılır.

(128) Ben o sırada öğretmen-di-m
 özne belirteçlik yüklem

Özne tümlecinin işlevi özneye ilişkin ‘tanımlama, karakterize etme, yer, ait olma’ gibi bir tür betimleme yapmaktır ve bir sıfat, ad ya da ilgeç öbeğinde oluşabilir:

- (129a) Biraz yorgundum (sıfat)
- (129b) Siz çok iyi bir doktorsunuz (durum belirtisiz ad öbeği)
- (129c) Sözüm sanaydi. (yönelme durumu)
- (129d) Herkes karşıymış. (ad öbeği)

Bağlayıcı tümceler, tanımlama tümleci ile koşaç belirticisinin arasına gelen *değil* ifadesiyle olumsuzlaştırılır (Göksel ve Kerslake, 2005:121). Örnek:

(130) Dün evde *değil*-dik.

Varoluşsal tümceler ile ilgili olarak ise, “bu ad tümcesi türünün yalnızca bir öznenin varoluşunu ve bulunuşunu belirttiğini ifade etmiş ve bu belirtmenin (i) zaman ya da mekânda bir konumlandırma; (ii) iyelik ile ilişkili olarak gerçekleştiğini eklemiştir (Göksel ve Kerslake, 2005:122).

- (131) Buzdolabında iki şişe bira var. (mekanda konumlandırma)
- (132) Bende bir kitap var. (iyelik)

Bu açıdan varoluşsal tümcelerin konumsal ve iyelik olmak üzere iki türü söz konusudur (Göksel ve Kerslake, 2005:122).

Konumsal varoluşsal tümcelerin, (i) “y’ de x var” ya da (ii) “x y’ ye sahip” olmak üzere iki farklı türü söz konusudur. Örnek:

(133a) Buzdolabından iki şişe bira var.
yer belirten belirteçlik *özne*

(133b) O gün ben yoktum.

“Yer” belirten ifade bir kişi ya da anlamına gelen konumsal varoluşsal tümceler “x y’ye sahip” kavramını ifade eder.

(134) Bende bir kitap var.
özne (belirli)

(134) numaralı tümcede “-DA” bulunma belirten biçimbirimi olmasına rağmen anlamsal açıdan bu tümce “ben bir kitaba sahibim”i belirtmektedir.

Eğer tümcenin öznesi belirli ise, tümcenin konu konumuna getirilebilir, konulaştırılabilir ve böylelikle tümce başına getirilebilir. Örnek:

(135) Bu kitap bende var.

Anlamca yakın olmalarına rağmen, “y’ de x var” türünden konumsal varoluşsal tümceler -tanımlama tümlecinin yer belirten bir ad öbeği olduğu - bağlayıcı tümceler yerine kullanılmazlar.

(136a) Banyoda Murat vardı.

(136b) Murat banyodaydı.

Bu iki tümce arasındaki fark şöyle açıklanabilir:

(136a) tümcesi, banyodaki kişinin kim olduğu belirtmek istenildiğinde (*Murat* odaklaştırılmış), (136b) tümcesi ise “Murat’ın nerede olduğu” sorusunu yanıtlamak için kullanılır (*banyo* odak konumundadır).

İkinci tümcenin olumsuz biçimi hem *yok* hem de *değil* ifadeleri ile belirtilebilir:

(137) Murat banyoda *değil*-di. (Göksel ve Kerslake, 2005:122-123).

İyelik Belirten Varoluşsal Tümceler “x y’ye sahip” kavramını ifade eder.

Temel öğeleri, 1) iyelik öbeği yapısı ya da özne olan iyelik belirtili ad öbeği; 2) tercihen bir ya da daha fazla belirteçlik; 3) “var” ve “yok” 4) koşul belirticisi.

Belirteçlikler, eğer varsa, genellikle iyelik belirli ad öbeğinden önce gelir. Belirteçlikler, iyelik belirtili olan öğeden önce ya da sonra gelebilir.

(138a) Ayten-in İstanbul’da iki arkadaş-ı var.

(138b) İstanbul’da Ayten-in iki arkadaş-ı var.

(138c) O gün paramız yoktu.

Unutmamak gerekir ki “x y’ye” sahip kavramı hem iyelik belirten varoluşsal tümcelerle hem de konumsal varoluşsal tümcelerle ifade edilebilir.

(139) Bende bir kitap var.

İyelik belirten varoluşsal tümceler kişiler ile şeyler arasındaki *sahip olmayı* ya da *ilişkileri* ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu yapılarda sahip olunan öge belirli ya da özel olamaz (Göksel ve Kerslake, 2005:123). İyelik belirten varoluşsal tümceler temel olarak aşağıdaki durumları ifade etmek için kullanılırlar:

(i) *Ailevi ve diğer insan ilişkileri;*

(140a) Ayten-in İstanbul’da iki arkadaş-ı var.

(ii) *Parça-bütün ilişkileri:*

(140b) Masanın üç ayağı var.

(iii) *Kaynak:*

(140c) Sheakspeare'in bir çok oyunu var.

(iii) *Sahiplik / mülkiyet:*

(140d) Murat'ın yata var.

biçiminde örneklendirilebilir.

Örnek tümcelerde görüldüğü gibi aynı dilbilgisel biçim farklı işlevlerde kullanılabilmektedir:

(140b) Masanın üç ayağı var.

(140c) Sheakspeare'in bir çok oyunu var.

Bu tümceler biçimsel olarak aynı özellikleri göstermektedir fakat ilk tümce parça-bütün ilişkisini ifade ederken, ikinci tümce kaynak bilgisini vermektedir.

“Konumsal varoluşsal tümceler diğer yandan belirli bir zamanda kişiler ve şeyler arasındaki yakınlığı (ilişkiyi) belirtir” (Göksel ve Kerslake, 1997:124).
Örnek:

(141) Nejat'ta sadece 10 dolar varmış.

Bu yapılarda özne belirli ya da belirsiz olabilir.

(142) Murat'ta bu resim / bir resim var.

Göksel ve Kerslake, *var* ve *yok* ifadelerinden birini içeren varoluşsal tümceler ve geçmiş zamanın iki farklı biçimi ile koşul kipliğinin kullanıldığı durumlarda “ol-” bağımsız biçimbiriminin kullanılmasını “**Ol-” un -(y)- ve var/yok Kullanımında Tümleyiciliği** başlığı altında şöyle incelemiştir:

“Ol-”un Tümleyiciliği: -(y)-

“Olmak kavramı -(y)- koşacı ile ifade edildiğinde aşağıdaki biçimlerden birini alır” (Göksel ve Kerslake, 2005:124-125).

- 1) -(y)- “-DI” koşaç biçiminin kullanıldığı geçmiş zaman
- 2) -(y)- “-mİş”ın kullanıldığı kanıtlamalı kiplik
- 3) -(y)- “-sA”nın kullanıldığı koşul kipliği

(143) Buranın adı Koyundere-ymiş.

Bu tümcede son sesi ünsüz olan “Koyundere” sözcüğüne kanıtlamalı kiplik “-mİş” biçimbirimin eklenmesi, adıl yüklemde -(y)- biçimbiriminin kullanılmasıyla sonuçlanmıştır.

Bu araştırmacılara göre, “çekimli eylemden oluşan yüklemde -(y)- koşacı, 3.durum ekleriyle çekimlenmiş eylemden sonra gelir ve İngilizcedeki “olmak” kavramıyla örtüşmez” (Göksel ve Kerslake, 2005:125). Örnek:

(144) Ahmet eve git-ti-yse

-(y)- ünsüzle biten bir kökten sonra kullanılmaz. Örnek:

(145) Bu bina eskiden oku/muş.

Koşacın bir diğer biçimi olan “ol-“, bir adıl yüklem;

1) *Gelecek zaman ifade ettiği durumlarda:*

(146) Bu gün iş-te-ol-acağ-ım.

2) *Alışkanlık görünüşü ifade ettiği durumlarda:*

(147) Her gün iş-te ol-uyor-um.

3) *Gereklik kipi ifade ettiği durumlarda:*

(148) Bu gün iş-te ol-malı-ydı-m.

4) *Olasılık ifade ettiğinde:*

(149) Bu gün iş-te ol-*abil*-ir-di-m.

5) *Kararlılık ifade edildiği durumlarda:*

(150) Bu gün iş-te ol-*ur*-um.

“Ol-” bağımsız biçimbirimi, aynı zamanda yan tümce (bağımlı tümcecik) adlı yüklemi ifade ederken de kullanılır” (Göksel ve Kerslake, 2005:126).

(151) {Bu gün iş-te *ol*-an} kadın tümcesinde olduğu gibi.

Ol-’un Tümleyiciliği: Var/Yok : Anlamca yakın olmakla birlikte, koşacın işlevsel açıdan değişik biçimleri olan -(y) ve “ol-” gelecek zaman, görünüş ve kiplik belirtili varoluşsal yüklem üretmek için ‘*var/yok*’un yerine kullanılırlar (Göksel ve Kerslake, 2005:125).

(152) Eskiden bütün otobüslerde biletçi ol-*ur*-du. (alışkanlık görünüşü)

(153) Daha büyük bir arabamız ol-*sa* keşke. (isteme kipliği)

(154) [Ev-de su ol-*ma*-dığ-ı zaman] (Evde su yok.)

(155) [Bahçe-si ol-*an*] ev. (Evin bahçesi var.)

Araştırmacı, “ol-” bağımsız biçimbiriminin çekimsiz varoluşsal yüklemdeki kullanımı ise (168a-b) tümceleriyle örneklendirmiştir.

Öznenin İfade Edilmesi ile ilgili olarak, Türkçe de özne her zaman tümce içinde açıkça gösterilmeyebilir. Eğer özne belirtiliyorsa/ifade ediliyorsa bu her zaman bir çeşit basit (bir adıl) veya belirleyicilerle biçimlenen bir ad, sayılar ve/veya sıfat olan ad öbeği ile olur/ gerçekleşir.

(156) Ben o adamı sevmiyorum. (adıl)

(157) Her yıl bu kentte iki bin beş yüz yeni bina yapılıyor. (sayı)

Özne karmaşık da olabilir. Ad tümceciği için bir örnek:

(158) [Jale’nin işten çıkartıldığı] doğru değilmiş.

Basit bir tümcenin ya da ana tümcenin öznesi her zaman durum belirtisiz biçimdedir. Diğer yandan, belirli türden sıfat yantümcecikleri ya da çoğul ad yantümcesi tamlayan –in durumunu alır.

Göksel ve Kerslake, tümcenin yüklem dışındaki diğer temel ögesi olarak kabul edilen özne ile ilgili olarak ise aşağıdaki bilgileri eklemiştir:

Yüklem, özne ile kişi ve sayı bakımından/yönünden uyum göstermektedir. Yüklemde kişi ve sayı gösterimi şu şekilde özetlenebilir:

“1. ve 2. *kişi* öznesini içeren tüm tümcelerde yükleme uygun kişi ekinin eklenmesi -tümcede özne ayrı olarak bir adıyla temsil edilsin ya da edilmesin-zorunludur” (Göksel ve Kerslake, 2005:127). Örnek:

(159a) (Ben) yorgun-um

(159b) (Siz) yeni komşularımızla tanıştınız mı?

3.*kişi* gösterimi ise Türkçede tümce yüklemine zorunlu değildir:

(160a) Annem yorgun

(160b) Ahmet hiçbir şey yapmadı.

Bu çerçevede tek istisna tekil 3. kişinin emir tümcesinde –sIn ile belirtilmesidir.

(161) Öğleden sonra bize gel-sin.

“*Aile, halk*” gibi insan topluluğu anlamına gelen öznenin bir ad öbeğiyle açıkça ifade edildiği durumlarda yüklem 3. çoğul gösterimi / çekimi almaz” (Göksel ve Kerslake, 2005:216).

(175) Anadolu halkı denizden çok dağları bilir.

“Çoğul kişi olan özne açık bir ad öbeğiyle belirtilmiyorsa ve ad öbeğinin gönderimi bir canlıysa, yüklemde çoğul kişi gösterimi zorunludur” (Göksel ve Kerslake, 2005:219). Örnek:

(162a) Bodrum’a gittiler.

(162b) Dün çok yorgundular.

Öznenin sayısal bir niteleme içeren bir ad öbeğiyle ifade edildiği çoğul durumda yüklem çoğul gösterimini almaz.

(163a) Bu sınıfta elli iki öğrenci var.

(163b) Dün otuz üç mektup geldi.

Fakat, özne ad öbeğinin *parçacıl tanımlık yapısının* (partitive construction) başı olduğu; insana gönderimde bulunduğu ve eylemden uzak konumlandırıldığı durumlarda eylemde çoğul gösterimi söz konusu olabilir.

(164) [Yarışmacılar arasından iki üç kişi], jürinin ısrarına rağmen yaşlarını söylememişler.

Diğer bağlamlarda, gösterimli bir eylem olan bir tümcede sayısal tanımlayıcı içeren durum belirtisiz bir ad öbeğinin kullanımı çoğunlukla eylemin bir grup tarafından yapıldığını belirten bir belirteçlik biçiminde ortaya çıkar.

(165) İki kız kardeş seyahate gittiler.

Özne Tümleci Olarak Kişi Adıllarının Kullanımı

Bağlayıcı tümcenin özne tümlecinin kişi adlı olduğu durumlarda kişi gösterimi –özneyle değil- bu adıyla uyum gösterir. Örnek:

(166a) Ayşe ben-im.

(166b) Ben Ayşe-yim.

Örnekleri inceleyecek olursak (166a) tümcesinde koşaç belirticisinin çekimi “Ayşe”ye göre olması gerekirken, özne tümleci “ben” yani bir adıldan oluştuğu için çekim bu adıla göre biçimlenmiştir. (166b) tümcesinde ise çekim olağan biçimdedir.

Ayrıca (166a) tümcesi, özne tümleci ile düzenli bağlayıcı bir tümcenin (166b) öznesinin yerinin değiştirildiği bir tümcedir. “Bu türden bir yer değiştirimi özne tümlecinin durum belirtisiz bir ad öbeği olduğu durumlarda ortaya çıkmaktadır. Bu iki tümce arasında önemli bir fark söz konusudur” (Göksel ve Kerslake, 2005:134-135). Sözü edilen bu fark anlamsal açıdan olup tümcenin bilgi yapısı yani konu-yorum ilişkisi ile ilgilidir.

Göksel ve Kerslake, yapısal olarak temelde 2 sınıfa ayırdığı tümcelerden karmaşık tümceleri, “Karmaşık Tümceler ve Yantümceleme” başlığı altında incelemiştir.

Göksel ve Kerslake’e göre “karmaşık tümceler ana tümceye ek olarak en az bir yantümce içeren tümcelerdir. Yapısal olarak yantümcenin yüklemi, ana tümceye benzer biçimde, çekimli olabilir” (Göksel ve Kerslake, 2005:135).

(167a) [Maç birazdan başlayacak] deniyor.

çekimli

(167b) [Çocuğun babası kim] bilinmiyor.

çekimli

Fakat yantümcelerin çoğunluğu çekimsizdir. Örnek:

(168a) [Maç baş-layınca] herkes ayağa fırladı.

çekimsiz

(168b) [Maç izle-yen] kişiler yağmurdan sıırıslıklam olmuşlar.

çekimsiz

Göksel ve Kerslake, yantümcelerin 3 farklı işlevinden söz etmiştir:

- (i) *Ad yantümceleri* : özne veya nesne olarak işlev gören
- (ii) *Sıfat yantümceleri* : sıfat öbeği işlevi gören
- (iii) *Belirteç yantümceleri* : belirteçlik işlevi gören

Yantümcenin (bağımlı tümceciğin) içinde bulunduğu tümceye *üstanlamlık* denir. Üstanlamlık tümcenin hem ana tümcesi hem de başka bir yantümce olabilir (Göksel ve Kerslake, 2005:135-136).

Aşağıdaki örneklerde üstanlamlıklar italikle belirtilmiştir:

- (169a) *Fusun bu kitap-lar-ı* [öğretmenlik yap-ar-ken] *kullan-mış-tı*.
- (169b) [*Fusun'un bu kitap-lar-ı kullan-dığ-ın*]-ı *duy-an* kişiler
- (169c) *Fusun'un* [kullan-ıl-mı-yor diye] *kitap-lar-ı sat-ma-sı*

Buna göre, (169a) numaralı tümcede üstanlamlık aynı zamanda ana tümce; (169b) numaralı tümcede üst anlamlık ayrıca bir sıfat yantümcesi içeren sıfat yantümcesi; (169c) numaralı tümcede ise bir adyantümcesi biçiminde ortaya çıkmıştır.

Göksel ve Kerslake, tümceleri sınıflandırma çerçevesinde son olarak “*işlevsel tümce türleri*”nden söz etmişlerdir.

Buna göre, tümceler ifade ettikleri sözce türüne göre işlevsel olarak sınıflandırılabilirler ve *bildirim (düz tümce)*, *sorular*, *istek tümceleri* ve *ünlemler* olmak üzere dört temel sözce türü söz konusudur. Bu türlerin her biri hem ad hem de eylem tümceleriyle ifade edilebilir” (Göksel ve Kerslake, 2005:137). Aşağıda bu tümce türlerine örnekler sunulmuştur.

- (i) *Bildirim Tümceleri*

(170a) Köyde Bayram'ın ailesi zengin sayılıyormuş.

(170b) Bayram'ın ailesinin diğerköylülerden daha çok toprağı var.

(ii) *Soru Tümceleri:* Tümceyi soru biçimine dönüştüren soru klitiğı “mI”, NE- soru öbeklerinden bir tanesidir.

(iii) *İstek Belirten Sözceler:* Bu sözceler konuşucunun bir eylemin olanaklı performansı ya da bir olayın ortaya çıkışına yönelik tutumunu ifade eder. En yaygın türleri buyrum, öneri ve istektir:

(171a) Saat ikiden sonra beni telefonla ara.

(171b) Bu gün dışarıda yiyelim.

(171c) Çabuk bitirseler bari.

(iv) *Ünlemler*

(171d) Burası ne güzel bir yer(!)

(171e) Su o kadar soğuktu ki (!)

Ünlemler sıklıkla “ne, ne kadar, nasıl ve ne biçim” gibi soru öbeğı içerebilirler (Göksel ve Kerslake, 2005; 137-138).

Buraya kadar biçimsel yaklaşım adı altında ele alınan çalışmaları özetleyecek olursak, araştırmacıların (Erguvanlı; Göksel ve Kerslake) tümceyi öncelikle yapısal/sözdizimsel açıdan “basit ve karmaşık tümceler” olarak iki temel bölüme ayırdığından söz edilebilir. Bu çalışmalardan farklı olmak üzere, Kornfilt’ ın tümceyi sınıflandırma aşamasında ilk olarak anlamsal ölçütleri göz önünde bulundurduğunu görmekteyiz.

Buna göre, Kornfilt, tümceyi öncelikle “*dolaysız anlatıma karşı dolaylı anlatım, soru tümceleri, buyrum tümceleri ve farklı işlevlerde kullanılan tümceler*” olarak ayırmış ve karmaşık tümceleri, “*yantümceleme belirticileri*” çerçevesinde inceleme yoluna gitmiştir.

Ad tümceleri ile ilgili olarak ise, araştırmacıların (Erguvanlı; Göksel ve Kerslake) yüklem türünü ölçüt olarak bu tür tümceleri “*adıl yüklem*” kavramı

çerçevesinde açıkladıkları gözlemlenmektedir. Kornfilt ise ad tümcelerini “tümcenin içsel yapısı” başlığı altında “koşaç tümceleri” olarak ele almış ve “-*Im*;-(*y*)-; [*i*-]; *ol*- ve -*Dİr*” olmak üzere beş farklı biçiminden söz etmiştir. Erguvanlı (1987) ve Göksel ve Kerslake ise koşacın farklı zaman ve kip çekimleri çerçevesinde beliren biçimlerini vurgulamış ve “*ol*-” ve “-*Dİr*” biçimlerinin kullanımını bu çerçevede açıklamışlardır.

3.3. İşlevsel Yaklaşım

Çalışmanın giriş kısmında da sözü edilen dilin düzlemlerini tekrar hatırlayalım. Dilin düzlemlerini:

- (i) anlambilimsel düzlem (anlamsal roller);
- (ii) sözdizimsel düzlem (özne-yüklem-tümleç ilişkisi);
- (iii) edimbilimsel düzlem (konu-yorum-odak ilişkisi) olarak özetlemek

mümkündür (Dik, 1979:13). Dilin betimlenmesi aşamasında onun yalnızca tek düzlemine odaklanıp betimlemek yerine her üç düzlemde de (anlambilimsel, sözdizimsel ve edimbilimsel) eşzamanlı olarak incelemek, tümceyi yalnızca dilsel bir biçim olarak değil süreç, katılımcı rolleri gibi yönlerden de çözümlemeyi sağlayacaktır. Bu noktada Halliday’ın Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisi Kuramı dilin her üç düzlemini eş zamanlı olarak incelemesi yönüyle bu amaca uygun bir kuramsal çerçeve sağlamaktadır.

Buraya kadar farklı araştırmacıların çalışmaları da göz önünde bulundurularak, sınıflandırmalarda yaygın olarak temel alınan ölçütler çerçevesinde Türkçede (i) sözcük dizilişine (yapısına) göre “basit tümceler; (ii) yüklemine göre “ad tümceleri” olarak sınıflandırılan tümce türleri işlevsel bakış açısı kapsamında kabul edilen çözümlemelere konu olacaktır.

Ad tümcelerinin durumu, araştırmanın “4. Dizgeci-İşlevsel Dilbilim” başlıklı bölümünde ayrıntılı olarak incelendiğinden, işlevsel dilbilgisi çerçevesinde ad tümcelerine uygulanan çözümlemelere bu bölümde yer verilmemiştir.

4. DİZGECİ-İŞLEVSEL DİLBİLİM

Çağdaş dilbilimin kurucusu ve yapısal dilbilim akımının öncüsü Saussure'den sonra Avrupa Dilbilimi, Prag Dilbilim Okulu ve Fransız İşlevsel Dilbilim Okulu'nun öncüsü olduğu yeni bir akıma sahne olmuştur. İşlevselcilik olarak bilinen bu akım kendine bir dilbilgisi yaratma hedefi belirlemiştir.

Dizgeci İşlevsel Dilbilgisi (DİD) Kuramının, temelleri Saussure'ün çalışmalarını izleyen Avrupa Dilbilim geleneğine dayanmaktadır. Bu geleneğe dayanan hem 20. Yüzyıl'ın ortalarındaki kuramlar (Prag Okulu, Fransız işlevselciliği) hem de daha sonraki kuramsal çalışmalar (Hagège, 1974; Dik, 1978, 1989) gibi, DİD de biçimsel ve sözdizimsel olmaktan çok işlevsel ve anlambilimsel yönelimlidir. DİD, inceleme nesnesi olarak tümce yerine metni kabul eder ve çalışma açısını dilbilgiselliğe değil, kullanıma gönderimde bulunarak belirler. DİD'in temel çıkış noktası Londra Dilbilim Çevresi, özellikle de J.R. Firth'ün çalışmalarıdır. DİD Avrupa'daki diğer dilbilim okullarından da yararlandığı gibi, Amerika'daki antropolojik dilbilime de dayanmaktadır (Halliday, 1994b: 4505, *Aktaran* Türkkan, 2008:36).

Halliday'in 1960'ların başında tanıttığı Dizgeci-İşlevsel Dilbilim yaklaşımının altında ünlü insanbilimci Malinowski (1884-1942)'nin şu iki görüşü vardır:

- 1) Dil içinde bulunduğu toplum ve kültürel bağlamdan ayrılamaz / ayrı düşünülemez.
- 2) Dil toplumda belirli işlevleri yerine getirir, dolayısıyla dil işlevseldir (*Aktaran*, Korkmaz, 1996:5-6).

İngiliz Dilbilimci Firth (1890-1960), Malinowski'nin dile getirdiği bu yeni bakış açısına katkıda bulunarak bu görüşleri bir dilsel kuram içinde değerlendirmiştir.

Firth öncelikle “*dizge*” kavramını ortaya koymuş ve dizgeyi “belirli bir dilsel bağlamdaki dilsel tercihler bütünü” olarak tanımlamıştır. Daha sonra doğal dilin *dizisel* (dizge-tabanlı) ve *dizimsel* (yapı tabanlı) betimlemeleri arasındaki farka odaklanmıştır. Firth bu çalışmalarla geleneksel dilbilimden temelde farklı olan yeni bir dilbilimsel çevre yaratmıştır (*Aktaran*, Korkmaz, 1996:5-6).

“Kuramın adındaki *dizgeci* ifadesi Firth’ün (1957) ‘dizisel ilişkilerin kuramsal temsileştirilmesi’ olarak tanımladığı ve ‘dizimsel ilişkilerin temsileştirilmesi’ olan *yapı* kavramıyla karşılık oluşturan *dizge* teriminden gelmektedir” (Türkkan, 2008:37).

“Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisinde dizge, yani herhangi bir düzlemdeki en soyut dizisel temsileştirme, öncelik kazanmıştır. DİD’de, dizimsel düzenleme dizisel özelliklerin, yani dizgenin, gerçekleşmesi olarak yorumlanmaktadır. Bir başka deyişle, *yapı*, *dizgeyi* gerçekleştirmektedir (Halliday, 1994: 4506, *Aktaran Türkkan*, 2008:37).

Dizgeci-İşlevsel Dilbilime katkısı Hjelmslev (1899-1965) sürdürmüştür. Hjelmslev dili “*gerçekleşmeci*” açıdan incelemiş ve bu bakış açısına göre dili, “bazı düzeylerde kodlanmış ve bazı düzeylerde *yeniden kodlanmış* bir dizge” olarak tanımlamıştır.

Halliday’in, çalışmaları “*Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisi Kuramı*”nı oluşturmak için bir araya getirmiştir. Halliday’e göre, Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisinde, dilsel kaynaklar belirli bir dilsel bağlamda birbirleriyle ilişkili tercih noktalarını temsil eden bir dizge ağı olarak bir araya gelirler. Dizge ağından seçilen özellikler, ilişkili gerçekleşme kurallarının anlamının yine ilişkin yapılarla açıklamasını mümkün kılmaktadır (Korkmaz, 1996:6).

“Özet olarak DİD, dile işlevsel-anlambilimsel bir yaklaşım olarak tanımlanabilir. Bu tanımlama çerçevesinde DİD, insanların dili farklı bağlamlarda nasıl kullandıklarını ve dilin göstergesel bir dizge olarak nasıl yapılandırıldığını incelemektedir” (Eggins, 1994: 22-23, *Aktaran Türkkan*, 2008:37).

Dizgeci-İşlevsel Dilbilimin bu genel tanıtımından sonra dizgeci dilbilgisinin bir takım hedeflerini ve dizgeci dilbilgisinin önemli kavramlarını açıklamaya çalışacağız.

4.1. Dizgeci Dilbilgisinin Hedefleri

20. yüzyılın başlarından itibaren ivme kazanan ve birçok araştırmacı tarafından (Firth; Dik; Halliday) katkı sağlanan ve geliştirilen Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisinin temelinde yatan görüş dilin tüm düzlemlerinin eş zamanlı olarak incelenmesi, dilin, dil kullanımının içinde bulunduğu bağlamdan ayrı düşünülmemesi gerektiğidir. Bu temel amaçlar doğrultusunda Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisinin hedeflerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1) *Kılıcı, etken* gibi anlamsal işlevler ve bir tümcenin *öznesi, bir ad öbeğinin baş ögesi* türünden sözdizimsel işlevler gibi dilin farklı düzeylerindeki işlevlerini betimlemek.
- 2) Anlamsal ve sözdizimsel işlevler arasındaki ilişkileri saptamak. Örneğin, *kılıcı* anlamsal işlevi sözdizimsel işlev çerçevesinde, etken bir tümcede *özne* olarak belirir ve bir *ad öbeği* ile gerçekleştirilir.
- 3) Hem toplumsal anlam hem de dilsel biçimleri, bir dizgeci işlevsel dilbilgisi (dizge tabanlı betimleme) inşa etmek için sınıflandırma. Örneğin adlı gruplar, özel ad, adıl, cins ad olarak üç; cins adlar ise soyut ve somut olarak iki gruba / ulama ayrılabilir (Korkmaz, 1996:6).

Her bir ulamda, farklı anlamlar ve işlevler ilişkin dilbilgisel yapılarla gerçekleştirilir. Dizgeci Dilbilgisinde işlevsel ve yapısal betimlemeler birbirini tamamlayıcı niteliktedir.

4.2. Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisinde Önemli Kavramlar

Bu bölümde “*dizge, işlevsel çözümleme ve gerçekleşme kuralları*” gibi Dizgeci-İşlevsel Dilbilim yaklaşımının temelinde yatan önemli kavramlar özetlenecektir.

4.2.1. Dizge

Halliday’e göre “*dizge*, bir kültürün üyelerinin gerçekte söylediklerinin temelinde yapılan dizisel seçimlere gönderimde bulunmaktadır ve ‘anlam olasılıkları’ olarak da görülebilir. Yani, dil dizgesi, anlam üretmenin altında yatan seçimler dizgesidir” (Halliday, 1973: 55, Aktaran Türkkan, 2008:38)

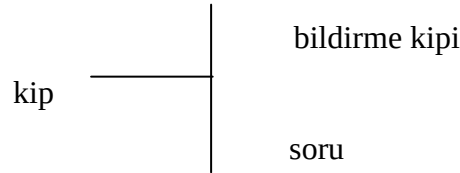
Korkmaz ise, çalışmasında dizge ve dizge ağı kavramlarını şöyle açıklamıştır:

Bir dizge ayrışık ulamların ya da özelliklerin bütünüdür ve bu şekilde bir tercihi ya da potansiyeli temsil eder. Eğer bir dizgede bir özellik tercih ediliyorsa bu o dizgenin başka bir özelliği değil yalnızca o özelliğe sahip olduğu anlamına gelir. Örneğin, bir tümce “olumlu” ise bu durumda “olumsuz” olamaz. Belirli bir tercih bazı bildirimsel türden bağlamlarda kabul edilebilirdir (Korkmaz, 1996:7-8).

Örneğin, bildirim ve soru tümceleri arasında bir özellik tercih etmek için tümce öncelikle “bildirme kipi” özelliği taşımak zorundadır. Tümcenin bildirme kipinde olması tümcenin soru ya da bildirim tümcesi olmasının ön koşulu yani giriş koşuludur (bkz Şema 4-5).

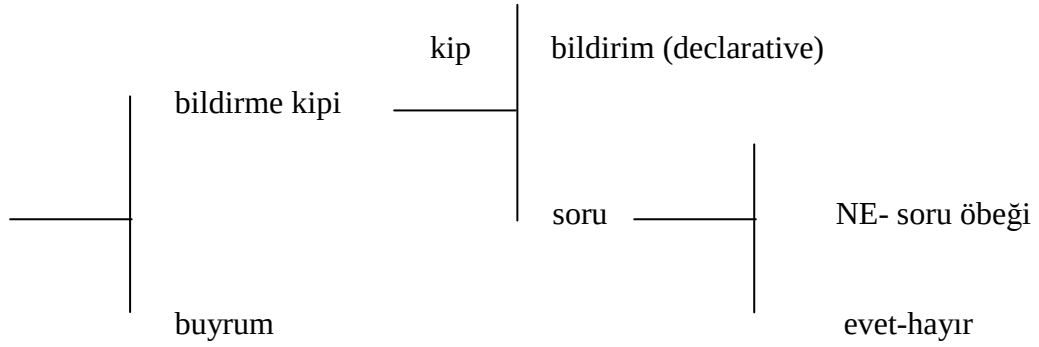
4.2.2. Dizge Ağı

Yukarıda sözü edilen ve tümcenin oluşturulması aşamasında işletilen “giriş koşulları gibi dizgeler arası ilişkiler dizge ağları çizilerek temsil edilmektedir (Korkmaz, 1996:8).”

Şema 4: Dizge Sunumu

Dizge ağı, dilbilgisel özellikler arasındaki ilişkileri grafiksel olarak gösterir. Bir dizge bir ya da birden çok özellik arasındaki seçimi göstermektedir (Korkmaz, 1996: 8). Şema 4’te de bildirme kipi ile soru arasındaki seçimden sonra tümcenin gelişme aşamasının ilk adımı sergilenmektedir.

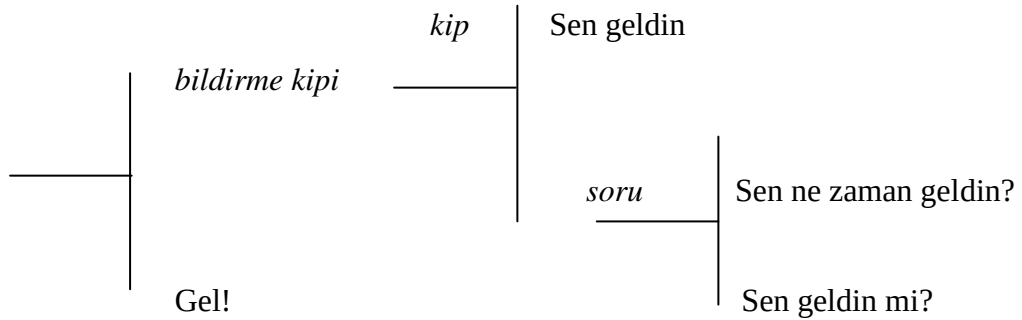

Şema 5: Giriş Koşullarının Temsilleştirilmesi

“Giriş koşullarının temsilleştirilmesi, Şema 5’te de görüldüğü üzere önermenin kipinden sonraki ayrıntılandırmayı göstermektedir” (Korkmaz, 1996:8). Örneğin tümcenin soru dizgesine girebilmesi için öncesinde bildirme kipinin seçilmiş olması gerekir. Bu durum daha ayrıntılı olan dizgeye giriş için giriş koşulunu sağlamaktadır.

4.2.3. Ayrıntılaştırma

Sınıflandırma sisteminde nesnelerin özellikleri sınıflandırmanın önceki düzeylerine göre daha belirgin kılınır. Dizgeci dilbilgisinde belirtmeye *ayrıntılaştırma* denir. Ayrıntılaştırma, nesneye ilişkin daha fazla bilginin olanaklı olması durumudur. Örneğin Şema 5’te bildirim özelliği, bildirme kipi özelliğinden daha ayrıntılıdır. Dizge ağı soldan sağa doğru ayrıntılandırmayı yükseltir (Korkmaz, 1996:8).

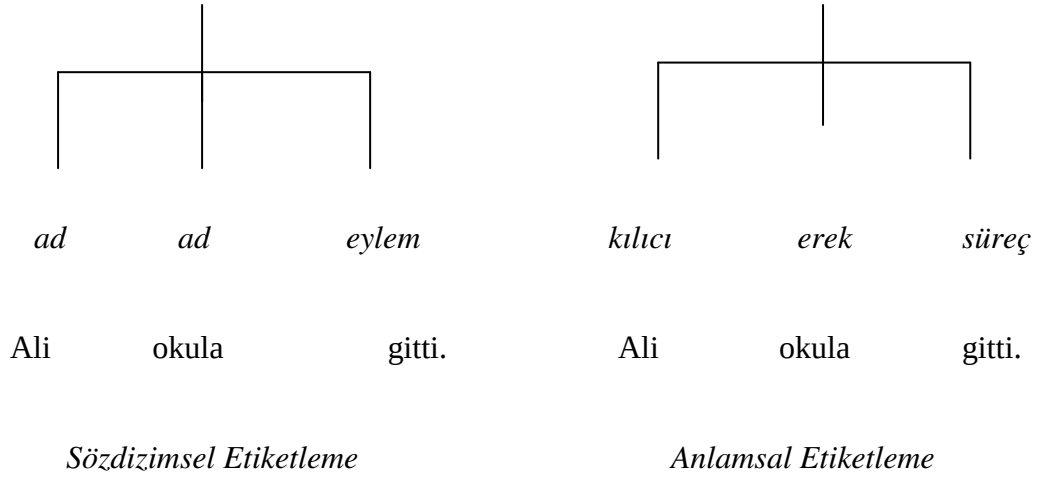

Şema 6: Giriş Koşullarının Temsilleştirilmesi

Şema 6’da giriş koşullarının temsilleştirilmesi sürecini örneklendiren Türkçe tümceler sunulmuştur.

4.2.4. İşlevsel Çözümleme

Verilen bir durumda bir ögenin anlamını yorumlamak için o ögenin işlevini belirten bir *etiketlemeye* başvurulur. Gerçekleşmede ögenin sözdizimsel ve anlamsal ulamını belirten bir etiketleme kullanılır (Korkmaz, 1996:10). Aşağıdaki şemada bu etiketleme gösterilmektedir:

Şema 7: Sözdizimsel ve Anlamsal Etiketleme

İşlevsel Dilbilgisi yaklaşımının dilin her üç düzlemiyle de aynı anda ilgilendiğini söylemiştik. Korkmaz Şema 7’de, sözdizimsel ve anlamsal düzlemde tümce öğelerinin etiketlenmiş biçimini sunmuştur. Buna göre sözdizimsel bağlamda “özne” konumundaki ad “Ali” anlamsal düzlemde süreci gerçekleştiren katılımcı yani “kılıcı” rolünü üstlenmektedir. Aynı şekilde “ad” sözlüksel ulamı ile nitelendirilen “okul-a” dilsel birimi anlamsal çözümleme çerçevesinde “erek” katılımcısını, yani kılıcının eylemini gerçekleştirme yönünü belirtmektedir.

Dizgeci dilbilgisinde dilsel birimler birkaç işlevsel boyutta eş zamanlı olarak çözümlenirler. Çünkü bir dilsel birimin aynı anda birden çok işlevi

olabilir. Genel olarak tüm dillerde şu ortak *üst-işlevsel boyutlar* (meta-functional dimensions) söz konusudur (Korkmaz, 1996:10).

Aşağıda Bloor ve Bloor; Halliday; Korkmaz gibi araştırmacıların, Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisi Kuramının dili eşzamanlı olarak çözümlemeyi önerdiği üç işlevsel boyutla ilgili olarak yaptıkları açıklamalar verilmiştir.

a) *Düşünsel üst-işlev*, “dilin, dünyaya ilişkin algıları ve bilinçliliği düzenlemeyi, anlamayı ve ifade etmeyi sağlayan bir dizge olarak kullanılması” olarak tanımlanabilir (Bloor ve Bloor, 1995:9, *Aktaran Türkkın*, 2008:39). Düşünsel üst-işlev bu yönüyle kişiye gerçekliğin temsilleştirilmesi ve yorumuna ilişkin kaynak sağlamaktadır. Ayrıca süreçler, olaylar, eylemler ve nesneler arasındaki mantıksal ilişkiyi de temsil eden bu üst-işlev, bu araştırmanın “işlevsel çözümleme” kapsamında kuramsal çerçevesini oluşturmaktadır.

b) *Kişilerarası üst-işlev*, “konuşucunun dinleyici ile toplumsal ilişkiyi sağlaması ve sürdürmesi için kaynak sağlamakta ve söylemde konuşucunun rolünü ifade etmektedir” (Korkmaz, 1996:10). Yani bir konuşma eyleminde hem konuşucu hem de dinleyici etkin durumdadır ve konuşulanan içeriğine göre birtakım roller üstlenmektedirler. Bu yönüyle konuşma eylemi kişilerarası bir etkileşimdir.

c) *Metinsel üst-işlev*; dilin bir ileti olarak değerlendirilmesini ifade etmektedir. “Metinsel üst-işlevde, tümcenin bir birimine özel bir önem yüklenmekte ve bu birim, tümcenin geri kalanıyla bir araya gelerek iletiyi oluşturmaktadır. Dillerde görülen bu işlev *tema* kavramıyla adlandırılmaktadır” Halliday, 1985: 40-41, *Aktaran Türkkın*, 2008:41). Kısacası bu üst işlev konuşucunun bağlamda düşünsel ve kişiler arası bilgiyi metin olarak sunmasını sağlar.

Görüldüğü üzere Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisin dilsel birimleri birkaç işlevsel boyutta eş zamanlı olarak çözümlenmeyi olanaklı kılmaktadır.

Aşağıdaki tablo aynı tümcenin üç ayrı üst-işlevsel çözümlemesini göstermektedir (Korkmaz, 1996:11).

Tablo 9: Dilbilgisinde Üst-İşlevsel Katmanlaşma

Metinsel	Tema / Öznellik		Rema / Yüklemlik		
Kişilerarası		Seslenmelik	Kip		
			Özne	Çekim	
Düşünsel	Yerlik		Eyleyen	Süreç	Kılınış biçimi /tutum
	İsmin -de hali				

Bazı düzenlemelerle birlikte bu üst-işlevler tüm diller için ortaktır. Bununla birlikte farklı dillerin işlevsel çözümlemesi için daha farklı üst-işlevlerden söz edilebilir. Her üst işlev birden fazla alt-işlevden oluşmaktadır. Örneğin “eyleyen, yerlik ve amaç” işlevleri dilin düşünsel üst-işlev çözümlemesinde kullanılır. Bu çalışma düşünsel üst-işlev çerçevesinde sürdürülmüştür.

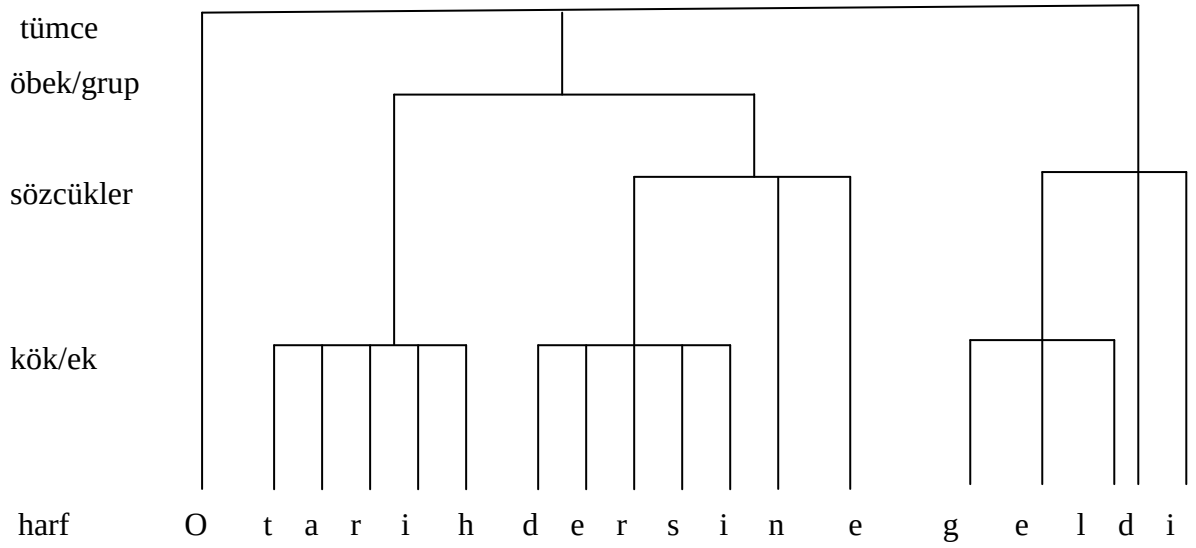
Aşağıdaki tabloda ise işlevsel çözümlemenin terimlerini özetlemektedir (Korkmaz, 1996:11):

Tablo 10: İşlevsel Çözümleme ve Önemli Kavramları

	Nitelendirme/Karakterize Etme	İlişkili Tiplendirmeler	Birincil Kaynaklar								
Düşünsel	Düşünsel, iç ve dış dünyamızın yorumu ve temsilleştirilmesi	Anlamsal temsilleştirilmeyi gösteren, önermesel bağlam, bilişsel(lik)	Geçişlilik (süreç + katılımcılar + durumsallık) <table border="1"> <tr> <td>Eyleyen</td><td>Yerlik</td><td>Amaç</td><td>Süreç</td></tr> </table>	Eyleyen	Yerlik	Amaç	Süreç				
Eyleyen	Yerlik	Amaç	Süreç								
Kişiler arası	Konuşucu ile dinleyici arasındaki etkileşim; atama ve tutumsal yorum	Anlatımsal (edimsel)	Kip ve Kiplik <table border="1"> <tr> <td colspan="4">Kip</td></tr> <tr> <td>Eylem</td><td>Zaman</td><td>Kip</td><td>Per Num</td></tr> </table>	Kip				Eylem	Zaman	Kip	Per Num
Kip											
Eylem	Zaman	Kip	Per Num								
Metinsel	Düşünsel ve kişilerarası bilginin bağlamda metin olarak sunumu metinsel durumun denetim ve metnin bağlayıcı	Edimsel Söylemsel İşlevsel tümce Bakış açısı	Öznellik ve sözcük dizilişi: bilgi; bağlayıcılık <table border="1"> <tr> <td colspan="2">Öznellik</td><td colspan="2">Yüklemlik</td></tr> <tr> <td>konu</td><td>odak</td><td>eylem</td><td>artalan</td></tr> </table>	Öznellik		Yüklemlik		konu	odak	eylem	artalan
Öznellik		Yüklemlik									
konu	odak	eylem	artalan								

4.2.5. Düzey

“Dizgeci dilbilgisi dilin işlevsel noktalarıyla ilgilenir de, işlevi yapıyla ilişkilendirmek zorundadır. Dilsel birimler ayrı bir yapı düzeyinde birlikte gruplanırlar. Çeşitli birimler arasındaki hiyerarşik ilişkiye “*düzey*” (rank) denir” (Korkmaz, 1996:12). Aşağıdaki şema Türkçedeki dilbilgisi düzey sistemini göstermektedir.

Şema 8: Türkçede Dilbilgisi Düzeyleri

Daha önce de belirtildiği üzere bu araştırmaya konu olan en küçük birim tümce, yani tümce dilbilgisi düzeyidir.

4.2.6. Gerçekleşme Kuralları

Gerçekleşme kuralları bir taraftan özellik ile dizge ağını, bir taraftan da işlevsel çözümleme ile öge yapısı arasındaki ilişkiyi yapılandırmak için kullanılır. Bu yolla yapısal sunuma da ulaşılmış olur.

Yapıyı oluşturan ögeler (eyleyen / kılıcı) gibi işlevleriyle gerçekleşme kurallarıyla temsilleştirirler.

Dilsel ögeler arasında gerçekleşme ilişkileri dilden dile farklılık gösterir. Örneğin Türkçede sözcük dizilişi esnekliklidir. Dolayısıyla ögeler arasındaki sözcük dizilişinde katı bir kural söz konusu değildir. Örneğin, eyleyen ile süreç bitişik olabilir, olmayabilir de. Bununla birlikte İngilizcede ögelerin dizilişi esnek değildir. Örneğin, İngilizce de kılıcı ile süreç bitişik olmalıdır. Fakat Türkçede aynı kural geçerli değildir. Aşağıdaki tümceleri inceleyelim:

(a) He broke the window (İng.)
 kılıcı *süreç* *aralık*

(b) Ali camı kırdı (Türkçe)
 kılıcı *aralık* *süreç*

Görüldüğü gibi (a) tümcesinde kılıcı ve süreç bitişikken (b) tümcesinde aralık kılıcı ve sürecin arasında yer alabilmektedir.

Buraya kadar Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisi'nin hedefleri önemli kavramları ve çözümleme yöntemlerine ilişkin kısaca bilgi verilmiştir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde “5. İşlevsel Çözümleme” ve işlevsel çözümlemenin alt konuları daha ayrıntılı bir biçimde ele alınacak ve sonraki aşamada işlevsel çözümleme yöntemleri çerçevesinde Türkçe tümceler betimlenecektir.

5. İŞLEVSEL ÇÖZÜMLEME

İşlevsel bakış açısı, tüm dillerin ortak anlamsal işlevleri, kendilerine özgü dilbilgisel yapıları ve sözlüksel birimleri ile gerçekleştirdiğini ve anlamlandırdığını savunmaktadır. Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisi çerçevesinde tüm dillerde ortak olan metinsel üst-işlev; kişilerarası üst-işlev ve düşünsel üst-işlev ve bunların içeriğinden söz etmiştik. Bu bölümde, Halliday'ın tümcenin anlamsal düzenlemesini betimlemek için öne sürdüğü üst-işlevlerin her birinin içinde barındırdığı daha belirli işlevlere yani alt-işlevlere ilişkin bilgi verilecektir. Daha sonra da her bir anlamsal işlevin gerçekleşme sürecine değinilecektir.

5.1. Tümcenin Düşünsel Olarak Temsilleştirilmesi

Tümcenin düşünsel olarak temsilleştirilmesi *süreç*, *katılımcılar* ve *durumsallar* olmak üzere üç işlevsel bileşenden oluşmaktadır. Bu kavramların açıklanmasında “deneyim” olgusunun içeriğinden söz etmek yardımcı olacaktır.

5.1.1. Deneyim

Geçişlilik çözümlemesi ile “*süreç*, *katılımcı* ve *durumsallar*” kavramları elde edilmektedir. Bu kavramlar bu araştırmanın ileriki bölümlerinde ayrıntılı olarak incelenecektir. Bunları açıklamaya geçmeden önce ‘deneyim’ olgusundan bahsetmek gerekir.

Halliday'e göre “insanlar bir sözcüğün ya da bir tümcenin anlamından söz ederken, bu sözcük ya da tümceyle ilgili olarak zihinlerindeki anlam türünden söz ederler” (Halliday, 1994:106). Burada tümcenin temsilleştirilmesi söz konusudur. Yani insanların (sözlü, yazılı...vb.olarak) somutlaştırdığı anlam, o sözcük ya da tümcenin o kişilerin zihinlerindeki anlamının bir temsilidir. Tümcenin temsilleştirilmesinde odaklanılan nokta, deneyimsel işlevle yani deneyimin sürecini sunma biçimiyle ilgilidir.

Halliday'e göre, dil insanların gerçekliğin zihinsel bir resmini oluşturmalarını ve iç ve dış dünyalarında olan biteni anlamlandırmalarına olanak sağlar. Bu noktada tümce merkezi bir rol oynamaktadır. Çünkü tümce deneyimi biçimlendirmek için genel bir ilkeyi somutlaştırmış olur. Nitekim bu ilke de gerçekliğin "süreçlerden" oluştuğu ilkesidir. Deneyime ilişkin en çarpıcı noktası onun *meydana gelmek, yapmak, algılamak, anlamlamak ve olmak ve dönüşmek* gibi birçok "*olan bitenden*" oluşmasıdır. Tüm bu "*olan bitenler*" tümcenin dilbilgisinde çözümlenir ve sınıflandırılırlar. Böylece bir tümce "hizmet, izin ve bilgi" talep etme ve verme gibi bir eylem biçimi olduğu kadar, sonsuz çeşitlilik gösteren olay ve olaylar akışı üzerinde etki gösteren bir yansıtma biçimidir de. Buna ulaşmayı sağlayan dilbilgisel dizge "*geçişlilik*"tir. *Geçişlilik dizgesi* deneyim dünyasını gerçekleştirir ve bir dizi süreç türü içinde çözümler (Halliday, 1994:106).

İşlevsel çözümleme çerçevesinde, sözü edilen deneyim dünyası *içsel* ve *dışsal* deneyimden oluşmaktadır. Halliday, içsel ve dışsal deneyim dünyası ve deneyimin süreçlerle belirtilmesiyle ilgili olarak şunları eklemiştir:

Dışsal deneyim, etrafımızda, dış dünyada olan bitenler; içsel deneyim ise iç dünyamızdaki, bilinç ve imgelem dünyasındaki yaşantılardır. Dışsal deneyimin prototipik biçimi, "*meydana gelen şeyler, insanlar ve diğer eyleyenler, bir şey yapmak ya da bir şey olmasına neden olmak*" gibi eylemler ve olaylardır. İçsel deneyimi sınıflandırmak daha karmaşık görünse de, bir bakıma "dış dünyada olup bitenin bir tekrarı, kayda alınması, olup bitene bir tepki, bir yansıtma, bir ölçüde ise varoluşumuzun farkındalığı" olarak tanımlanabilir. Dilbilgisi, dışsal deneyim yani dış dünyadaki süreçler ile içsel deneyim yani bilinçlilik süreçleri arasında net bir ayırım yaparak bu iki olgu arasında süreksizliği sağlar.

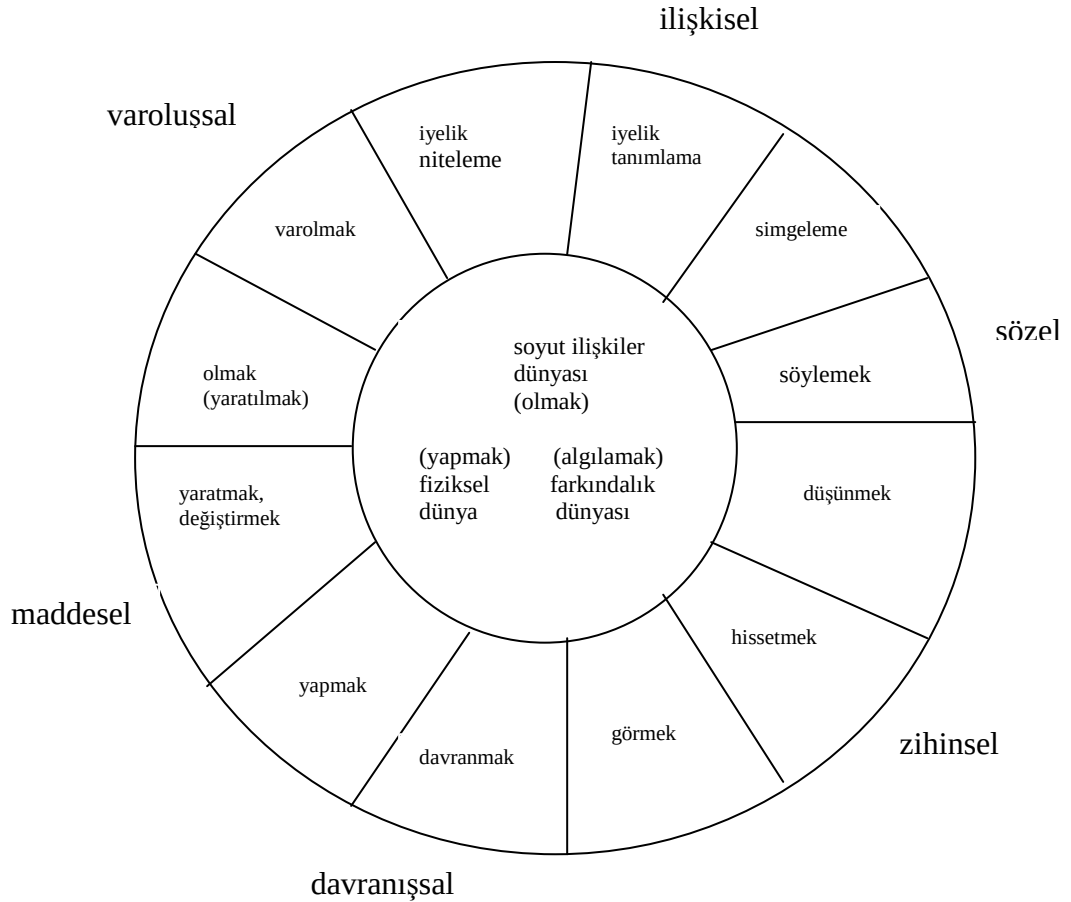
Bu süreçlerin dilbilgisel sınıflandırması "*maddesel süreçler*" (dış dünya, dışsal deneyim) ve "*zihinsel süreçler*" (iç dünya, içsel deneyim) olarak karşımıza çıkar. Fakat bağdaşık bir deneyim teorisi için ele alınması gereken bir üçüncü öge bileşen söz konusudur. "Bu ona benzer, bu onun bir türüdür" gibi ifadelerle deneyimin bir bölümünü bir diğeriyle ilişkilendiririz. Böyle durumlarda dilbilgisi üçüncü bir süreci "sınıflandırma ve tanımlama" işlevini gören "*ilişkisel süreçleri*" ortaya koyacaktır (Halliday, 1994:106-107).

Buna göre dış dünyada olup biten dışsal deneyim olarak *maddesel süreçle*, kişinin dışsal deneyimle ilgili olarak getirdiği yorumlamalar, zihinsel işlemler ise *zihinsel süreçle* ifade edilmektedir. Deneyimleri birbiriyle ilişkilendirdiğimiz ve yorumladığımız diğer bir süreç türü ise bu araştırmanın temel konusu oluşturan *ilişkisel süreçler*dir.

Halliday, maddesel, zihinsel ve ilişkisel süreçlerin dışında, bazı özellikleri bu süreçlerle paylaşan fakat aynı zamanda da kendilerine özgü bir takım karakteristiklere sahip olan süreçlerden söz eder. Bunlardan biri *davranışsal süreçler*dir ve bu süreç iç işlemlerinin dışavurumunu temsilleştiren, psikolojik durum ve bilinç sürecini dış eylemlerle yansıtan, maddesel ve zihinsel süreçler arasındaki sınırda yer alan süreçtir (Halliday, 1994:107).

Zihinsel ve ilişkisel süreçler arasındaki sınırda, “söylemek, demek istemek” gibi insan zihninde yapılan ve dil yoluyla biçimlenen sembolik ilişkilerin süreci olan *sözel süreçler* vardır. Son olarak ilişkisel ve maddesel süreçler arasındaki sınırda ise basitçe “ölmek, var olmak, meydana gelmek” olarak kabul edilen varoluş olgusu ile ilişkili olarak *varoluşsal süreçler* yer alır.

Halliday, bir süreç türünün bir diğeri üzerinde önceliği ya da üstünlüğü olmadığını belirtmiş ve geçişlilik çözümlemesi sonucu elde edilen süreç türlerini bir şemayla özetlemiştir.

Şema 9: Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisinde Süreç Türleri

Halliday, İşlevsel Dilbilgisine Giriş adlı kitabında, “deneyimin dilbilgisi” adı verdiği tabloda İngilizcede süreç türlerini yukarıdaki gibi göstermiştir (Halliday, 1994:108).

5.1.2. Süreç, Katılımcılar ve Durumsallar

Halliday’e göre, sürecin temelde 3 bileşeni vardır:

- (i) sürecin kendisi
- (ii) süreçteki katılımcılar
- (iii) süreçle ilişkili çevresel durum ya da koşullar

Bu bileşenler, neyin olup bittiğine ilişkin deneyimimizi yorumlamak için bize bir gönderim çerçevesi sağlamaktadır (Halliday, 1994:109).

Eylem, ad vb. gibi sözcük ulamlarının dilbilgisel ayrımı ve şu ya da bu biçimde insan dilinde evrensel olan örüntülerin altında yatan şey sürecin bu üç bölümden oluşan yorumudur (Halliday, 1994:108). Bu üç bileşen şu şekilde tablolastırılabilir:

Tablo 11: Süreç, Katılımcı ve Durumsal Bileşenleri

<i>Öge türü</i>	<i>Tipik olarak ne ile gerçekleştirildiği</i>
(i) süreç	eylem grubu (verbal group)
(ii) katılımcı	adıl grup
(iii) durum	belirteç grubu ya da ilgeç öbeği

Tablo 12: Süreç, Katılımcı ve Durum Olarak Tümce

Aslan	turisti	tembel bir şekilde	çalışıklara doğru	kovaladı
<i>Katılımcı</i>	<i>katılımcı</i>	<i>durum</i>	<i>durum</i>	<i>süreç</i>
<i>adıl grup</i>	<i>adıl grup</i>	<i>belirteç grubu / öbeği</i>	<i>ilgeç öbeği</i>	<i>eylem grubu / öbeği</i>

Tablo 12’de, süreç, katılımcı ve durum bileşenleri örneklendirilmiştir. Bu tablo sözdizimsel açıdan “adcıl grup, ilgeç öbeği...vb” olarak nitelendirilen tümce öğelerinin işlevsel çerçevede nasıl değerlendirildiğini sunmaktadır.

Halliday’e göre, süreç, katılımcı ve durum kavramları gerek dünya olgusunun dilsel yapılarla en genel biçimiyle nasıl sunulduğunu belirten anlamsal kategorilerdir. Fakat tümcenin dilbilgisini yorumlarken bu kavramları bu genel biçimleriyle kullanamayız. İşlevleri, bu işlevlerden daha belirli ve temsilleştirilen sürecin türüne göre ele almamız gerekmektedir. Bununla birlikte, ele alınacak olan her işlev bu üç kategoriden türemiş ve bu üç kategoriyle ilişkili olacaktır (Halliday, 1994:109). Buna göre, bir sonraki aşamada yapılacak olan daha ayrıntılı bir çözümlemenin, yani;

- (i) kılıcı, etkinenen, algılayıcı, olgu katılımcılarının;
- (ii) yerlik, zaman, koşul durumsallarının;
- (iii) maddesel, zihinsel, ilişkisel süreçlerinin temelinde sözü edilen üç üst kategori söz konusudur.

Bundan sonraki bölümlerde süreç türleri, bu süreçlere sistematik olarak bağlı olan katılımcı ve katılımcı rollerine değinilecektir. katılma rolü türlerine değinilecektir.

Buraya kadar özetleyecek olursak, *süreç*, bir olayı ya da durumu temsilleştiren asıl öge olarak tanımlanabilir. *Katılımcılar* sürece/eyleme katılan kişilerdir ve sürecin türüne göre belirlenirler. *Durumsallar* ise, süreci zaman, yer ya da tutum gibi farklı bakış açılarından betimleyen seçimlik öğelerdir. Katılımcılar ve durumsallar tümcedeki özel anlam, rol ve ilişkileri temsil etmek için yeni anlamsal işlevlerle belirtilirler. Bir önermede, belirli bir katılımcının üstlendiği işlev o önermenin içerdiği sürecin türüne bağlı olarak belirlenmektedir.

Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisi, dildeki süreçleri sınıflandırmak ve katılımcıların nasıl düzenlendiğini betimlemek için *geçişlilik* (transitivity) çözümlemesini önermektedir.

5.2. Geçişlilik Çözümlemesi

Geçişlilik çözümlemesi, dilde kabul edilen farklı türden süreçlerin ve bu süreçlere bağlı katılımcıların belirlenmesini sağlar. Bu yolla, süreç ve katılımcılar arasındaki mantıksal ilişki sağlanmış olur.

Bu çalışmanın temel konusu olan “*I-*” eylemi ve buna bağlı olarak *ad tümceleri*, işlevsel çözümleme çerçevesinde “*ilişkisel süreçler*” başlığı altında ele alındığından, geçişlilik çözümlemesi sonucu ortaya çıkan diğer süreç türleri önce kısaca, ilişkisel süreçler başlığı ise son bölümde ayrıntılı olarak irdelenecektir.

Geçişlilik çözümlemesi sonucunda süreç türleri ve bu süreçlere özgü katılımcılar şu şekilde sınıflandırılabilir:

5.2.1. Maddesel süreçler: Bu süreç türü, “bir varlığın bir şey yapması ve aynı zamanda başka bir varlığa bir şey yapılması” kavramını ifade eder. Yani bu süreci kodlayan eylem hareket bildiren bir eylemdir. “Maddesel süreçler, birinin bir eylemde bulunduğunu gösteren zorunlu bir katılımcı olan “*kılıcı*” katılımcısını ve sürecin uzantısı olarak “*erek*” ve “*etkilenen*” katılımcılarını içerir. Maddesel süreçlerin, Türkçede eylem tümceleri ile ifade edildiği kabul edilir. İşlevsel dilbilgisinde maddesel süreçler “*kılıcılık*” ve “*etkilenen*” anlamsal özellikleriyle karakterize edilmektedir” (Korkmaz, 1996:29).

Örnek :

(172) Ali camı kırdı
kılıcı etkilenen süreç (maddesel süreçte katılımcılar)

Bloor ve Bloor’a göre etken ve edilgen çatı, geçişlilik çözümlemesi çerçevesinde önemli rol oynamaktadır. “Bunun nedeni, etken çatıda tümleyici olarak işlev gören birimin edilgen çatıda *özne* durumuna geçmesidir. Ancak tümcenin katılımcıları olan dilsel birimler, çatıdan bağımsız olarak *kılıcı*, *erek* rollerini korumaktadırlar (Bloor ve Bloor, 1995: 112, Aktaran Türkkan, 2008:74).

Buna göre (172) numaralı tümceyi edilgen biçimde ele aldığımızda bu süreç etrafında yer alan katılımcıların anlamsal özelliklerini koruduğunu görürüz:

(172a)	Cam	(Ali tarafından)	kırıldı
	etkilenen	(kılıcı)	süreç

5.2.2. Zihinsel Süreçler: Zihinsel süreçler, insanların duygu, düşünce ve algılama etkinliklerini ifade eder. Bu süreçlerde iki farklı katılımcı söz konusudur: *Algılayıcı* ve algılanan bir “şey” ya da “gerçeklik” olan “*olgu*”. “Türkçede maddesel süreçler gibi zihinsel süreçlerin de eylem tümceleriyle ifade edildiği kabul edilmektedir. “*Algılayıcı*” hissedilen, düşünen ya da algılayan bilinçli varlıktır. “*Olgu*” ise algılanan, hissedilen, düşünülen ya da görülen şey ya da olgudur” (Korkmaz, 1996:30).

Örnek :

(173)	Çocuklar	kitap	okumayı	severler
	<i>algılayıcı</i>	<i>olgu</i>	<i>süreç</i>	(zihinsel süreçte katılımcılar)

Zihinsel süreçler üç alt türe ayrılabilirler;

1. algılama (*görme, duyma...vb*);
2. etkilenme (*sevme, korkma...vb.*);
3. bilişsel (*düşünme, bilme, anlama...vb*). Her zihinsel süreç bir “*algılayıcı*” ve bir “*olguyu*” içerir (Korkmaz, 1996:31).

5.2.3. Varoluşsal süreçler: Bu süreç türü, bir şeyin “*var olduğunu*” ya da “*meydana geldiğini*” belirtir. “Varoluşsal süreçte, “bir şey”i temsilştirmek üzere tek katılımcı söz konusudur: “*varlık*”. Türkçede “*varlık*” katılımcısının var olduğu ya da olmadığı “*var*” ve “*yok*” olmak üzere iki (ayrı) sözcükle ifade edilmektedir. Böylece, *varoluşsal süreçler* aynı zamanda ad tümceleri olarak da kabul edilirler ve bu ayırıcı sözcükler sürecin gerçekleşmesinde adıl taban (kök) olarak kullanılırlar” (Korkmaz, 1996:33).

Örnek:

(174a) Masanın üzerinde üç kitap vardı.

masa+iye + yerlik + sayı + kitap + var+geçmiş z.

(174b) Masanın üzerinde + hiç + kitap yoktu.

masa + iye + yerlik + hiç + kitap + yok + geçmiş z.

Tablo 13: Varoluşsal Süreçte Katılımcılar

Masanın üzerinde	üç kitap	vardı
Masanın üzerinde	hiç kitap	yoktu
<i>yer/uzam</i>	<i>Varlık</i>	<i>süreç: (varoluşsal +)</i>
<i>yer/uzam</i>	<i>Varlık</i>	<i>süreç: (varoluşsal -)</i>

Tablo (13)'te verilen örnek süreç olarak “varoluşsal” süreci belirtmektedir. “üç kitap/hiç kitap” birimleri ise “varlık” katılımcısını verir.

5.2.4. Davranışsal Süreçler: Bu süreç türü, “nefes alma, öksürme, gülümseme, hayal kurma ve uzun süre bakma gibi” psikolojik insan davranışlarının sürecidir. Davranışsal süreç, bir açıdan maddesel bir açıdan da zihinsel süreçlerle kesişmektedir. Bu süreçte davranış gösteren katılımcı “davranan” olarak etiketlenir ve tipik olarak bilinçli bir varlıktır. “Algılayıcı” katılımcısına yakın olmakla birlikte dilbilgisel olarak “yapmak” eylemi ile yakınlık gösterir. Halliday davranışsal süreç türünü şu tabloyla örneklendirmiştir (Halliday, 1994:140):

Tablo 14: Davranışsal Süreç

Ne	(ağlıyorsun)	sen	(ağlıyorsun)	için
		davranan		
	sü-		-reç	
Ne-				-den

Burada davranışsal süreci belirten ağla- eyleminin katılımcısı davranandır. Örnekte durumsal olarak “neden” (matter) kullanılmıştır. Halliday, davranışsal süreçlerle ilgili olarak şu bilgileri eklemiştir:

- (i) (Zihinsel sürece benzer biçimde) “bakmak, izlemek, dinlemek, düşünmek, endişelenmek ve hayal görmek türünden eylemler ile;
- (ii) (Sözel sürece benzer biçimde) “konuşup durmak, homurdanmak” eylemleri;
- (iii) (Bilinç durumunu ortaya koyan psikolojik süreçlerle benzer biçimde) “ağlamak, gülmek, gülümsemek eylemleri;
- (iv) (Diğer psikolojik süreçler için), “nefes almak, öksürmek, uyumak” eylemleri;
- (v) (Maddesel süreçlere benzer biçimde ise) “şarkı söylemek, dans etmek, oturmak, kalkmak gibi eylemlerle kesişmeler göstermektedir (Halliday, 1994:139).

5.2.5. Sözel Süreçler: “Bu sürecin türü “söyleme” sürecidir. Katılımcı olarak “söyleyen”, “alıcı”, “söz” ve “hedef”i içerir. *Alıcı* katılımcısı söylenen şeyin yöneltildiği kişi; *söz* işlevi söylenen şeyin içeriği veya adı; *hedef* katılımcı ise söyleme süreci ile hedeflenen varlıkla ilgilidir” (Halliday, 1994:139).

Aşağıdaki tablo, davranışsal süreci göstermektedir.

Tablo (15a-b): Sözel Süreç

(a)

John	Said	“I’m hungry”
<i>Söyleyen</i>	<i>Süreç</i>	<i>2: alıntı/dönüşümsel birim</i>
<i>1: alıntı yapma</i>		

(b)

John	Said	he was hungry
<i>Söyleyen</i>	<i>süreç</i>	<i>β: aktarılan</i>
<i>α: aktarma</i>		

Tablo (15a) tırnak işareti içinde gösterilen direk alıntı içeren sözel süreci örneklendirirken, (15b) sözel sürecin aktarılmış biçimde kodlandığı durumu örneklendirmektedir.

5.2.6. İlişkisel Süreçler (“ol-”un süreci): Halliday, *ilişkisel süreçleri* “*olmak*”ın süreci olarak tanımlamıştır. Ona göre bu süreç “*olmak*”ın nasıl gerçekleştiğini ifade etmektedir. Bu süreci içeren bir tümcenin anlamı “*bir şeyin olduğu*”dur (Halliday, 1994:119). Örnek:

(175a) *Sarah is wise.*

(175b) *Tom is the leader*

Halliday’e göre, “bu tür ilişkisel önermelerde “*olmak*”a ilişkin iki bölüm söz konusudur. Bir *şeyin* başka bir *şey* “*ol*”duğu söylenmektedir (Halliday, 1994:119). Başka bir deyişle iki ayrı varlık arasında bir ilişki kurulmaktadır.

Buna göre, “*ilişkisel*” teriminden de anlaşılacağı gibi bu süreç “*varolmak*” anlamındaki “*olmak*” değildir (Halliday:1994:119). Burada sözü edilen ilişkisel süreç İngilizcede “*be/become*” biçiminde görünen “*olmak/oluşmak*” anlamındaki eylemlerle gerçekleşmektedir. Çünkü “*varolmak*” kavramı hem İngilizcede hem de Türkçede ayrı bir sözcükle “*var/yok*” (İng. “*exist/not exist-there is/is not*”) ile gösterilmektedir.

Halliday, ilişkisel sürecin üç farklı türünü aşağıdaki gibi belirtmiştir (Halliday,1994: 31):

(1) Pekiştirmeli	<i>x a -dır</i>
(2) Durumsal	<i>x a -da-dır</i>
(3) İyelik	<i>x a -ya sahip-tir</i>

Bunun yanı sıra ilişkisel sürecin her bir türü iki farklı biçimde açıklanabilir:

- (a) niteleyici “*a x -in bir niteliği-dir/niteleyicisi -dir*”
 (b) özdeşleyici “*a x -in bir tanımı/özdeşi -dir*”

Halliday, ilişkisel süreç türlerini şu tabloda örneklendirmiştir. Buna göre, ilişkisel sürecin biçimsel olarak (i) niteleyici ve (ii) özdeşleyici olmak üzere iki ayrı biçimi; tür bağlamında ise a) pekiştirmeli; b) durumsal; c) sahiplik (iyelik) belirten olmak üzere farklı türü söz konusudur:

Tablo 16: İlişkisel Süreçlerin Altı Farklı Türü

<i>tür:</i> / <i>üst değer (kip,biçim)</i>	<i>(i) niteleyici</i>	<i>(ii) özdeşleyici</i>
a) pekiştirmeli	Sarah akıllı(dır)	Tom lider(dir); Lider Tom’(dur)
b) durumsal	Fuar Salı günü(dür)	Yarın ayın 10’u(dur) Ayın onu yarın(dır)
c) sahiplik (iyelik) belirten	Peter piyanoya sahip(tir)	Piano Peter’in (dir) Peter’ in pianosu(dur)

Bu tabloda verilen örnekler, niteleyici ve özdeşleyici (biçimler) arasındaki önemli farkı ortaya koymaktadır (Halliday, 1994: 119). Aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi, özdeşleyici olan önermeler yer değiştirebilir; yani, *x* birimi ile *a* biriminin yerleri değiştirilebilir. Örnek:

(176) Tom lider(dir). → Lider Tom’(dur).

Niteleyici biçimde ise öğelerin yerleri değiştirilememektedir. Buna göre, “Sarah is wise” [Sarah akıllı(dır)] tümcesiyle sistematik olarak ilişkili bir “*Wise is Sarah” (Akıllı Sarah(dır)) biçiminden söz edilemez. Bu durum, niteleyici ve özdeşleyici biçimler arasındaki önemli ayrımlardan bir tanesidir” (Halliday, 1994:120). İleriki bölümlerde bu durum Türkçe tümceler bağlamında ayrıntılı olarak irdelenecektir.

Korkmaz’a göre, *niteleyici* ve *özdeşleyici* kavramları, öncelikle “*x a’dır*” biçiminde ortaya çıkan *pekiştirmeli* tür ile açıklanabilir. “İlişkisel sürecin bu türünde, en tipik eylem “*ol-*” eylemidir ve “*x*” ve “*a*” adlı guruplardır. Aynı

zamanda, “*ol-*” eylemi dışında birçok farklı eylem de görülebilir ki bu da diğer ayırt edici özelliktir” (Korkmaz, 1996:32). Araştırmanın önceki bölümlerinde “*ol-*” eyleminin “*I-*” ve “*-Dır*” olmak üzere iki ayrı biçiminden daha söz edilmişti. Fakat ilişkisel süreçlerde durum biraz daha farklı işlemekte ve geleneksel bakış açısı çerçevesinde ad tümceleri başlığı altında ele alınan *koşaç* işlevsel açıdan birçok farklı eylemle (*temsil et-*, *anlamına gel-* gibi) karşılanabilmektedir.

İlişkisel süreçlerin niteleyici ve özdeşleyici türlerine ayrıntılı olarak değinilecektir. Bunun öncesinde bu süreç türlerine özgü katılımcılara ilişkin şu önbilgileri verebiliriz:

İlişkisel süreçlerin her bir türünde yer alan özel katılımcıların, “*olmak*”ın biçimine göre belirlendiğini ve niteleyici biçimde bir varlığa bir niteleme yüklendiğini daha belirtmiştik. Şimdi Korkmaz’ın ilişkisel sürecin niteleyici biçimindeki katılımcıları için verdiği tanımlama ve örneklere bir göz atalım:

“*Taşıyıcı*” kendisine bir niteleme (tutum) yüklenen varlık; taşıyıcıya yüklenen ve belirleyici olan “*niteleme*”dir (Korkmaz:1996:32).

Tablo 17: İlişkisel Süreçte Özdeşleyici Biçim

<i>Özdeşleyici</i>			
<i>Pekiştirmeli</i>	bu kitap	Siyah	(-tır)
<i>Durumsal</i>	Ali	okul-da	(-dır)
<i>İyelik</i>	Ali	üç kitaba	sahip(-tir)
<i>Katılımcılar</i>	<i>Taşıyıcı</i>	<i>niteleme</i>	<i>süreç</i>

Korkmaz’a göre, özdeşleyici biçimde ise, bir varlık bir diğeriyle özdeşlik kurmak üzere kullanılır. “Bu iki varlığı temsil etmek için “*tanımlayan*” ve “*tanımlanan*” katılımcıları kullanılmaktadır. Bu biçimde, tanımlayan ve tanımlananın değeri birbiriyle değiştirilebilir” (Korkmaz, 1996: 33).

5.2.6.1. Pekiştirmeli Süreç: Niteleyici

Halliday’e göre, niteleyici (biçimde), varlığı niteleme ya da varlığa bir nitelik yükleme söz konusudur. Yapısal olarak, bu nitelik “*niteleyici*” olarak, kendisine nitelik yüklenen varlık ise “*taşıyıcı*” olarak değerlendirilir (Halliday, 1994:120).

Bu biçim “*x, a ulamının bir üyesidir*” olarak yorumlanabilir. Böylece, “Paulo bir şair(dir)” tümcesinde “şair” ulamın adı yani genel addır. “Bir” tanımlığı özel adın gönderiminin şair ulamında bir üye ya da bir örnek olduğu anlamını çıkarmamıza hizmet etmektedir.

Tablo 18: Pekiştirmeli-Niteleyici Önergeler

Bugün hava	ılık ve güneşli	Olacak
Başkan	kendinden emin	görünmüyordu
Hikayen	çok anlamsız	geliyor
Bebek	bir domuza	dönüştü
Fareler		ürkek yaratıklar(dır)
<i>Taşıyıcı</i>	<i>Niteleyici</i>	<i>Süreç: niteleyici</i>

İlişkisel süreçlere ilişkin verdiğimiz “*Sarah akıllı(dır)*” tümcesinde, anlam “akıllı olanların sınıfın bir üyesi”ne benzer. Tablo (18)’de verilen bir diğer örnekte ise “fare” yaratık sınıfına ve bu sınıf içinde “ürkek” olanlar kapsamına atanmaktadır.

Halliday, niteleyici süreci, özdeşleyici süreçten ayıran bazı özellikler aşağıdaki gibi belirtmiştir:

- (i) Niteleme ögesi olarak işlev gören adıl grup, baş olarak bir ad ve sıfat, uygun olduğu durumlarda belirtisiz bir tanımlık içerir. Özel bir ad ya da addan oluşamaz.
- (ii) Süreci gerçekleştiren öğeler, “atfedici” diye nitelendirilen eylem sınıfındandır:
Başlamalı görünüş: “dönüşmek, -e dönmek, haline gelmek, başlamak, girmek”;
Sürerlik görünüşü: “olduğu gibi kalmak, kalmak, durumunu korumak”;
Görünme/ortaya çıkma: “görünmek, meydana çıkmak, değeri taşımak, meydana getirmek, sonuçlanmak”;

Duyum: “görünmek, gibi gelmek (etki bırakma), kokmak, duyumsamak, (gibi gelmek), tadı olmak;
Yansız: olmak, hissetmek (Halliday, 1994: 120-121).

Niteleyici önermenin, nitelemenin zihinsel sürece eşdeğer bir niteliği belirten ya da niteliğe işaret eden bir değişkesi yoktur ve “*ben düzgünüm, bu üzücü*” gibi zihinsel süreç eyleminden oluşan bir sıfat gibi biçimlenebilir. Bu durum iki farklı türde karşımıza çıkar:

1. “*Taşıyıcı*”nın “*algılayıcıya*” eşdeğer olduğu zihinsel süreçteki önermenin “*sevmek, hoşuna gitmek (like)*” türünden eylemle örtüşen;
2. “*Taşıyıcının “olgu”ya (fenomen) eşdeğer olduğu “memnun olmak” eylem türüyle örtüşen biçim.*

Örnek:

(177) “*çok endişeliyim*,” *bunun bittiğinden memnun değil misin?*”...gibi.

Önermenin ikinci bölümündeki ifadede, *taşıyıcı* genellikle “*o* ya da *bu*” ya da “*o* ve sonradan gelen önerme ve niteleme, sıfat/ ortaç ya da baş olarak bir ad taşıyabilir. Burada zihinsel ile ilişkisel süreç arasında bir örtüşme söz konusudur. Dolayısıyla; “*I was scared (korkmuştum)*” gibi tümceler her iki biçimde de yorumlanabilir. Yani yapısal olarak ilişkisel sürece dahil olan bu önerme içerdiği eylemin anlamı itibarıyla zihinsel sürece dahil olmaktadır.

Halliday, sonraki aşamada “pekiştirmeli” ulam çerçevesinde “özdeşleyici” süreç içeren tümceleri ele almıştır.

5.2.6.2. Pekiştirmeli süreç: Özdeşleyici

Halliday’e göre, özdeşleyici biçimde, kendisine bir “*tanımlama*” atanmış bir “*şey*” söz konusudur. Yani, bir varlık başka bir varlığı tanımlamak için kullanılmaktadır. “İlişkisel sürecin bu türünde, “*x, a ile tanımlanır/ x, a tarafından tanımlanır*”/ “*x a ile özdeştir*” ya da “*a, x’in tanımına hizmet eder*” türünde anlamlardan bahsedilebilir. Yapısal olarak, bir varlıkla tanımlanan *x*-

öğesi “*tanımlanan*”; x’i tanımlamaya hizmet eden *a*-öğesi ise “*tanımlayan*” olarak değerlendirilir” (Halliday, 1994: 122). Aşağıdaki tablo pekiştirmeli-özdeşleyici önermelere örnektir:

Tablo 19: Pekiştirmeli-Özdeşleyici Önermeler

Avusturalya’da Arka sıradaki Bugünkü toplantı Mr. Garric C-a-t	en ölümcül örümcekler sen uzlaşma için son şansı Hamlet’i “cat” diye	funnelwebler(dir). olmalısın. temsil ediyor. oynadı/canlandırdı. okunur.
<i>Tanımlanan</i>	<i>Tanımlayan</i>	<i>Süreç: özdeşleyici</i>

Bu tümceler bir sınıfın/ulamın ögesi olma durumundan bahsetmemektedir. Bir sınıfa ait olma durumu ‘*tanımlama*’ya hizmet edemez. Eğer “*Sarah akıllıdır*” dersek, bu *Sarah* dışında başka akıllı kişiler de vardır anlamına gelir. Bu durumda *Sarah* tanımlanmış olmaz. Özdeşleyici bir önerme oluşturmak, söz konusu sınıfı daraltmak ya da bir sınıf oluşturmak anlamına gelir. Halliday bu durumu şu örnekle açıklamaya çalışmıştır (Halliday, 1994:122):

Eğer “*Alice akıllı olan(dır)*” ya da “*Alice en akıllıları(dır)*” dersek, bu biçim *Alice*’i tanımlamaya hizmet edebilir. Çünkü bu önermelerde sınıfa ait öğelerden bir tanesini özelleştirmiş ya da örneklendirmiş oluyoruz. (Bu önerme dünyada başka akıllı insanlar olmadığı anlamına gelmez. Sadece bağlamda belirlenen katılımcı sayısı kapsamında söz konusu özelliğe sahip olan başka birisi daha yok anlamına gelir (*Ailede üç çocuk var* gibi). Buna göre, bu tür önermeler *Alice*’in tanımına (kimliğine) ilişkin sorulan bir soruya olanaklı bir yanıt işlevi görebilir. Örnek:

(178) “*Alice hangisi?*” → “*Alice akıllı olan(dır)*.”

Özdeşleyici işlevi açıklamadan önce, Halliday’in söz ettiği niteleyici öğelere karşıt olarak özdeşleyici önermelerin özelliklerine göz atalım:

- (i) Özdeşleyici işlevi gerçekleştiren adıl grup temelde belirlidir. Belirli bir tanımlık ile ‘baş’ olan bir genel ad ya da özel bir ad ya da adıl. Baş olarak sıfat içeren birim yalnızca “enüstünlük” olarak ortaya çıkar.
- (ii) Süreci gerçekleştiren eylemler eşitleyici ulamdandırılar (Halliday, 1994:123).

Özdeşleyici önermeler şu eylemlerle ortaya çıkabilirler:

Tablo 20: Özdeşleyici Önermelerde Sıklıkla Kullanılan Eylem Biçimleri

[rol]	oynamak, gibi davranmak, işlev görmek, e görevi görmek gibi...
[belirti/gösterge]	anlamına gelmek, belirtmek, önermek, ima etmek...
[eşitlik]	eşitlemek, anlamına gelmek
[tür/bölüm]	içermek, özelliği göstermek, içermek
[anlam]	temsil etmek, kurmak, oluşturmak
[örnek]	örneklendirmek, anlatmak, tanımlamak
[simge]	ifade etmek, anlamına gelmek, gerçekleşmek, heceleme göstermek
[nötr]	olmak, oluşmak, kalmak

“Alice akıllı olandır” önermesine geri dönersek, bu önerme “Akıllı olan hangisi?” gibi farklı bir sorunun da olanaklı yanıtı olabilir. Her iki varlık da (‘Alice’ ve ‘akıllı olan’) söz konusu bağlamsa eşsiz olduklarından, her ikisi de birbirlerini tanımlamak üzere kullanılabilirler. Bu da bir çözümleme yerine iki ayrı olanaklı çözümlemeyle sonuçlanır.

Tablo 21: “Alice hangisi?” / Tablo 22: “Akıllı olan hangisi?”

Alice hangisi?

Alice	akıllı olan(dır)
Tanımlanan	Tanımlayan

Tablo 21: “Alice hangisi?”

Akıllı olan hangisi?

Alice	akıllı olan(dır)
Tanımlayan	Tanımlanan

Tablo 22: “Akıllı olan hangisi?”

Her iki önerme farklı tonlamalarla ortaya çıkar.

Başka bir deyişle, tanımlanan ve tanımlayan her iki dizilişle de ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla her iki öge de söz konusu iki işlevi üstlenebilmektedir.

(179a) “Akıllı olan hangisi?” → Akıllı olan **Alice’(tir)/Alice** akıllı olan(dır).

(179b) “Alice hangisi?” → Alice **akıllı olan(dır)/Akıllı olan** Alice’(tir).

Türkçede ilişkisel süreçlerin *ad tümceleriyle* gerçekleştirildikleri kabul edilir. Başka bir deyişle, “*olmak*” süreci bir *ekeylem* ya da tümcenin zamanına bağlı olarak ayırıcı yardımcı eylem olan “*ol-*” eylemiyle ifade edilir. İlişkisel süreçlerin *niteleme* ve *özdeşleyici* biçimlerinde, niteleyici ve özdeşleyici katılımcıları tümcenin süreci ile birleştirilir. Böylece, bu iki katılımcı, tümcede sürecin gerçekleştirilmesinde eylemsi grupların adıl tabanları (kökleri) olarak kullanılırlar.

Halliday’e göre, “iyelik ilişkisinin niteleme biçiminde, sürecin gerçekleştirilmesinde adıl tabanda (kökte) “*sahip*” ayırıcı sözcüğü kullanılır ve bu niteleme yönelme durumunda bir ad öbeği (AÖ) olarak kabul edilir” (Halliday, 1994: 123).

(180) Peter bir piyanoyaya sahip(tir). → yönelme durumunda AÖ

Çalışmanın ileriki bölümlerinde işlevsel çözümleme yöntemleri uygulanarak, ilişkisel süreçlerin türleri ve bu alt-süreç türlerine özgü katılımcıların Türkçede nasıl betimlendiği ayrıntılı olarak irdelenecektir.

Fakat Türkçede ilişkisel süreç türlerinin tüm alt türlerini ve bu türlerin birbirleriyle kesiştikleri noktalarda gerçekleşen tümce türleri ve süreçlerin betimlenmesi çok daha kapsamlı ve uzun soluklu bir çalışmayı gerektirdiğinden, bu araştırma “pekiştirmeli-niteleyici; pekiştirmeli-özdeşleyici ve niteleyici ve özdeşleyici süreç türlerinin iyelik belirten biçimleri üzerinde yoğunlaştırılmıştır.

5.2.6.3. Diğer Süreç Türleri

Bu bölümde ilişkisel süreçler çerçevesinde ele alınan diğer alt türler kısaca özetlenecektir.

Durumsal ve sahiplik belirten süreçler ile ilgili olarak, Halliday, bu süreçlerin de aynen niteleyici ve özdeşleyici süreçlerin arasındaki ayrımı sergilediğinden söz etmiştir (Halliday, 1994: 131). Şimdi durumsal sürecin niteleyici süreçle örtüştüğü noktayı örneklendirelim.

Tablo (23a-b): Durumsal - Niteleyici Süreç

(a)

Benim hikayem	fakir bir çoban çocuk hakkında	(-dır)
<i>Taşıyıcı</i>	<i>niteleme: durumsal</i>	<i>süreç: pekiştirmeli</i>

(b)

Benim hikayem	fakir bir çoban çocuk	ile ilgili (-dir)
<i>Taşıyıcı</i>	<i>Niteleme</i>	<i>süreç: durumsal</i>

“Durumsal-niteleyici ve durumsal-özdeşleyici süreçlerin her biri altında sözü edilen durumsallık katan birimin niteleyici olmasının yanında, katılımcı olarak, süreç olarak belirlediği durumlar da söz konusudur” (Halliday, 1994: 131-132).

Şimdi durumsallık ifade eden sürecin niteleyici ve özdeşleyici olarak iki ayrı biçimini gösteren örneği inceleyelim (Halliday, 1994:132):

Tablo 24: Durum Belirten Niteleyici Tümceler

<i>Niteleyici</i>	<i>Özdeşleyici</i>
(a) kedi minderinin üzerinde	(c) en iyi yer minderinin üzeri; minderinin üzeri en iyi yer
(b) fuar gün boyu sürüyor	(d) fuar tüm günü alıyor; tüm gün fuar tarafından alınıyor

Bu tabloda niteleyici sürecin, özdeşleyici süreçle karşılaştırılmasını açık bir biçimde görmekteyiz. Niteleyici-durumsal sürecin nitelemesi (a-b), bir ilgeç öbeğidir ve sürecin ilişkisi bir ilgeçle (*üzerinde*) mümkün kılınmıştır.

Özdeşleyici-durumsal süreç (c-d) ise, iki varlık arasındaki ilişkinin, varlıklardan birinin ötekine zaman, yer ya da durum özelliği açısından bir bağlanmasını içermektedir.

Tablo (24)'de görüldüğü üzere, aynı zamanda bir niteleme içeren tümce (a) süreç olarak pekiştirmeli fakat “hakkında” ifadesi ile durumsallık içerir. Aynı biçimde (b) tümcesi de (ilgili ol-) durumsal sürecini içinde bir niteleme ile barındırmaktadır (Halliday, 1994: 132-133).

“*Sahiplik belirten süreç türünde, iki varlıktan biri bir diğer varlığa sahip olan, diğer varlık da sahip olunan nitelemesini taşır ve süreç bu iki varlık arasındaki ilişkiden oluşur*” (Halliday, 1994: 133-134). Aşağıdaki tablo, sahiplik belirten niteleyici süreci örneklendirmektedir:

Tablo (25a ve 25b1-25b2) : Sahiplik Belirten Süreç Türü

(a)

Piyano	Peter'ın	(-dır)
Taşıyıcı	Niteleme: sahiplik	Süreç:pekiştirmeli

(b-1)

Peter	bir piyanoya	Sahip(tir)
Taşıyıcı: sahip olan	Niteleme: sahip olunan	Süreç: sahip olma

(b-2)

Piyano	Peter	-a ait(tir)
Taşıyıcı:sahip olunan	Niteleme:sahip olan	Süreç: sahiplik

Sahiplik belirten süreç türleri de aynı durumsallık ifade eden süreçler gibi, süreç içerisinde, katılımcı olarak sahiplik, süreç olarak sahiplik türünden işlevler üstlenebilmektedirler. Halliday, sahiplik belirten özdeşleyici süreç türünü şöyle örneklendirmiştir:

Tablo (26a-b): Sahiplik Belirten Özdeşleyici Süreçler

(a) etken

Piyano	Peter'ın	(-dır)
tanımlanan/türce/sahip olunan	tanımlaya/değer/sahip olan	süreç: pekiştirmeli

edilgen

Peter'ın	Piyanosu	(-dur)
tanımlanan/değer/sahip olan	tanımlayan/türce/sahip olunan	süreç: pekiştirmeli

(b) etken

Peter	piyanoya	sahip
tanımlanan/türce	tanımlanan/değer	süreç:sahip olma

edilgen

Piyanoya	Peter	tarafından sahip olunuyor
tanımlanan/değer	tanımlayan/türce	süreç: sahip olma

Halliday, bu tabloda sahiplik belirten süreçler bağlamında özdeşleyici süreci örneklendirmiş ve bu süreçleri sırasıyla *etken/edilgen* süreç; tanımlayan-tanımlanan öğeler ve türce ve değer kapsamında değerlendirmiştir.

5.3. Durumsallar

Halliday'e göre, "süreç kavramının üç temel bileşeninden olan durumsallar, süreçle bir yönüyle ilgili olan durumları temsil etmektedir" (Halliday, 1994: 151). Durumsalları birçok süreç türüyle ilişkilendirmek mümkündür. Çünkü durumsal öge tek başına bir diğer süreç üzerinde yer alabilir ve kendisi dışında başka bir ögeyi genişletmeye hizmet edebilir. Birçok durumsal ilişkisel sürecin 3 farklı türünden, en geniş olarak 'durumsal' süreç diye

etiketlenen süreç türünden ortaya çıkabilir. Şimdi sırasıyla durumsal öğelerin türleri, durumsalın türü ve ilişkisel süreçle olan ilişkisine değineceğiz:

Durumsal öğe türleri:

Tablo 27: Durumsal Öğe Türleri

	<i>Tür</i>	<i>Özel kategoriler (alt türler)</i>
1	Kapsam	mesafe, süre
2	Uzam/Yer	yer, zaman
3	Tutum	aracı, nitelik
4	Sebep	karşılaştırma
5	Koşul/olasılık	gerekçe, amaç
6	Eşlik etme	koşul, yoksama
7	Rol	eşlik etme, ekleme
8	Neden	eşleştirme, üretme
9	Bakış açısı	

Halliday, ilişkisel süreçlerin durumsallar ile ilişkisel süreç arasındaki örtüşmeleri şu biçimde özetlemiştir (Halliday, 1994:151):

Tablo 28: İlişkisel Süreçler ve Durumsallar

(a) ilişkisel: durumsal	Jack bir ev inşa ediyordu...		
1. ne zaman? (...sırasında)	yıl boyunca	kapsam:süre	
2. nerede? (şurada)	nehir kenarında	uzam:yerlik	
3. nasıl? (şu biçimde)	dış cephesi tuğladan	tarz: aracı	
4. neden? (...den dolayı)	emekliliği için	neden: amaç	
5. hangi koşullar altında?	hastalığına rağmen	beklenmedik	
olay: istisnai durum			
6. kiminle	köpeğiyle	eşlik etme	
(b) ilişkisel: sahiplik	Jack evine oturdu...		
(c) ilişkisel: pekiştirmeli	Jack evini sattı		
Ne olarak?	Yatırım olarak	rol: eşleştirme	

Görüldüğü üzere, Halliday, genel durumsal öge türlerini ve “Jack bir ev inşa ediyordu” bağlamıyla, farklı durumsal ögeler de ekleyerek genişletmiş biçimini yukarıdaki gibi sunmuştur (Halliday, 1994: 151).

Sürecin bir diğer bileşenini oluşturan durumsallar kavramı ve bu kavramın diğer süreç türleriyle örtüştüğü biçimleri bu çalışmanın dışında tutulduğundan dolayı, durumsallarla ilgili olarak verilen bu bilgilerle yetinilmiştir.

5.4. Türce ve Değer

Halliday, özdeşleyici süreçler kapsamında tanımlayan/tanımlanan katılımcılarının belirlenmesinden farklı olmak üzere “türce ve değer” kavramlarından söz etmiş ve bu kavramlara ilişkin açıklamaları yapmıştır:

Herhangi bir özdeşleyici ögede her iki yarımda aynı şeye gönderimde bulunur. Fakat bu önerme gereksiz yineleme değildir. Dolayısıyla aralarında bir takım farklar olmalıdır. Bu fark biçim ve işlevden herhangi birisi ya da biçim ve işlevin dilbilgisindeki genelleştirilmiş etiketleri yönünden yani türce ve değer yönünden olabilir. Ögelerden her ikisi de bir diğerini tanımlamak üzere kullanılabilir (Halliday, 1994: 124-125).

Aşağıdaki tümceleri inceleyelim:

(179a) Tom hazinedar(dır). “*Tom is the treasurer*”

(179b) Tom uzun olan(dır) .“*Tom is the tall one*”

(179a) numaralı tümcede, ‘Tom’u bir *değere* atayarak tanımlamış bulunuyoruz. Örnek (200b) ise *Tom*’u kendisine bir *türce* atayarak tanımlıyoruz. Her özdeşleyici önerme bu iki durumdan herhangi biriyle mutlaka karşılaşır. Önermenin çatısını -yani etken mi edilgen mi- yi belirleyen bu yönlülüktür ve bunu açıklamak için yapısal işlevler olarak “*türce*” ve *değer*’i işletmemiz gerekmektedir.

Özdeşleyici önermeler etken ya da edilgen biçimden birini çatı olarak seçerler, fark tamamen sistemattiktir. Öncelikle *türce* ve *değerin* yapısını fark ederiz: etken çatı öznenin aynı zamanda türce olduğu durumdur. Tabloları inceleyelim:

Tablolar (29-30): Özne-Tümleç, Tanımlayan-Tanımlanan, Türce-Değer

Tablo 29: “*Sen Hangisisin?*”:

(a) Sen hangisisin? (which are you/which part do you play?):

Ben	Hangisi	(-yim)
<i>tanımlayan/türce</i>	<i>tanımlanan/değer</i>	
<i>özne</i>	<i>tümleç/ne-soru öbeği</i>	

(b) Sen hangisisin?/Sen hangi bölümü oynuyorsun?:

Ben	kötü adam	(-ım)/-ı oynuyorum
<i>tanımlanan/türce</i>	<i>tanımlayan/değer</i>	
<i>özne</i>	<i>Tümleç</i>	

(c)

Kötü adam (-ı)	Ben	(-im)/ <u>oynuyorum.</u>
<i>tanımlayan/değer</i>	<i>tanımlanan/türce</i>	
<i>özne</i>	<i>Tümleç</i>	

Tablo 30: “*Hangisi sensin?*” (which is you?/ which picture shows you?)

(a)

Hangisi	Ben	(-im)
<i>tanımlanan/türce</i>	<i>tanımlayan/değer</i>	
<i>özne/ne- soru öbeği</i>	<i>Tümleç</i>	

(b)

Çirkin olan	Ben	(-im)
<i>tanımlanan/türce</i>	<i>tanımlanan/değer</i>	
<i>özne</i>	<i>Tümleç</i>	

(c)

Ben	çirkin olan	(-im)
Tanımlanan/değer	tanımlayan/türce	
<i>özne</i>	<i>Tümleç</i>	

Maddesel süreçte etken çatı öznenin aynı zamanda eyleyen rolünü aldığı biçimdir. Burada en önemli fark tanımlamayı sürecin tipik eylemi olan “ol-” eyleminin edilgen biçiminin olmamasıdır. Bu durumda “*kötü adam benim*” ve “*ben çirkin olanım*” türünden önermeler edilgen biçimle uyumsuzlar. Örnek:

(180a) * Kötü adam benim tarafımdan olunuyor.

Ancak bu tümce “ol-” eylemi dışında ilişkisel süreci ifade eden bir başka bir eylemle kurulduğunda edilgen biçiminden söz edilebilir. Örnek:

(180b) *Kötü adam benim tarafımdan oynanıyor / canlandırılıyor.*

Halliday, “ol-” eylemi dışında kurulan diğer durumları şöyle örneklendirmiştir:

(181a) [*Which am I?*] → (which do I represent?): özne olarak “I”

[*Ben hangisiyim?*] → (*ben hangisini temsil ediyorum?*) : özne: “ben”

(181b) [*Which is me?*] → (which represents me?) özne olarak “which”

[*Hangisi benim?*] → (hangisi beni temsil ediyor?) özne : “hangisi”

biçimleri arasındaki sistematik ayrım bu yüzden vardır (Halliday, 1994:124) . Bu örneklerde ilk tümcede “*Ben neyi temsil ediyorum?*” sorgulanırken ikinci tümcede doğal olarak “*Beni hangisi temsil ediyor?*” sorgulanmaktadır.

Bunun yanı sıra ikinci önermede kişi adının biçimi *beni*dir. Burada “beni” özne değil tümleçtir ve İngilizce de tümleçler yalın dışı durumdadır. Burada kullanılması mümkün olmayan biçim “*Which is I?*” biçimidir. Çünkü bu türden bir kullanımda tümleç işlevi ile yalın durum arasında bir çatışma söz konusudur (Halliday, 1994:124).

Aşağıdaki tabloda *türce* ve *değer* birimlerinin karşılaştırmalı olarak (İngilizce-Türkçe) yer değiştirme süreci betimlenmektedir:

Tablo 31: Özdeşleyici Önermelerde Etken ve Edilgen Yapı
(etken)

Henry	is	the villain
<i>token/subject</i>	<i>process (active)</i>	<i>value</i>
Henry	plays	the villain

(edilgen)

The villain	is	Henry
<i>value/subject</i>	<i>process (passive)</i>	<i>token</i>
The villain	is played	by Henry

(etken)

Henry	kötü adam	(-dır)
<i>türce/özne</i>	<i>değer</i>	<i>süreç(etken)</i>
Henry	kötü adamı	oynuyor

(edilgen)

Kötü adam	Henry	(-dir)
<i>değer/özne</i>	<i>Türce</i>	<i>süreç</i> (<i>edilgen</i>)
Kötü adam	Henry tarafından	oynanıyor

Tümcede *türce-değer yapısı*, anlamların doğal olarak sembolik (simgesel) bir biçimde yapılandırıldığı bilimsel, ticari, siyasi ve bürokratik söylem gibi özel dil değişkelerinde sıkça bulunma eğilimi olmasından dolayı bütün geçişlilik sisteminde anlaşılması en zor bölümdür (Halliday, 1994: 126-127).

Örnek:

(182a) Sen bizim müşterilerimizle öncelikli aracımız olacaksın. [T ^ D1]

(182b) Tek ölçüt genetik çeşitliliktir. [D1 ^ T]

(182c) Bedenin / vücudun yakıtı karbonhidrat, yağ ve proteindir. [D1 ^ T]

(182d) Bu teklif bir ödül kazanman için en iyi şansın. [T ^ D1]

(183e) Girişimsel araştırmanın amacı temel prensipleri keşfetmektir. [D1 ^ T]

(183f) Matematik bir çeşit bilimdir. [T ^ D1]

(183g) O'nun sana söylediği sinyalin (işaretin) gücüdür. [D1 ^ T]

(183h) Bu bizim yapacağımız şeydir [T ^ D1]

(183i) Bir dilim ekmek (Walsus'un söylediği gibi) en çok ihtiyacımız olan şeydir." [T ^ D1]

(183j) Halama o çaydanlığı veren kişi dük'tü" [D1 ^ T]

"Ol-" eyleminin dışındaki eylemlerle kurulmuş örnek önermeler:

(184a) Bu taslak benim ders planı için ilk denememi/ girişimimi sunmaktadır. [T ^ D1]

(184b) O'nun çalışması daha önceki zaman dilimi ile daha modern olan arasındaki çizgiyi biçimlendirir. [T ^ D1]

(184c) Bu insanlar virüsün bulaşması için bir depo oluşturuyorlar. [T ^ D1]

(184d) Görsel bir olgunun deneyimi kıvılcımlar çıkaran / katan tarafından karakterize edilir. [D1 ^ T]

(184e) Katı evre nükleer (çekirdekse) sıvının yoğunlaşması ile temsil edilebilir. [D1 ^ T]

(184f) Bu türden enerjiler ışık hızının yaklaşık % 95 ine eşlik ederler [T ^ D1]

(184g) “Heinz” parçacıklar anlamına gelir [T ^ D1]

“Ol-” Eyleminin dışına bir eylemle kullanımlarda *türce* ve *değerin* hangi birimler olduğu tümcenin çatısıyla belirlenebilir. Eğer önerme etken ise özne *türce*, önerme edilgen ise özne *değerdir*. “Ol-” eylemi ile kurulan bir önermenin etken ya da edilgen olduğundan söz edilemez” (Halliday, 1994:127). Bu türden yapıları çözümlmek için en iyi yol başka bir eylemle yer değiştirmektir. Örnek:

(185a) Bu teklif bir ödül kazanmak için senin en iyi şansın/ bu teklif bir ödül kazanmak için sana en iyi şansı sunuyor.

(185b) Bir ölçüt genetik çeşitlilikdir./ Bir ölçüt genetik çeşitlilik ile temsil edilir.

“Tom lider(*dir*)” tümcesi gibi “ol-” eyleminin bir biçimiyle kurulan herhangi bir özdeşleyici bir önerme eğer bağlam dışında kurulmuş ve yazılı bir biçimde sunulmuş ise anlamı belirsizdir. Gerçek hayatta her zaman ilişkin bir bağlam söz konusudur ve yanlış anlama durumu nadiren ortaya çıkar (Halliday, 1994:127). Aşağıdaki diyalogu inceleyelim.

(186) A:Öyleyse en iyi öğrenciler en çok endişelenenlerdir, öyle değil mi?

B: Ah, endişelenmenin bir meziyet olduğunu düşünmüyorum, öyle değil mi?

A: Hayır, en iyi olmak için endişelenmelerinden bahsetmiyorum. Bahsettiğim şey, en iyi öğrenciler olduklarından dolayı endişelenmeleri.

Bu diyalogda “A” konuşucusu “*en iyi öğrenciler çok endişe ederler*” demiştir. Çünkü iyiler ve endişe ederler. Burada “en iyi öğrenciler” *türce* ve “en çok endişelenenler” *değerdir*.

“B” konuşucusu “çok endişe edenler çok çalışırlar” şeklinde yanlış bir yorumlamaya gitmiştir. Yani “endişe ederler ve iyi olurlar” biçiminde anlamlandırmıştır. Bu durumda “B” konuşucusu “en iyi öğrenciler”i *değer*, “en çok endişelenenler”i *türce* olarak değerlendirmiştir (Halliday, 1994:127).

Halliday, türce ve değer kavramlarının diğer dilbilgisel işlevlerden nasıl ayrılabilceğini ve bağlam ve buna bağlı olarak işlevin özdeşleyici ilişki içeren bir tümcede türce ve değeri belirleyebilmek için bağlamın önemini yukarıdaki örnekle vurgulamıştır.

5.5. Katılımcılar

Korkmaz, süreç ve bu süreçler etrafında yer alan katılımcıları aşağıdaki tabloyla özetlemiştir (Korkmaz, 1996:36):

Tablo 32: Süreçler ve Katılımcılar

<i>Süreç türü</i>	<i>Anlamsal işlevler</i>
Maddesel	kılıcı, hedef, kanal
	yararlanıcı, aralık
Zihinsel	algılayıcı, olgu, kılıcı
	yararlanıcı, aralık
İlişkisel-Niteleyici	taşıyıcı, niteleme
İlişkisel-Özdeşleyici	tanımlanan, tanımlayan
Varoluşsal	Varlık
Diğer Süreçler: Sözel Süreçler; Davranışsal Süreçler	söyleyen, hedef, söz, alıcı; davranan

Halliday’ın süreç, anlam ve katılımcı kavramlarıyla ilgili olarak sunduğu tablo şu biçimdedir (Halliday, 1994: 143):

Tablo 33: Süreç, Süreçlerin Anlamı ve Bu Süreçlere Dahil Olan Katılımcılar

<i>Süreç Türü</i>	<i>Kategori Anlamı</i>	<i>Katılımcılar</i>
Maddesel Süreç • Hareket • Olay	→ yapmak → yapmak → olmak (happen)	kılıcı, hedef
<i>Davranışsal Süreç</i>	→ <i>davranmak</i>	<i>davranan</i>
Zihinsel Süreç • Algılama • Duygulanım • Bilişsellik	→ duyumsamak → görmek → hissetmek → düşünmek	algılayıcı, olgu (fenomen)
<i>Sözel Süreç</i>	→ <i>söylemek</i>	<i>söyleyen, hedef, alıcı</i>
İlişkisel Süreç • Niteleme • Özdeşleştirme	→ olmak → nitelemek → özdeşleştirmek	taşıyıcı, niteleme tanımlayan, tanımlanan; türce ve değer
<i>Varoluşsal Süreç</i>	→ <i>varolmak</i>	<i>varlık</i>

Halliday bu tabloda Korkmaz’dan farklı olmak üzere süreçlerin anlamlarından da söz etmiştir.

Bu bölümden itibaren “tümce” başlığı altında Türkçe tümcelerin dilbilgisel yapısı ile ilgili bilgi verilecek ve “tümce türleri” alt-başlığı ile Türkçede “ad tümceleri” ve “I-” eyleminin durumu ve bu tür yapıların işlevsel dilbilgisi çerçevesinde nasıl değerlendirildiğine ilişkin saptamalarda bulunulacaktır. Daha sonra Türkçe tümceler *tümcenin düşünsel temsili* bağlamında ele alınacak ve bu tümcelere *geçişlilik* çözümlemesi uygulanarak ilişkisel süreç ulamları içindeki işlevleri belirlenecektir.

6. TÜRKÇEDE İLİŞKİSEL SÜREÇLER

Daha önce de belirtildiği üzere, diğer dillerde olduğu gibi Türkçede de tümceler araştırmacılar tarafından sözcük dizilişi (yapısal), anlamsal (edimbilimsel) ve yine sözcük dizilişi ile ilgili olarak yüklem türü gibi ölçütlere göre çeşitli sınıflandırmalara konu olmuştur (bkz. Bölümler 2.2. ve 3.1.). Bu bölümde ise, Türkçede sözcük dizilişi çerçevesinde (yapısal olarak) *basit tümce*; yüklemine göre ise *ad tümcesi* olarak kabul edilen dilsel yapılar ele alınacaktır. Daha sonra bu dilsel yapılar, sırasıyla *işlevsel çözümleme*, *geçişlilik çözümlemesi* ve *türce ve değer* kavramları çerçevesinde değerlendirilecektir.

Son olarak, Halliday 'ın “Dizgeci-İşlevsel Dilbilim” başlığı altında işlevsel çözümleme yolu ile belirlediği *ilişkisel süreçler* ve bu süreç türü kapsamında yer aldığı varsayılan Türkçe ad tümcelerinin durumu betimlenecektir.

Çözümleme kapsamına alınan tümceler; geniş zaman, geçmiş zaman (-DI; -mİş) ve “ol-” koşacının kullanımı ile sonuçlanan gelecek zaman (-AcAK) belirtili yapılarla sınırlandırılmıştır. Bunun yanı sıra, temel aldığımız çalışmada (Halliday, “İşlevsel Dilbilgisine Giriş”), konuyla ilgili olarak verilen örneklerin içinde karmaşık tümce özelliği gösteren yapılar da kısaca betimlenecek ve Türkçedeki benzer karşılıklarına değinilecektir.

İlişkisel süreç içerisinde değerlendirilen Türkçe tümcelere geçmeden önce işlevsel çözümleme, “*süreç, katılımcı, durumsal*” ve “*geçişlilik çözümlemesi*” kavramlarını hatırlayalım:

6.1. İşlevsel Çözümleme

Araştırmanın önceki bölümlerinde Halliday'ın tümcenin anlamsal düzenlenmesini betimlemek üzere belirlediği ortak anlamsal işlevlerden söz edilmişti:

1. *Metinsel Üst-işlev* (İleti Olarak Tümce)
2. *Kişilerarası Üst-işlev* (Değişim Olarak Tümce)
3. *Düşünsel Üst-işlev* (Temsilleştirme Olarak Tümce)

Araştırmanın temelini oluşturan Türkçe ad tümceleri “tümcenin temsilleştirilmesi” olarak belirlenen *düşünsel üst-işlev* çerçevesinde değerlendirilecektir. Düşünsel üst-işlevde odaklanılan nokta, gerçekliğin zihinsel resmini oluşturma ve iç ve dış dünyada olup biteni anlamlandırmamıza olanak sağlayan kavramın “tümce” olmasıyla ilgilidir. Burada tümcenin işlevi, iç ve dış deneyimi biçimlendirmek için genel bir ilkeyi somutlaştırmaktır. Halliday’e göre, bu genel ilke “gerçekliğin *süreç*lerden oluştuğu” ilkesidir. İşlevsel bakış açısına göre söz konusu süreçleri, bu süreçler içinde yer alan katılımcıların özellikleri ve süreçle ilişkili durumları belirlemek, tümceye uygulanan “geçişlilik çözümü” yolu ile mümkün hale gelmektedir.

6.1.1. Süreç, Katılımcılar ve Durumsallar

Halliday’e göre süreç, katılımcı ve durum bileşenleri (Halliday, 1994:109):

Tablo 34: Süreç, Katılımcı ve Durumsal Bileşenleri

<i>Öge türü</i>	<i>Tipik olarak ne ile gerçekleştirildiği</i>
(i) süreç	eylem grubu
(ii) katılımcı	adıl grup
(iii) durumsallar	belirteç grubu ya da ilgeç öbeği

Tabloya göre, *süreç*, bir olayı ya da durumu temsil eden asıl öge; *katılımcılar* sürece katılan kişiler; *durumsallar* ise, süreci zaman, yer ya da tutum gibi farklı bakış açılarından betimleyen seçimlik öğelerdir. Katılımcılar ve durumsallar tümcedeki özel anlam, rol ve ilişkileri temsil etmek için yeni anlamsal işlevlerle belirtilirler. Bir önermede, belirli bir katılımcının üstlendiği işlev o önermenin içerdiği sürecin türüne bağlı olarak belirlenmektedir.

6.1.2. Geçişlilik Çözümlemesi

Bu çalışmanın “5.2. Geçişlilik Çözümlemesi” başlıklı bölümünde bu çözümleme türünün dilde kabul edilen farklı türden süreçlerin, bu süreçlere bağlı katılımcıların ve süreçle katılımcılar arasındaki mantıksal ilişkinin belirlenmesini sağladığından söz etmiştik. Bu bölümden itibaren, geçişlilik çözümlemesi yoluyla ulaşılan ilişkiyel süreç türü ve Türkçe tümcelerinin bu süreç kapsamında değerlendirilmesine çalışacağız.

6.2. İlişkiyel Süreçler ve Türkçe

Halliday, ilişkiyel süreçleri “ol-”un süreci olarak tanımlamış ve bu sürecin “ol-”un nasıl gerçekleştiğini ifade ettiğini belirtmiştir. Bu süreci içeren bir tümcenin anlamı “bir şeyin olduğu”dur (Halliday, 1994: 119). Bu süreç türüyle iki ayrı varlık arasında bir ilişki kurulmaktadır.

Buna göre ilişkiyel süreçlerin:

(1) Pekiştirmeli	x	a	(-dır)
(2) Durumsal	x	a	-da(-dır)
(3) İyelik	x	a	-ya sahip (-tir) biçimlerinden birini sergileyen yapılar.

İlişkiyel sürecin her bir türü iki farklı biçimde açıklanabilir:

(a) niteleyici	“ a	x	-in bir niteliği-dir/niteleyicisi	(-dir)”
(b) özdeşleyici	“ a	x	-in bir özdeşi	(-dir)”

İlişkiyel süreç türlerinin anlamı ve bu süreçlere dahil olan katılımcıları şöyle özetleyebiliriz:

Tablo 35: İlişkisel Süreçlerde Tür, Anlam ve Katılımcılar

<i>İlişkisel Süreç</i>	<i>Kategori anlamı</i>	<i>Katılımcılar</i>
- Niteleme - Özdeşleştirme	→ olmak → nitelemek → özdeşleştirmek	Taşıyıcı, Niteleme Tanımlayan, Tanımlanan; Türce ve Değer

Birçok araştırmacı ad tümcelerini örneklerdirken farklı dilsel bağlamlarda (olasılık, kesinlik) gibi işlevler üstlenen “-Dİr” belirticisini parantez içinde (örn. (-dır)/(-dir)) kullanmışlardır. Burada amaç “-Dİr” belirticisinin tümcede üstlendiği anlamsal işlevden çok bu belirtici kullanılmadan, [-Ø] biçimbirimin de Türkçe ad tümcelerinde yargıyı belirtmek için yeterli olabildiğini vurgulamaktır. Bu çalışmada da aynı gösterim yolu izlenmektedir.

Aşağıdaki tablo Halliday’ın ilişkisel süreç türüyle ilgili olarak yaptığı sınıflandırmayı, bu sınıflandırmalar çerçevesinde değerlendirilen örnekleri ve Türkçe karşılıklarını sunmaktadır (Halliday, 1994: 119):

Tablo 36: İlişkisel Süreç Türleri 1 (Halliday, 1994:120)

<i>Biçim:</i> <i>Tür:</i>	<i>(i) niteleyici</i>	<i>(ii) özdeşleyici</i>
1. pekiştirmeli	(Sarah akıllı(dır)) (Sarah is wise)	Tom liderdir; Lider Tom’dur (Tom is the leader; The leader is Tom)
2. durumsal	Fuar bir Salı günü(dür) (The fair is on a Tuesday)	Yarın ayın 10’u(dur); Ayın onu yarın(dır) (tomorrow is the 10th; the 10th is tomorrow)
3. sahiplik (iyelik) belirten	Peter bir piyanoya sahip(tir) (Peter has a piano)	Piano Peter’in(dir); Peter’ in piyanosu(dur) (The piano is Peter’s; Peter’s is the piano)

Bu tablodaki örnekler Halliday’ın “İşlevsel Dilbilgisine Giriş” adlı yapıtından alınmıştır. Tümceler öncelikle tabloların orijinal biçiminin içerdiği İngilizce tümceleri ve bu tümcelerın Türkçe karşılıklarını yansıtmaktadır.

İlişkisel süreç türü altında ele alınan birçok İngilizce tümce Türkçedeki biçimiyle örtüşüyor olsa da bazı durumlarda farklı örüntülenmeleri de göz önünde bulundurarak sözü edilen dilsel yapılar için belirlediğimiz Türkçe tümceleri kullanacağız.

Tablo 37: İlişkisel Süreç Türleri 2

Biçim: Tür:	(i) niteleyici	(ii) özdeşleyici
1. pekiştirmeli	Otobüs kalabalık(tır)	Selim müdür(dür) ; Müdür Selim'(dir)
2. durumsal	Ayşe odada(dır)	Bugün tatil(dir); Tatil bugün(dür)
3. sahiplik (iyelik)	Ali bir arabaya sahip(tir)	Araba Ali'nin(dir); Ali'nin arabası(dır)

“Peter bir piyanoya sahiptir” tümcesi ile ilgili olmak üzere, Göksel ve Kerslake’in ad tümceleri başlığı altında ele aldığı “varoluşsal tümce çeşitleri”ni hatırlayalım. Araştırmacılar Türkçede “*iyelik belirten varoluşsal tümceler*” ve “*konumsal varoluşsal tümceler*”in de “*x y’ye sahip*” kavramını ifade ettiğini belirtmişlerdir. Buna göre, Halliday’in ilişkisel süreç başlığı altında ele aldığı niteleyici-iyelik belirten süreç türü, Türkçede yüklemli “var/yok” sözcüklerinden biriyle oluşan varoluşsal tümcelerle de ifade edilebilmektedir:

(188) Peter bir piyanoya sahip(tir) (niteleyici-iyelik ilişkisel süreç)
(Halliday, 1994:119)

(138a) Ayten’in İstanbul’da iki arkadaş-ı var. (iyelik belirten varoluşsal)

(140) Bende bir kitap var. (konumsal varoluşsal) (Göksel ve Kerslake , 2005:122-123)

Tümce (188)’de “*x y’ye sahiptir*” kavramını ifade eden bu kullanım Türkçe Tümcelerde de mümkündür.

(189) Gazete sahipleri, karar verme hakkına *sahiptir*.

Tümce (138a;140) yalnızca sözü edilen kavramı ifade etmenin diğer yoludur.

Halliday'e göre, Tablo (36)'da verilen örnekler, niteleyici ve özdeşleyici süreç türleri arasındaki önemli farkı ortaya koymaktadır. Aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi, özdeşleyici olan önermelerde öğeler yer değiştirebilir; yani, x birimi ile a biriminin yerleri değiştirilebilir:

(190a) Tom lider(dir) → Lider Tom'(dur)
 x a a x

(190b) Selim müdür(dür) → Müdür Selim'(dir)

Niteleyici biçimde ise, öğelerin yerleri değiştirilememektedir: “Sarah is wise” (Sarah akıllı(dır)) tümcesiyle sistematik olarak ilişkili bir “wise is Sarah” (Akıllı Sarah(dır)) biçiminden söz edilemez.

Yani “Sarah is wise” tümcesinde “wise” sözcüğü Sarah'ı niteleyebilirken, diğer biçimde Sarah'nın “wise” sözcüğünü niteleyebilmesi söz konusu değildir. Bu durum, niteleyici ve özdeşleyici biçimler arasındaki önemli ayrımlardan bir tanesidir.

Aynı durum Tablo (37)'deki (191) *Otobüs kalabalık(tır)* tümcesi için de geçerlidir.

Bundan sonraki bölümlerde ilişkisel sürecin türlerini, Halliday'ın bu süreçler kapsamında incelediği tümceleri ve bu tümcelerin Türkçe tümcelerle karşılaştırılmasını sunacağız. Bu aşamada, araştırmacının türleri açıklamak üzere kullandığı tümceler ile bu tümcelerin Türkçe karşılıklarına aynı tümce numaraları verilmiş, kullanımla ilgili olarak karşılaştırma ve açıklamalar yapılırken tümcelerin Türkçe karşılıkları kullanılmıştır.

6.2.1. Pekiştirmeli Süreçler: Niteleyici

Niteleyici (biçimde), varlığı niteleme ya da varlığa bir nitelik yükleme söz konusudur. Yapısal olarak, bu nitelik “*niteleme*” olarak, kendisine nitelik yüklenen varlık ise “*taşıyıcı*” olarak değerlendirilir. Bu biçim “*x, a ulamının bir üyesidir*” olarak yorumlanabilir.

Halliday, pekiştirmeli süreçlerin niteleyici biçimini şu tümcelerle örneklendirir (Halliday, 1994: 120):

Tablo 38: Pekiştirmeli-Niteleyici Tümceler

today's weather	<i>is going to be</i>	warm and sunny
the minister	<i>did not seem</i>	sure of himself
your story	<i>sounds</i>	complete non-sense.
baby	<i>turned into</i>	a pig.
mice	<i>are</i>	timid creatures
<i>Taşıyıcı</i>	<i>Süreç: Pekiştirmeli</i>	<i>Niteleme</i>

Daha önce de belirtildiği gibi, niteleyici süreci gerçekleştiren öğeler, aşağıdaki türden eylemlerle kurulan dilsel yapıları içermektedir: “*atfedici*” diye nitelendirilen eylem sınıfı:

Başlamalı görünüüş: “dönüşmek, -e dönmek, haline gelmek, başlamak, girmek”;

Sürerlik görünüüşü: “olduğu gibi kalmak, kalmak, durumunu korumak;

Görünme/ortaya çıkma: “görünmek, meydana çıkmak, değeri taşımak, meydana getirmek, sonuçlanmak”;

Duyum: “görünmek, gibi gelmek (etki bırakma), kokmak, duyumsamak, (gibi gelmek), tadı olmak;

Yansız: “olmak, hissetmek”

Tablo 38)’de verilen örnekler, yukarıda belirtilen ve “atfedici” olarak nitelendirilen eylemlerle kurulan tümcelerdir. Halliday’ın verdiği örneklerin Türkçe karşılıkları Tablo 39’da sunulmuştur:

Tablo 39: Pekiştirmeli-Niteleyici Tümceler (Tablo 38 için Türkçeden Örnekler)

bugün hava başkan hikayen bebek fareler	ılık ve güneşli kendinden emin tamamen anlamsız bir domuza ürkek yaratıklar	Olacak görünmüyordu geliyor dönüştü (dır)
<i>Taşıyıcı</i>	<i>Niteleme</i>	<i>Süreç: niteleyici</i>

Tablo 40: Pekiştirmeli-Niteleyici Tümceler (Türkçe Örnekler)

Sınav Annem Şarkı Çocuklar H1N1	zor çok yorgun çok anlamsız hasta tehlikeli bir virüs	olacak görünüyor geldi oldu [Ø] / (-tür)
<i>Taşıyıcı</i>	<i>Niteleme</i>	<i>Süreç: Niteleyici</i>

“Sınav zor olacak” tümcesinde, “ol- ” eylemi kullanılarak ilişkisel süreç çerçevesinde “sınav” taşıyıcısına “zor” nitelemesi yüklenmiştir.

Tablo (40)’ta, Halliday’ın niteleyici süreç çerçevesinde verdiği tümcelere benzer türden Türkçe örnekler sunulmuştur. Buna göre, yukarıdaki tablodaki ilk tümce “ol-” (to be); ikinci tümce görünüş; üçüncü tümce duyum; dördüncü tümce başlamalı görünüş; son tümce ise yansız eylemlerden oluşan yüklem içermelemdir.

6.2.2. Pekiştirmeli Süreç: Özdeşleyici

İlişkisel sürecin bu türünde, “*x, a ile tanımlanır/ x, a tarafından tanımlanır*”/ “*x a ile özdeşdir*” ya da “*a, x’in tanımına hizmet eder*” türünden anlamlardan bahsedilebilir. *Özdeşleyici* biçimde, kendisine bir “*tanımlama*” atanmış bir “*şey*” söz konusudur. Yani, bir varlık başka bir varlığı tanımlamak için kullanılmaktadır. Halliday’ın pekiştirmeli-özdeşleyici tümce türleri Tablo 60’da örneklendirmiştir:

Tablo 41: Pekiştirmeli-Özdeşleyici Süreçler (Halliday, 1994: 122)

the deadliest spiders in Australia the one in the back row today’s meeting Mr. Garric c-a-t	are must be represents played spells	the funnelwebs you the last chance for a compromise Hamlet ‘cat’
<i>identified</i>	<i>process: intensive</i>	<i>identifier</i>

Burada bir varlıkla tanımlanan *x-ögesi* “*tanımlanan*”; *x*’i tanımlamaya hizmet eden *a-ögesi* ise “*tanımlayan*” olarak değerlendirilir. Tablo 41, Halliday’ın pekiştirmeli-özdeşleyici tümceler için verdiği örneklerin Türkçe karşılıkları şu biçimdedir:

Tablo 42: Pekiştirmeli-Özdeşleyici Tümceler (Tablo 41’in Türkçe karşılığı)

Avusturalya’da en ölümcül örümcekler	funnelweberler	(-dir)
Arka sıradaki	sen	olmalısın.
Bugünkü toplantı	uzlaşma için son şansı	temsil ediyor.
Mr. Garric	Hamlet’i	oyladı/canlandırdı.
C-a-t	“cat” diye	okunur.
<i>Tanımlanan</i>	<i>Tanımlayan</i>	<i>Süreç: özdeşleyici</i>

Halliday’ın pekiştirmeli-özdeşleyici tümceler kapsamında ele aldığı tümce türlerinin Türkçede nasıl örüntülendiğini, diğer süreç türleriyle ilişkisini ve kullanım açısından ne türden olasılıkları beraberinde getirdiğini Tablo 43’de görmekteyiz:

Tablo 43: Pekiştirmeli-Özdeşleyici Tümceler (Türkçeden örnekler)

(193a) Bu kuruluştaki en yetkili kişi	Ahmet Bey	[Ø]/(-dir)
(193b) Sınavdan 100 puan alan	sen	olmalısın.
(193c) Bu yılın kar oranı	gelecek yılların başarısını	temsili ediyor.
(193d) Mehmet	kötü adamı	oyladı
(193e) A-d-a-m	“adam” diye	hecelenir/okunur
<i>Tanımlanan</i>	<i>Tanımlayan</i>	<i>Süreç: özdeşleyici</i>

Araştırmada daha önce de “**5.2.4. İlişkisel Süreçler**” başlığı altında da belirttiğimiz gibi, *pekiştirmeli-özdeşleyici* süreçler aşağıda özetlenen özellik ve eylem türleriyle gerçekleşmektedir:

(i) Özdeşleyici işlevi gerçekleştiren adıl grup temelde belirlidir ve belirli bir tanımlık ile ‘baş’ olan bir genel ad ya da özel bir ad ya da adıldan oluşur. *Baş* olarak sıfat içeren birim ise yalnızca “enüstünlük” olarak ortaya çıkar.

(ii) Süreci gerçekleştiren eylemler *eşitleyici* ulamdandırılar (Halliday, 1994:123).

Tablo 44: Özdeşleyici Önermelerde Sıklıkla Kullanılan Eylem Biçimleri

[rol]	<i>oyna-, gibi davran-, işlev gör-, görevi gör-</i>
[belirti/gösterge]	<i>anlamına gel-, belirt-, öner-, ima et-</i>
[eşitlik]	<i>eşitle-, anlamına gel-</i>
[tür/bölüm]	<i>içer-, özelliği göster-, kapsa-</i>
[anlam(ına gel-)]	<i>temsil et-, oluştur-</i>
[örnek]	<i>örneklendir-, anlat-, tanımla-</i>
[simge]	<i>ifade et-, anlamına gel-, gerçekleş-</i> <i>hecele- (kodla-), göster-</i>
[nötr]	<i>ol-, oluş-, kal-</i>

Tablo (44)’te da görüldüğü gibi, Halliday’ın pekiştirmeli-özdeşleyici süreç kapsamında incelediği tümce eylemleri -“I-” eyleminden farklı olmak üzere- Türkçede eylem soylu sözcüklerle de gerçekleşebilmektedir. Bu eylemlerin “*ad+yardımcı eylem*” ya da yalnızca tek bir sözcükten oluşan eylemlerden oluştuğunu görmekteyiz.

Örnek: “*ad+yardımcı eylem*” → “*temsil et-*” ya da;
“*eylem*” → “*göster-*”

Bu durumda, bu araştırmanın temeli olarak belirlenen “ilişkisel süreç” kavramının Türkçede yalnızca dilbilgisel açıdan ad tümcesi olarak nitelendirilen yapılarla ortaya çıkmadığı açıktır. Bunun için öncelikle Halliday’ın süreç ve süreç türlerini açıklama amacıyla verdiği tümcelere özdeş Türkçe örnekler sunulmuş, ilişkisel sürecin Türkçede ifade edilmesini sağlayan diğer kullanım örnekleri için ayrıca bir bölüm oluşturulmuştur.

Tablo 43’de sunulan Türkçe örneklerde de görüldüğü gibi, bu süreç türünde *tanımlayan* ve *tanımlanan* öğeleri arasında ilişkisel süreç kapsamında bir özdeşlik kurulmaktadır.

Buna göre, Tablo 43’teki Türkçe tümceleri Halliday’ın açıkladığı pekiştirmeli-özdeşleyici ilişkisel süreç çerçevesinde değerlendirelim:

(193a) tümcesinde *tanımlanan* “en yetkili kişi” ögesi ile *tanımlayan* “Ahmet Bey” ögesi arasında *rol* belirten eylem;

(193b) tümcesinde *tanımlanan* “sınavdan 100 puan alan (kişi)” ögesi ile *tanımlayan* “sen” ögesi arasında *nötr (ol-)* eylem;

(193c) tümcesinde *tanımlanan* “bu yılın kar oranı” ögesi ile *tanımlayan* “gelecek yılların başarısı” ögesi arasında *anlamına gelmek (temsil et-)* eylemi;

(193d) tümcesinde *tanımlanan* “Mehmet” ögesi ile *tanımlayan* “kötü adam” ögesi arasında *rol* belirten eylem;

(193e) tümcesinde ise, *tanımlanan* “a-d-a-m” ögesi ile *tanımlayan* “adam” ögesi arasında *simgelemek (hecelelemek/okumak)* eylemi çerçevesinde bir *özdeşlik* kurma söz konusudur.

Süreç türlerinin birbirleriyle örtüştüğü durumlar ile ilgili olarak; pekiştirmeli-özdeşleyici süreç kapsamında ele alınan eylemler (Tablo 40), anlamsal açıdan “bir durumda bulunuşu”, bir yönüyle “ol-” kavramını ifade etmeleri açısından koşaç belirticileri olan “I-” ve “ol-” dilsel birimleriyle koşutluk sağlamaktadırlar. Fakat farklı bağlamlarda, geçişlilik çözümlemesi sonucu elde edilen süreç türlerini gerçekleştirmeyi sağlayan eylemler dolayısıyla bu süreçlerin birbirleriyle kesişimi söz konusu olabilmektedir. Halliday, davranışsal süreçlerle ilgili olarak diğer süreç türleriyle mümkün olabilecek bazı örtüşme noktalarından bahsetmiştir (Halliday, 1994:139).

Şu iki tümceyi inceleyelim:

(194) Mr Garric played Hamlet / Mr. Garric Hamlet’i oynadı.

(195) C-A-T spells ‘cat’ / C-A-T ‘cat’ diye okunur.

Halliday, “şarkı söyle-, dans et-, uzan-, otur-, kalk-” gibi eylemlerin maddesel süreç ile davranışsal süreç arasında değerlendirilebileceğinden söz etmiştir. Bu çerçevede, “birini canlandırmak, biri gibi davranmak” anlamına gelen “oyna-/canlandır-” eylemi Halliday’in pekiştirmeli-özdeşleyici süreç kapsamında verdiği bu örnekte süreci gerçekleştiren eylemi bir yönüyle davranışsal ya da maddesel sürece dahil etmek mümkün olabilir. Bu da

kavramların farklı dillerde, o dili konuşan dil kullanıcılarının algılama eğilimlerine göre farklı süreçlere dahil edilebileceği sonucunu beraberinde getirmektedir. Bu tümcenin yüklemi olan “oyna-” veya “canlandır-” eylemleri bir yönüyle, geçişlilik çözümlemesi sonucu ulaşılan *davranış* belirten eylemlere karşılık gelmektedir.

Aynı biçimde, “ ‘C-a-t’ ‘cat’ diye okunur” tümcesinde bir sözcüğün hangi seslerden oluştuğunu ve bu seslerin yazılı biçimde teker teker gösterilmesi, sözel biçimde de teker teker ifade edilmesi kavramının karşılığı olan ve eylem türleri (Tablo 40) içinde simgeleme başlığı altında yer alan “*spell*” eylemi Türkçede “*hecele-/kodla-*” olarak ifade edilmektedir. Bu yönüyle bu eylemi içeren tümce *maddesel* (yaz-) ve *sözel* (kodla-) süreç içerisinde yer almaktadır.

Halliday, *pekiştirmeli-özdeşleyici* süreci *niteleyici* süreçten ayıran önemli bir özelliğin de özdeşleyici sürecin içinde yer alan katılımcıların sırasının - bağlam içinde farklı tonlamalarla ve anlamlarla sonuçlanmak üzere- değişebildiği olduğunu belirtmiştir (Halliday, 1994:120).

Aşağıdaki örnekte, *tanımlanan* ve *tanımlayan* öğeleri, farklı tonlamalarla, her iki dizilişle de ortaya çıkabilmekte ve her iki öge de söz konusu iki işlevi üstlenebilmektedir. Aşağıda Halliday’ın *tanımlayan* ve *tanımlanan* öğelerinin yer değiştirilebilmesine ilişkin önerdiği çözümleme çerçevesinde Türkçe bir tümce incelenmiştir: Tablo 45: “*Ayşe hangisi?*”

Ayşe hangisi? →

Ayşe	sarışın olan	(-dır)
<i>Tanımlanan</i>	<i>Tanımlayan</i>	

Bu soru tümcesiyle bir dizi öge içerisinden Ayşe’nin hangisi olduğu öğrenilmek istenmektedir. Dolayısıyla yanıtta Ayşe’ye yönelik bir niteleme, Ayşe’yi özelleştirecek bir bilgi beklenmektedir. Bu niteleme de *tanımlanan* ögesine karşılık gelmektedir: Tablo 46: “*Sarışın olan hangisi?*”

Sarışın olan hangisi? →

Sarışın olan	Ayşe	(-dır)
<i>Tanımlanan</i>	<i>tanımlayan</i>	

Tablo (46)'daki soru tümcesi ise, “sarışın” olarak nitelendirilen bir dizi ögeden hangisinin Ayşe olduğuna yöneliktir. Dolayısıyla da “sarışın olma” niteliğine atanan öge belirgin kılınmaya çalışılmaktadır. Bu durumda bu tanımlamayı üstlenen öge (Ayşe) tümcede *tanımlayan* ögesi olur.

Daha önce de belirtildiği gibi bu tür tümcelerde odaklanılan/beklenen bilginin belirlenmesi kimi zaman tonlama, kimi zaman ise sözcük dizilişinde değişiklik yaparak –ögeyi tümcenin konu konumuna getirerek- mümkün olmaktadır.

(196) Ayşe hangisi? → Ayşe sarışın olan(dır)/Sarışın olan Ayşe(dir).
tanımlayan

(197) Sarışın olan hangisi? → Sarışın olan Ayşe(dir)/Ayşe sarışın olan(dır).

tanımlayan

Kısaca, örneklerde de görüldüğü gibi, *tanımlanan* ve *tanımlayan* her iki dizilişle de ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla her iki öge de söz konusu iki işlevi üstlenebilmektedir.

Halliday, özdeşleyici süreçteki katılımcılar ve *özne-tümleç* ilişkisini açıklamak üzere şu bağlamı örnek olarak sunmuştur.

Örneğin, bir rol alma bağlamında, sizin oyunda kahraman karakterini mi yoksa kötü olan karakteri mi oynadığınızı karşınızdaki kişi bilmiyor. Bu durumda diyalog şöyle gelişecektir:

(198) - Sen hangisisin? (which are you?)

a. Ben hangisi miyim? Ah, ben kötü olanım. (I'm the villain.)

Bir diğ er rol bağ lamında ise tüm oyuncuların oldu ğ u bir resim gösterdiğ inizi düşünün. Bu kez konuşma şöyle geliş ecektir:

(199) - Hangisi sensin? (which is you?)

b. Hangisi mi benim? Ah, çirkin olan benim. (The ugly one is me.)

Ş imdi tümcelerdeki özne-tümleç ilişkisini açıklayabilmek için bu tümceleri koş aç yerine baş ka bir eylemle kuralım. Bu durumda özne-tümleç ve tanımlayan-tanımlanan ilişkisi daha belirgin olacaktır:

(200) Ben hangisi miyim? Ben çirkin olanı temsil ediyorum.

özne *tümleç* *özne/tanımlanan* *tümleç/tanımlayan*

(201) Hangisi mi benim? Çirkin olan beni temsil ediyor.

özne *tümleç* *özne/tanımlayan* *tümleç/tanımlanan*

Örneklerde de görüldüğü gibi, İngilizceden farklı olmak üzere, Türkçede soru sözcüğünün tümce baş ı konuma getirilmesi *özne-tümleç* ilişkisini açıkça göstermektedir. Fakat burada vurgulanan, her iki tümcede de *özne* işlevi gören öğenin, soruda istenilen bilgiye göre *tanımlayan* ve *tanımlanan* olarak farklı işlevler üstlenmesi durumudur. İlk örnekte “ben” ifadesi “çirkin olan” ifadesi ile nitelenirken, ikinci tümcede “çirkin olan” ifadesi özne konumundadır. Bu ayırım, ilişkisel süreç içinde katılımcı rollerinin dilbilgisel rollerden nasıl ayrıldığını ortaya koymaktadır.

6.3. Türce ve Değer

Türce ve değer kavramlarına bu araştırmanın “5.4. Türce ve Değer” başlıklı bölümünde ayrıntılı olarak değinilmiştir. Bu bölümde ise bu kavramlar kısaca hatırlatılacak Türkçe tümceler “türce ve değer” kavramları çerçevesinde değerlendirilecektir.

Halliday, bu iki kavramla ilgili olarak öncelikle şu açıklamaları yapmıştır:

(202a) Tom hazinedar(dır). (*Tom is the treasurer*)

(202b) Tom uzun olan(dır) .(*Tom is the tall one*)

(202a) numaralı tümcede, ‘Tom’u bir *değere* atayarak tanımlamış bulunmaktadır. Örnek (202b)’de ise *Tom* kendisine bir *türce* atanarak tanımlanmaktadır. Her özdeşleyici önerme bu iki durumdan herhangi biriyle mutlaka karşılaşır. Önermenin çatısını -yani etken mi edilgen mi- yi belirleyen bu yönlülüktür ve bunu açıklamak için yapısal işlevler olarak “türce” ve *değer*’i işletmemiz gerekmektedir.

Özdeşleyici önermelerin etken ve edilgen yapılarıyla ilgili olarak örnek ve açıklamalar araştırmanın “5.4. Türce ve Değer” bölümünde açıkça belirtilmiştir.

Özdeşleyici önermelerin etken ya da edilgen biçimlerini ayırt etmeden önce *türce* ve *değerin* yapısını fark ederiz: etken çatı öznenin aynı zamanda türce olduğu durumdur.

Önceki bölümlerde, özdeşleyici süreç içeren tümceler sırasıyla *tanımlayan/tanımlanan* ve *özne-tümleç* kavramları çerçevesinde ele alınmıştı. Şimdi incelediğimiz “Sen hangisisin?” ve “Hangisi sensin?” sorularına verilebilecek olanaklı yanıtları bir de türce ve değer kavramları yönünden ele alalım: Tablolar (47-48): Özne-Tümleç, Tanımlayan-Tanımlanan, Türce-Değer

Tablo 47: “*Sen Hangisisin?*”

“Sen hangisisin?/Sen hangi bölümü oynuyorsun?”:

(a)

Ben	Hangisi	(-yim)
<i>tanımlayan/türce</i>	<i>tanımlanan/değer</i>	
<i>Özne</i>	<i>tümleç/ne-soru öbeği</i>	

(b)

Ben	kötü adam	(-ım)/-ı oynuyorum
<i>tanımlanan/türce</i>	<i>tanımlayan/değer</i>	
<i>Özne</i>	<i>Tümleç</i>	

(c)

Kötü adam <u>(-ı)</u>	Ben	(-im)/ <u>oynuyorum.</u>
<i>tanımlayan/değer</i>	<i>tanımlanan/türce</i>	
<i>Özne</i>	<i>Tümleç</i>	

Örneklerde de görüldüğü üzere, *türce* ve *değer* kavramı *tanımlayan-tanımlanan* ve *özne ve tümleç* kavramlarından farklı işlemektedir. İlk ve ikinci çizelgede “ben” türcesine bir “hangisi” sorusuna yanıt olan bir değer atama söz konusuyken; 3. çizelgede bir “kötü adam” değerine bir türce atanmaktadır. Yani ilk iki çizelgede sözü edilen “ben” türcesine, “kötü adam” olma niteliği atanmakta; diğerinde ise, “kötü adam” nitelemesi, tümce başı konumuna getirilerek “ben” ile özelleştirilmektedir.

Şimdi de “hangisi sensin?” sorusuna olanaklı yanıtları *özne-tümleç*; *tanımlayan-tanımlanan ve türce-değer* kapsamında inceleyelim:

Tablo 48: “*Hangisi sensin?*”

(a)

Hangisi	Ben	(-im)
<i>tanımlanan/türce</i>	<i>tanımlayan/değer</i>	
<i>özne/ne- soru öbeği</i>	<i>Tümleç</i>	

(b)

Çirkin olan	Ben	(-im)
<i>tanımlanan/türce</i>	<i>tanımlanan/değer</i>	
<i>Özne</i>	<i>Tümleç</i>	

(c)

Ben	çirkin olan	(-ım)
<i>tanımlanan/değer</i>	<i>tanımlayan/türce</i>	
<i>Özne</i>	<i>Tümleç</i>	

Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, Tablo (47)'in (c); Tablo (48)'nın ise (b) bölümlerindeki türce ve değer çerçevesinde yapılan değerlendirmelerdir:

(203a) Kötü adam benim. → *kötü adam*: değer

(203b) Çirkin olan benim. → *çirkin olan*: türce

Burada ortaya çıkan ayrım, yalnızca tümcelerin geçtiği bağlam ile açıklanabilmektedir. Hatırlanacağı üzere, (203a) tümcesinin sorusu “Sen hangisisin?” biçiminde idi. Burada yanıtı “Kötü adam benim tarafımdan canlandırılıyor” yanıtını verdiğimizde türce “ben” ögesine karşılık gelmektedir.

Fakat (203b)'de “Çirkin olan benim” tümcesinde odaklanılan nokta “ben” değil, bağlamda yer alan resimdir. Dolayısıyla, burada tümceyi edilgen çatı ile kurmak yerine “Çirkin olan beni gösteriyor” yanıtını veriyor ve türceyi “çirkin olan” olarak etiketliyoruz.

Yani ilk bağlamda soru ‘benim kimi temsil ettiğim’ ile ilgili iken, ikinci bağlamda soru “kimin beni temsil ettiği”dir. Bu durum “temsil eden” “kişi” ya da “şey” üzerinde yoğunlaşıp, *türce* ve *değeri* buna göre belirlemeyle sonuçlanmaktadır.

Halliday’e göre, maddesel süreçte etken çatı öznenin aynı zamanda eyleyen rolünü aldığı biçimdir. Tablo (47) ve (48)’de en önemli fark özdeşleyici sürecin tipik eylemi olan “ol-” eyleminin edilgen biçiminin olmamasıdır. Bu durum, “*kötü adam benim*” ve “*ben çirkin olanım*” türünden önermelerin edilgen biçimle uyuşmamasıyla sonuçlanır. Fakat bu tür önermeler farklı bir eylemle edilgen olabilirler. Bunu “ol-” eylemi yerine başka bir eylem (*oyna-/canladır-*) kullandığımızda gözlemleyebiliriz (Halliday, 1994:125). Örnek:

(204) Kötü adam benim tarafımdan *oynanıyor / canlandırılıyor*.
(The villain is played by me.)

Şimdi aynı kullanımı Türkçe bir tümceyle örneklendirelim:

(B2) Güya onlar (öğretmenler) geleceğin mimarları.

Bu tümceyi “temsil et-” eylemiyle yeniden kuralım:

(B2) Güya geleceğin mimarları onlar tarafından temsil edilir.

Bu örnekte ilişkisel sürecin tipik biçimi olan “ol-” eyleminin bir biçimini içeren bir tümcenin başka bir eylemle yeniden kurulmasını bu yolla özdeşleyici süreçte etken-edilgen ayrımını gözlemlemekteyiz.

Buradan itibaren, öncelikle Halliday’ın *türce* ve *değer* kapsamında ele aldığı örnekler; daha sonra da bu çerçevede değerlendirilebilecek Türkçe tümceler sunulmuştur:

(205a) Sen bizim müşterilerimizle öncelikli aracımız olacaksın. [T ^ D1]

(205b) Tek ölçüt genetik çeşitliliktir. [D1 ^ T]

(205c) Bedenin / vücudun yakıtı karbonhidrat, yağ ve proteindir . [D1 $\wedge$ T]

(205d) Bu teklif bir ödül kazanman için en iyi şansın. [T $\wedge$ D1]

(205e) Girişimsel araştırmanın amacı temel prensipleri keşfetmektir. [D1 $\wedge$ T5]

(205f) Matematik bir çeşit bilimdir. [T $\wedge$ D1]

(205g) O’nun sana söylediği sinyalin (işaretin) gücüdür. [D1 $\wedge$ T]

(205h) Bu bizim yapacağımız şeydir [T $\wedge$ D1]

(205i) Bir dilim ekmek (Walsus’un söylediği gibi) en çok ihtiyacımız olan şeydir.” [T $\wedge$ D1]

(205j) Halama o çaydanlığı veren kişi düktü” [D1 $\wedge$ T]

“Ol-” eyleminin dışındaki eylemlerle kurulmuş örnek önermeler:

(205a) Bu taslak benim ders planı için ilk denememi/ girişimimi sunmaktadır. [T $\wedge$ D1]

(205b) O’nun çalışması daha önceki zaman dilimi ile daha modern olan arasındaki çizgiyi biçimlendirir. [T $\wedge$ D1]

(205c) Bu insanlar virüsün bulaşması için bir depo oluşturuyorlar. [T $\wedge$ D1]

(205d) Görsel bir olgunun deneyimi kıvılcımlar çıkaran tarafından karakterize edilir. [D1 $\wedge$ T]

(205e) Katı evre nükleer (çekirdekse) sıvının yoğunlaşması ile temsil edilebilir. [D1 $\wedge$ T]

(204f) Bu türden enerjiler ışık hızının yaklaşık % 95 ine eşlik ederler [T $\wedge$ D1]

(205g) “Heinz” parçacıklar anlamına gelir [T $\wedge$ D1]

“Ol-” eyleminin dışına bir eylemle kullanımlarda *türce* ve *değerin* hangi birimler olduğu tümcenin çatısıyla belirlenebilir. Eğer önerme etken ise özne *türce*, önerme edilgen ise özne *değerdir*. “Ol-” eylemi ile kurulan bir önermenin

etken ya da edilgen olduğundan söz edilemez. Bu türden yapıları çözümlemek için en iyi yol başka bir eylemle yer değiştirmektir. Örnek:

(206a) *Bu teklif bir ödül kazanmak için senin en iyi şansın/ bu teklif bir ödül kazanmak için sana en iyi şansını sunuyor.*

(206b) *Bir ölçüt genetik çeşitliliklerdir./ Bir ölçüt genetik çeşitlilik ile temsil edilir.*

“Tom lider(*dir*)” tümcesi gibi “ol-” eyleminin bir biçimiyle kurulan herhangi bir özdeşleyici bir önerme eğer bağlam dışında kurulmuş ve yazılı bir biçimde sunulmuş ise anlamı belirsizdir. Gerçek hayatta her zaman ilişkin bir bağlam söz konusudur ve yanlış anlama durumu nadiren ortaya çıkar. Aşağıdaki diyalogu inceleyelim.

(207) A: Öyleyse en iyi öğrenciler en çok endişelenenlerdir, öyle değil mi?

B: Ah, endişelenmenin bir meziyet olduğunu düşünmüyorum, öyle değil mi?

A: Hayır, en iyi olmak için endişelenmelerinden bahsetmiyorum. Bahsettiğim şey, en iyi öğrenciler olduklarından dolayı endişelenmeleri.

Bu diyalogda “A” konuşucusu “*en iyi öğrenciler çok endişe ederler*” demiştir. Çünkü iyiler ve endişe ederler. Burada “en iyi öğrenciler” *türce* ve “en çok endişelenenler” *değer*dir.

“B” konuşucusu “çok endişe edenler çok çalışırlar” şeklinde yanlış bir yorumlamaya gitmiştir. Yani “endişe ederler ve iyi olurlar” biçiminde anlamlandırmıştır. Bu durumda “B” konuşucusu “en iyi öğrenciler”i *değer*, “en çok endişelenenler”i *türce* olarak değerlendirmiştir.

Çalışmanın “7. Bulgular” Bölümünde türce-değer ilişkisi içeren tümcelere örnekler sunulacaktır.

Bundan sonraki bölümde, buraya kadar yaptığımız çözümleme sonunda elde edilen bulgular özetlenecektir.

7. BULGULAR

Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisi Kuramı kapsamında Türkçedeki “ilişkisel süreçler”i betimlemek ve Türkçede sözdizimsel açıdan *ad tümcesi* olarak nitelendirilen birimlerin ilişkisel süreçler içerisinde yerinin belirlenmesi amaçlanan bu çalışmada;

- i. Üst-işlevleri betimleme aşamasında “işlevsel çözümleme”;
- ii. “Düşünsel Üst-İşlev” kapsamında süreçleri belirleyebilmek için “geçişlilik çözümlemesi”;
- iii. Son olarak da ilişkisel süreç kapsamında yer alan özdeşleyici süreçlerin katılımcılarını belirlemek amacıyla” tanımlayan/tanımlanan ve türce/değer” çözümlemeleri ;

Bu çerçevede çalışmanın 6. bölümünde yaptığımız çözümleme sonucu elde edilen bulgular özetlenecek ve Halliday’in Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisi çerçevesinde ele aldığı kavramlara Türkçe örnekler sunulacaktır.

1. Aşağıdaki tabloda araştırma kapsamında ele alınan “pekiştirmeli-niteleyici” ve “pekiştirmeli-özdeşleyici” ilişkisel süreçlere örnekler sunulmuş ve bu süreçlerin in içerdiği katılımcılar belirtilmiştir.

Tablo 49: Pekiştirmeli-Niteleyici/Pekiştirmeli-Özdeşleyici İlişkisel Süreçler

<i>Pekiştirmeli-Niteleyici</i>	<i>Pekiştirmeli-Özdeşleyici</i>
Otobüs kalabalık(tır)	Selim müdür(dür) ; Müdür Selim’(dir)

Daha önce de belirtildiği gibi, “pekiştirmeli-niteleyici ilişkisel sürecin katılımcıları *taşıyıcı* ve *niteleme* olarak (Halliday, 1994:120) tarafından belirlenmiştir. Bu bağlamda veri tabanımızda bulduğumuz “otobüs kalabalık(tır)” tümcesinde “otobüs” dilsel birimine kendisinden sonra gelen sözcük tarafından bir niteleme yüklendiğinden bu katılımcı için taşıyıcı olarak kabul edilmektedir. Bir başka ifade ile “kalabalık” olma durumu “otobüs” sözcüğünü nitelemekte ve “otobüs” sözcüğü taşıyıcı rolünü üstlenmektedir. Öte yandan, tümcedeki

“kalabalık” dilsel birimi ise kendinden önce gelen sözcüğe bir nitelemede bulunduğu için bu sözcük de Halliday’ın de belirttiği gibi “niteleme” olarak adlandırılmaktadır (Halliday,1994:120).

Pekiştirmeli-özdeşleyici ilişkisel süreç bağlamında ise, katılımcılar *tanımlayan* ve *tanımlanan* olarak ikiye ayrılmaktadır. “Selim müdür(dür)” tümcesinde “Selim” *tanımlanan* “müdür” *tanımlayan* rollerine gönderimde bulunmaktadır. Yani, “Selim” ad öbeğine, ‘müdür olma durumu’ yüklenmekte ve bir anlamda bu iki ad öbeği arasında ilişkisel süreç bağlamında bir ilişki kurulmakta ve bu iki ad öbeği birbirleri ile özdeşleştirilmektedir.

İlişkisel süreçler çerçevesinde pekiştirmeli-niteleyici tür için aşağıda Türkçe örnekler ve bu tümcelerin çözümlemeleri sunulmuştur. Tümceler internet haberleri ve köşe yazıları gibi özgün metinlerden seçilmiştir.

Tablo 50- Türkçe Pekiştirmeli-Niteleyici İlişkisel Süreç Örnekleri

(B1)	Biz	farklı(yız), başka	-yız
(B4)	Toplum	siyasî değil	-dir
	"Halk", "etnisite"	siyasî değil	-dir
	(Ama) "millet"	Siyasî	-dir
(B22)	Türkiye	allak bullak	olur
(B24)	Ertuğrul Özkök	Müthiş	-ti
(B25)	(Ne var ki) onların da zihinleri	Karışık	[Ø]
	...öngörüler	Bulanık	[Ø]
(B26)	Döviz	Yasak	-tı
(B27)	Değişimleri yönetmek,	krizleri yönetmek kadar önemli	-dir
(B28)	(Ama Çukurambar) yine	verimli mi verimli	[Ø]
	<i>taşıyıcı</i>	<i>Niteleme</i>	<i>süreç:niteleyici</i>

Aşağıdaki tabloda, özgün Türkçe metinlerden seçilmiş pekiştirmeli-özdeşleyici süreç içeren tümceler sunulmuştur:

Tablo 51: Türkçe Pekiştirmeli-Özdeşleyici İlişkisel Süreç Örnekleri

(B29)	(Bu yüzden) hukukun öncelikli manası	devletin hukuku	-ydu
(B30)	(O)	sürecin medyadan sorumlu generali gibi	-ydi
(B31)	Sivil faşizmin panzehiri	sivil toplum	-dur
(B32)	Sinekli Bakkal (ayrıca)	ders kitabımızın seçme parçaları arasında	ydi
(B33)	Or-an	“çukurda” değil	[Ø]
		“yüksekte”	-ydi
	<i>tanımlanan</i>	<i>Tanımlayan</i>	<i>süreç:özdeşleyici</i>

Aşağıdaki örneklerde ise belirtili sözcük dizilişi söz konusudur ve tümceler devrik kurulmuştur. Bu durumda özdeşleyici süreç kapsamında katılımcıların dizilişi aşağıdaki gibi olacaktır.

Tablo 52: Özdeşleyici Süreç: Belirtili Sözcük Dizilişi

(B28)	Gizli delilik	-tir	gazetecilik
(B23)	Tansu Özkök	‘tü	şahane olan
	<i>Tanımlayan</i>	<i>Süreç</i>	<i>tanımlanan</i>

Bu türden belirtili sözcük dizilişleri ve buna bağlı olarak özdeşleyici süreç çerçevesinde katılımcıların yerinin belirtisiz sözcük dizilişindekinden farklı olması, konu ya da odak konumunun değiştirilmesi yani tümcenin bilgi yapısındaki değişimin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Halliday’ın İngilizce örnekler üzerinden yola çıkarak farkını sunduğu pekiştirmeli-niteleyici süreç ile pekiştirmeli-özdeşleyici süreçler Türkçe tümcelerde de paralel bir görünüm sergilemektedir. Her ne kadar Türkçe

İngilizcenin aksine sözcük dizilişinde farklılık gösterse de söz konusu bu durum sözcük dizilişi ile ilişkili olmadığı, ancak niteleyici özellikteki sözcüklerin anlamsal özellikleri ile ilişkili olduğu için, her iki dilde de bir benzerlik söz konusudur. Bu bakımdan Türkçe örneklerde “kalabalık otobüs(tür)” ifadesi tıpkı İngilizcede olduğu gibi (*Wise is Sarah) *kabul edilemez* bir tümce olarak değerlendirilebilir.

Öte yandan, durum bağlamı çerçevesinde değerlendirildiğinde Türkçede belirli durumlarda (ortaçlı yapı içeren ifadelerde) söz konusu bu kullanım kabul edilebilir sonuçlar doğurmaktadır. Fakat ayırım yine de şu örneklerle açık hale getirilebilir:

Sarah is wise → * Wise is Sarah → The wise is Sarah

Ayşe akıllı(dır) → * Akıllı Ayşe(dir) → Akıllı olan Ayşe(dir)

Durum bağlamı çerçevesinde değerlendirildiğinde Türkçede “Akıllı olan Ayşe(dir)” tümcesinde dil kullanıcıları tercihe göre (sözdizimsel olarak) ortaç içeren yantümce eylemini söylebilir. Fakat aynı durum İngilizce için geçerli değildir. Başka bir ifadeyle, pekiştirmeli-niteleyici tümcede ad öbeklerinin yerinin değişmemesi yani “otobüs” biriminin “kalabalık” birimini nitelendiremeyeceği açıktır [*Kalabalık otobüs(tür)]. Fakat tümce ortaçlı yapı içeriyorsa ve dil kullanıcısı duruma göre bu ortaçlı yapıyı siliyor ve bu tümceyi kullanıyorsa durum daha farklı değerlendirilebilecektir [Kalabalık (olan) otobüs(tür)]. Örnek:

Ayşe akıllı(dır)

Akıllı olan Ayşe(dir)

Akıllı Ayşe(dir)

Yukarıdaki son örnekte görüldüğü gibi, ortaçlı yapılarıdaki yan tümce eylemi silindiği durumlarda, edimbilimsel etmenlere de bağlı olarak konuşucunun bağlama göre farklı seçimler yaparak yukarıda kabul edilemez olarak belirttiğimiz tümceleri kullanabildiği örnekler de mevcuttur.

2. Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisi çerçevesinde, niteleyici-sahiplik belirten süreç içinde yer alan “*x y’ye sahiptir*” kavramı Türkçede iki ayrı biçimde daha ortaya çıkabilmektedir. Aşağıdaki tümceler bu durumu örnekler niteliktedir:

“Peter bir piyanoya sahip(tir)” (niteleyici-iyelik ilişkisel süreci)
(Halliday, 1994:119)

(138a) Ayten’in İstanbul’da iki arkadaş-ı var. (iyelik belirten varoluşsal)

(140) Bende bir kitap var. (konumsal varoluşsal) (Göksel ve Kerslake, 2005:122-123)

Bu tümceler sözdizimsel açıdan incelendiğinde, (138a ve 140) “*var*” sözcüğünün yüklem olduğu ve iyelik ve bulunma durum eki almış ad öbekleri içeren tümceler görmekteyiz. (140) numaralı tümceyi biçimsel yaklaşım çerçevesinde ele aldığımızda “Masada bir kitap” türünden bir tümceyle yalnızca bulunma durum eki alan ad öbeklerinin “ad” ve “adıl” olarak ayrılacağı önvarsayımını geliştirmek mümkündür. Fakat bu durum, tümcelerin kullanım açısından ele alındığında (140) numaralı tümceye benzer bir tümcenin hangi bağlamlarda hangi işlevi üstlenebileceğini göz ardı etmekle sonuçlanacaktır. Bu noktada dilin tüm düzlemlerini dikkate alarak yapılan bir çözümlemenin önemi daha belirgin hale gelecektir. Çünkü bu tümce dilbilgisel bir oluşumun ötesinde tümcenin farklı sınıflandırmalarına da dahil edilebilecek işlevleri yerine getirmektedir. Yani biçimsel olarak “ad öbeği+bulunma durum eki/ad öbeği/var” türünden bir yapı sergileyen bu tümce Türkçede sahiplik belirtme işlevi üstlenebilmektedir.

Yani Halliday’ın Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisinde ele aldığı niteleyici-iyelik ilişkisel süreci Türkçede iki ayrı biçimde yansımaktadır. Ayrıca “*x y’ye sahiptir*” biçiminin, sahiplik bildirme biçimi olarak Türkçede yazı ve konuşma dilinde ne kadar sıklıkla kullanıldığı da ayrı bir araştırma konusu olabilir.

Aşağıdaki tümceyi ele alalım:

(B10) Çünkü gerçeklerin eninde sonunda kendini kabul ettirmek gibi kötü bir huyu vardır.

Bu tümce (138a) tümcesiyle sözdizimsel açıdan benzerlik sergilemektedir. Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisi çerçevesinde “varoluşsal süreç” içinde ele alınan bu tümceyi Göksel ve Kerslake, “parça-bütün” ilişkisi kavramıyla açıklama yoluna gitmiştir. Bu durumla ilgili olarak ise şöyle bir açıklama yapılabilir:

(B10) tümcesi Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisi çerçevesinde ele alındığında yüklemi “var” sözcüğünden oluştuğu için “varoluşsal süreç” kapsamında incelenmelidir. Fakat bu tümcenin, (138a) tümcesindeki gibi insan ilişkilerini belirtme ya da “Murat’ın yatı var” tümcesindeki “sahiplik” kavramını ifade etme gibi bir işlevi söz konusu değildir. Burada “parça-bütün” ilişkisi belirtilmektedir. Bu noktada ise bir takım kavramların, olguların bir dilde o dilin kendine özgü yapısı çerçevesinde incelenmesi gerekliliği ve farklı biçimlerin ifade ettiği farklı işlevler arasında geçişlerin mümkün olabileceği çıkarımı olanaklıdır.

3. Halliday’in *türce* ve *değer* kavramlarını belirlemek için kurduğu bağlamlar çerçevesinde farklı bağlamlarda, farklı yapılarda (etken-edilgen) türce ve değer nasıl değerlendirildiğini gördük. Bunun için en açıklayıcı örnek “Which are you?” (Sen hangisisin?) ve “Which is you?” (Hangisi sensin?) soruları ve bunlara iki farklı bağlamda verilen yanıtlardır. Fakat bu soruların Türkçeye çevrilme aşamasında (sözcüksel birim olarak) bir ayırım söz konusu olmadığından, türce ve değer birimlerinin bağlam etkeninin yanı sıra Türkçede odak konumu ve buna bağlı olarak tonlama ile de belirlenebileceği sonucuna varabiliriz.

Türkçede türce ve değer ilişkisini şu tümcelerle örneklendirebiliriz:

(B1) Biz farklıyız, başkayız. [T^D2]

Sözdizimsel açıdan “biz” özne; “farklıyız, başkayız” parçası ise öznenin tümleyicisi durumundadır. Bu tümcede “biz” birimine “farklı” ve “başka” olmak üzere iki ayrı değer atanmıştır. Bu tümceyi farklı şekilde ele alalım:

(B1-a) Farklı, başka olan biziz. [T2^D1]

Bu tümceyi bu biçimiyle yalnızca biçimsel yaklaşım açıdan ele aldığımızda “biz” ile “farklı, başka” birimlerinin gönderiminin değişmediğini görürüz. Bu durumda konu-yorum ilişkisi ortaya çıkar ve tümcenin betimlenmesi bu yolla olanaklı hale gelir. Fakat işlevsel açıdan hangi birimlerin hangi değere atandığı/hangi değerlerin hangi birime atandığı “türce-değer” ilişkisiyle açıklanabilmektedir. Buna göre (B1-a) tümcesinde “farklı başka olan (kişi/kişiler) türcesi “biz” ile açıklanmakta yani bu türceye “biz”in gönderimi atanmaktadır.

Sözdizimsel açıdan ortaç (*olan*) içeren bu tümce Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisi çerçevesinde (İngilizce örneklerde) “edilgen” tümce olarak nitelendirilmektedir. Yani “ol-” eyleminin “olunan” biçiminde kullanımı söz konusu değildir ve Türkçede edilgenlik sözcük dizilişindeki değişikliklerle sağlanmaktadır. Bu durumda ilişkisel süreç kapsamında ele alınan Türkçe tümcelerin konu konumundaki birimlerinin yerini değiştirmeyele elde edilen biçimlerin “edilgen” yapı çerçevesinde incelenip incelenemeyeceği de ayrı bir tartışma konusunu beraberinde getirmektedir.

Aşağıda Türkçede “türce-değer” ilişkisi kapsamında ele alınabilecek gazete ve internet sayfası haberlerinden alınan özgün tümce örnekleri sunulmuştur:

(B2) Ne boş, ne beyhude kavgalardı onlar. [D2^T]

(B3) Barış, kardeşlik, özgürlük, hepsi güzel kavramlar. [T3^D1]

(B5) Çözümün formülü de tanımı da budur. [D2^T1]

(B7) (Çünkü beklenti çitası çok yüksek tutuldu) **Bu, hataydı.** [D1^T]

(B8) Çünkü kültürümüz sevgi değil kavga kültürü. [T^D1]

Bu örnekler, *türce* ve *değer* olarak nitelendirilen birimleri daha açık bir biçimde görebilmek için tablolaştırılabilir:

Tablo 53: Özdeşleyici Süreç-Türce ve Değer

(B3)	Barış, kardeşlik, özgürlük hepsi	güzel kavramlar	[Ø]
(B5)	Çözümün formülü de	Bu	-dur
	tanımı da	Bu	-dur
(B7)	Bu	Hata	-ydı
(B8)	Çünkü kültürümüz	sevgi (kültürü) değil	[Ø]
		kavga kültürü	[Ø]
	T3	D1	<i>süreç:özdeşleyici</i>

Pekiştirmeli-niteleyici ilişkisel süreçte olduğu gibi özdeşleyici süreçte de katılımcıların yerleri belirtili sözcük dizilişinde farklılaşabilmektedir:

Tablo 54: Türce ve Değer-Belirtili Sözcük Dizilişi

(B2)	Ne boş, ne beyhude kavgalar	-dı	Onlar
	D2	<i>süreç:özdeşleyici</i>	T1

(B2) tümcesinde “onlar” sözcüğünün gönderimi “boş, beyhude kavgalar” olarak iki ayrı değere atanmış durumdadır.

4. Özdeşleyici süreçte Türkçe tümcelerde “ol-” eylemi dışında kullanılan eylemler şu şekildedir:

[rol]	<i>oyna-, gibi davran-, işlev gör-, görevi gör-</i>
[belirti/gösterge]	<i>anlamına gel-, belirt-, öner-, ima et-</i>
[eşitlik]	<i>eşitle-, anlamına gel-</i>
[tür/bölüm]	<i>içer-, özelliği göster-, kapsa-</i>
[anlam(ına gel-)]	<i>temsil et-, oluştur-</i>
[örnek]	<i>örneklendir-, anlat-, tanımla-</i>
[simge]	<i>ifade et-, anlamına gel-, gerçekleşt-</i>
	<i>hecele- (kodla-), göster-</i>
[nötr]	<i>ol-, oluş-, kal-</i>

Tablo 44: Özdeşleyici Önermelerde Sıklıkla Kullanılan Eylem Biçimleri

Bu eylemler şu tümcelerle örneklendirilebilir:

(B14) Beş aylık hamile Özge kilolu kadını **oynayacak**.

Bu tümcede ilişkisel süreç kapsamında ele alınan “rol” kavramı çerçevesinde “oyna-” eylemi kullanılmıştır.

(B15) Kokusundan dolayı yemekten çekindiğimiz sarımsak; doğal antibiyotik **özellikleri taşıyor**.

Bu örnekte “özellikleri taşı-” eylemi ilişkisel süreç çerçevesinde ele alınan “tür/bölüm” kavramını örneklendirmektedir.

(B16) “Çatı” sözcüğü size neyi **ifade ediyor?**

(B17) Biz herkesi "öteki" **saymıyorsunuz!**

(B18) İnşa etmek, geliştirmek, bakımını ve onarımını yapmak; bir hayat tarzının **ifadesidir**.

(B19) Bir kişilik yapısının **harcıdır**.

Bu tümcede “harcıdır” yüklemi ilişkisel süreç kapsamında “tür/bölüm” kavramını örneklendirir.

(B20) Pozitif kişilik yapısına sahip bulunanların doğal hali böyle **yansır**.

Yukarıda özdeşleyici önermelerle sık kullanılan eylem biçimleriyle oluşturulan Türkçeden özgün örnekler sunulmuştur. Buna göre, “*özelliği taşı-; ifade et-; say-; -nın ifadesi; -nın harcı; yansı-;*” eylemleri de Halliday’ın “eşitleyici” olarak nitelendirdiği (Halliday, 1994:123) eylemlerin Türkçedeki görünümünü sergilemektedir. Özdeşleyici tür altında irdelenen bu tümceleri, tanımlayan-tanımlanan ve türce-değer kapsamında incelemek olanaklıdır:

Şimdi bu tümceleri ve tümcelerin belirttiği ilişkisel süreç ve sürecin çevresindeki katılımcılar –tanımlayan/tanımlanan ve türce/değer- şöyle gösterilebilir:

Tablo 55: Tanımlayan/Tanımlanan - Türce/Değer ve Türkçeden Örnekler

(B16)	“Çatı” sözcüğü (size)	neyi	ifade ediyor?
(B17)	(Biz) herkesi	"öteki"	Saymışız
(B18)	İnşa etmek, geliştirmek, bakımını ve onarımını yapmak;	bir hayat tarzının ifadesi	-dir
(B19)	(Bu)	bir kişilik yapısının harcı	-dır
(B20)	Pozitif kişilik yapısına sahip bulunanların doğal hali	böyle	Yansır
	<i>tanımlanan/türce</i>	<i>tanımlayan/değer</i>	<i>süreç:özdeşleyici</i>

5. Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisinde geçişlilik çözümlemesi yoluyla ortaya çıkan katılımcıların yine bu çözümleme ile elde edilen süreçlere göre belirlendiğinden söz etmiştik. Yani “Ali camı kırdı” tümcesinde “kırdı” eyleminin belirttiği (maddesel) sürece göre “Ali” katılımcısının (kılıcı) rolü belirginleşmektedir. Aynı durumu ilişkisel süreç çerçevesinde değerlendirirsek, niteleyen-nitelenen; tanımlayan-tanımlanan katılımcılarının da tümcede süreci ifade eden yüklem yoluyla atandığı sonucuna varırız. Bu durumda koşaç

belirticisi (sözdizimsel açıdan) hangi zaman (geniş, gelecek zaman...vb) ya da hangi biçimde (“ol-”; “-Dİr”; “I-”) ortaya çıkarsa çıksın tümcede yüklem işlevini üstlenmekte ve katılımcıların anlamsal rolleri bu yolla atanmaktadır. Yani “ol-” dilsel birimi “oluşmak/dönüşmek” anlamlarından biriyle başlı başına bir eylem özelliği göstermektedir. Bu noktada “I-” eylemini geleneksel bakış açısı çerçevesinde ele alan bazı araştırmacıların koşaç belirticisinin herhangi bir biçimiyle (“I-”; “ol-”) ilgili olarak yaptıkları “yardımcı eylem, yardımcı fiil” türünden açıklamalar kabul edilebilir değildir.

6. Sözdizimsel bir betimleme olan *ad tümceleri*, Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisi Kuramı çerçevesinde ele alınan ve geniş bir çalışma alanı oluşturabilecek ilişkisel süreçlerin gerçekleşmesinin yalnızca bir bölümünü temsil etmektedir. Yani ilişkisel süreçler Türkçede de birçok farklı eylem türüyle gerçekleşebileceği gibi (bkz. Tablo 44) birçok farklı dilbilgisel biçimle de ortaya çıkabilmektedir.

8. SONUÇ

Kuramsal çerçevesini Halliday’ın Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisi Kuramının oluşturduğu bu çalışmanın veri tabanını araştırmacının bu dilbilgisi kuramını açıklama aşamasında kullandığı İngilizce tümceler, bu tümcelerın Türkçe karşılıkları ve ilgili bağlamlarda Türkçedeki görünümeleri oluşturmaktadır. Türkçedeki ilişkisel süreçleri betimlenmesinin amaçlandığı bu çalışmada çözümleme yöntemi olarak *geçişlilik çözümlemesi*; özdeşleyici önermeler kapsamında *türce ve değer* çözümlemeleri kullanılmıştır.

Araştırmanın bulguları çerçevesinde özetlenebilecek sonuçlar şu şekildedir:

1. Halliday’ın Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisinde ele aldığı “*x y’ye sahiptir*” kavramını niteleyici-iyelik ilişkisel süreci Türkçede;

- i. Murat’ın yatı var
- ii. Bende bir kitap var

önermelerinde olduğu gibi iki ayrı biçimle yansımaktadır. Yani Türkçede bu türden bir yapı (ii) Göksel ve Kerslake’in konumsal varoluşsal tümce sınıflandırmasına girmektedir.

Ayrıca “sahip” sözcüğü ile kurulan “*x y’ye sahiptir*” biçiminin, sahiplik bildirme biçimi olarak Türkçede yazı ve konuşma dilinde ne kadar sıklıkla kullanıldığı da ayrı bir araştırma konusu olabilir.

2. Türkçede ilişkisel süreç çerçevesinde ele alınan ve ortağ sözdizimsel olarak ortağ içeren tümcelelerin bir bölümü Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisi çerçevesinde (İngilizce örneklerde) “edilgen” tümce olarak nitelendirilmektedir. Yani bu kurama göre “ol-” eyleminin “olunan” biçiminde kullanımı söz konusu değildir ve bu edilgen biçim sözcük dizilişindeki değişikliklerle sağlanmaktadır:

I'm the ugly one → The ugly one is me

Bu durumda ilişkisel süreç kapsamında ele alınan Türkçe tümcelerin konu konumundaki birimlerinin yerinin değiştirilmesiyle elde edilen biçimlerin “edilgen” yapı çerçevesinde incelenip incelenemeyeceği de ayrı bir tartışma konusunu beraberinde getirmektedir.

3. İlişkisel süreçlerin bir türü olan özdeşleyici süreçte Türkçe tümcelerde “ol-” eylemi dışında kullanılan eylemler şu şekilde örneklendirilebilir:

[rol]	<i>oyna-, gibi davran-, işlev gör-, görevi gör-</i>
[belirti/gösterge]	<i>anlamına gel-, belirt-, öner-, ima et-</i>
[eşitlik]	<i>eşitle-, anlamına gel-</i>
[tür/bölüm]	<i>içer-, özelliği göster-, kapsa-</i>
[anlam(ına gel-)]	<i>temsili et-, oluştur-</i>
[örnek]	<i>örneklendir-, anlat-, tanımla-</i>
[simge]	<i>ifade et-, anlamına gel-, gerçekleş-</i>
	<i>hecele- (kodla-), göster-</i>
[nötr]	<i>ol-, oluş-, kal-</i>

Tablo 44: Özdeşleyici Önergelerde Sıklıkla Kullanılan Eylem Biçimleri

Bu örneklerin yanı sıra, Türkçede ilişkisel süreci yansıtan bu eylem örneklerini (kalın yazılı) aşağıdaki tümcelerle çoğaltmak mümkündür:

(B16) “Çatı” sözcüğü size neyi **ifade ediyor?**

(B17) Biz herkesi "öteki" **saymıyorsunuz!**

(B18) İnşa etmek, geliştirmek, bakımını ve onarımını yapmak; bir hayat tarzının **ifadesidir.**

(B19) Bir kişilik yapısının **harcıdır.**

(B20) Pozitif kişilik yapısına sahip bulunanların doğal hali böyle **yansır.**

Bu tümceleri tablolaştıralım:

(B16)	“Çatı” sözcüğü (size)	Neyi	ifade ediyor?
(B17)	(Biz) herkesi	"öteki"	Saymıştık
(B18)	İnşa etmek, geliştirmek, bakımını ve onarımını yapmak;	bir hayat tarzının ifadesi	-dir
(B19)	(Bu)	bir kişilik yapısının harcı	-dır
(B20)	Pozitif kişilik yapısına sahip bulunanların doğal hali	böyle	yansır
	<i>tanımlanan/türce</i>	<i>tanımlayan/değer</i>	<i>süreç:özdeşleyici</i>

Tablo 55: Tanımlayan/Tanımlanan – Türce/Değer ve Türkçeden Örnekler

Görüldüğü üzere, Türkçede ilişkisel süreci belirten eylemler biçimsel açıdan çeşitlilik göstermektedir. Bu eylemlerin işlevsel açıdan hangi türü (rol, tür, örnek, simge) belirttiği ya da bu işlevleri belirten eylemlerden oluşan çok daha geniş bir bütüne saptanabilir.

4) *Ad tümceleri*, Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisi Kuramı çerçevesinde ele alınan ve geniş bir çalışma alanı oluşturabilecek ilişkisel süreçlerin gerçekleşmesinin yalnızca bir bölümünü temsil etmektedir. Yani ilişkisel süreçler Türkçede de birçok farklı eylem türüyle gerçekleşebileceği gibi (bkz. Tablo 44) birçok farklı dilbilgisel biçimle de ortaya çıkabilmektedir. Sözdizimsel bir betimleme olan ad tümceleri bunun yalnızca bir bölümünü oluşturmaktadır.

5) Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisi Kuramı çerçevesinde Türkçede tüm süreçlerin betimlenmesi daha uzun soluklu ve kapsamlı bir çalışmayı gerektirdiği açıktır. Türkçede ilişkisel süreçlerin niteleyici ve özdeşleyici türleri üzerine yoğunlaşılacak ve diğer süreç örtüşmelerinin göz ardı edildiği bu araştırma sonrasında yapılacak daha kapsamlı çalışmalar daha kapsamlı bulgu ve sonuçları beraberinde getirecektir.

6. (B17) Biz herkesi "öteki" saymışız.

(B17) tümcesini dilbilgisel ya da biçimsel olarak incelediğimizi düşünürsek bu tümcenin yalnızca öğelerini açığa çıkarmış oluruz. Yani buna göre (B17) tümcesini kuran bir dil kullanıcısı;

- (i) 1. çoğul kişi adılının özne olduğu;
- (ii) Bir belirtili, bir de belirtisiz ad öbeği içeren;
- (iii) Say- eyleminin yüklem olduğu bir tümce kurmuştur.

Fakat, bu türden bir çözümleme, dil kullanıcısının bu türden bir tümceyi kurma aşamasında hangi türden süreci işlettiği, tümcede söz konusu ad öbeklerinin ne türden anlamsal rolleri yansıttığı ve en önemlisi dil kullanıcısının dışsal deneyimini zihninde işleterek yeniden dışa vurma, somutlaştırma aşamasında bu dil kullanıcısının hangi süreci temsilleştirdiğini, yani düşünsel temsilleştirme aşamasını görmeye yetmeyecektir. Yani (B17) tümcesinde “say-” eyleminin evrendeki iki ayrı varlık, kavram ya da olgunun ilişkisel süreç aracılığıyla bir araya getirilmesi, iki ayrı olgunun özdeşleştirilmesi yani “*x a’dır*” türünden bir kavramı ifade etme işlevini göz ardı etmiş olacağız. Bu noktada işlevsel yaklaşımın önemi daha belirgin hale gelmektedir.

Özetle, dilin betimlenmesi aşamasında onun tüm düzlemlerini göz önünde bulundurmak, dilbilgisel biçimleri işlevsel açıdan değerlendirmek daha kapsamlı bir betimlemeyi beraberinde getirecektir. Nitekim ne geleneksel ne de biçimsel bakış açısı bir tümcenin katılımcılarının rolleriyle ilgili olarak bilgi sağlayamamaktadır. Bu açıdan Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisi kabul edilebilir bir yaklaşım sağlamaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi, Dizgeci-İşlevsel Dilbilgisi Kuramı çerçevesinde Türkçe tümcelerin betimlenmesi alanda önemli bir boşluğa işaret etmektedir. Bu araştırmada yalnızca “düşünsel üst-işlev” çerçevesinde ilişkisel süreçlere değinilmiştir. Bu yönüyle bu çalışma, Türkçedeki “pekiştirmeli-niteleyici” ve “pekiştirmeli-özdeşleyici” ilişkisel süreçlerin betimlenmesi bağlamında alandaki boşluğu doldurmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2002). *Anadilimizin söz denizinde*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2003). *Dil, şu büyüğü düzen*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin sözvarlığı*. (3. Baskı). Ankara: Engin Yayınevi
- Atabay, N.; Kutluk, İ.; Özel, S. (1983). *Sözcük türleri I*. Ankara:TDK Yayınları.
- Atabay, N.; Özel, S.; Çam, A. (1981). *Türkiye Türkçesinin sözdizimi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Banguoğlu, T. (1979). *Ana hatlariyle Türk grameri*. İstanbul: Dergah Yayınları Eğitim Dizisi.
- Banguoğlu, T. (1986). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bilgegil, M. K. (1984). *Türkçe dilbilgisi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Bloor, T. ve Bloor, M. (1995). *The functional analysis of English: A Hallidayan approach*. London: Arnold.
- Chen, C. (2006). Koşak tümceleri: evrensel dilbilgisi çerçevesinde Türkçe ve Çincenin karşılaştırılması. Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi
- Deny, J. (2000). *Türk dili gramerinin temel kuralları*. (O. Şahin, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dik, S. C. (1979). *Functional grammar*. (2. Baskı). Amsterdam: North-Holland Publishing Co.
- Ediskun, H. (1988). *Türk dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eggins, S. (1994). *An introduction to systemic functional linguistics*. London: Pinter.
- Ergin, M. (1987). *Üniversiteler için Türk dili*. (3. Baskı) İstanbul: Bayrak Yayınevi

- Erguvanlı, E. E. (1984). *The Function of Word Order in Turkish Grammar*. California: The University of California Press.
- Erkman -Akerson, F. (2000). *Türkçe örneklerle dile genel bir bakış*. Multilingual.
- Gencan, T. N. (1979): *Dilbilgisi*. (4. Baskı) Ankara: TDK Yayınları.
- Göksel, A. (1984). The auxiliary verb *ol* at the morpholpgy-syntax interface. Erguvanlı-Taylan, E. *The verb in Turkish*. İçinde. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. s.151-183
- Göksel, A. ; Kerslake, C. (2005). *Turkish (A comprehensive grammar)*. New York: Routledge.
- Grönbech, K. (2000). *Türkçenin yapısı*. (M. Akalın, Çev.) Ankara: TDK Yayınları.
- Günay, V. D. (2004). *Dil ve iletişim*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Günay, V. D. (2007). *Sözcükbilime giriş*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Güneş, S. (2001). *Türk dili bilgisi – tarihi gelişim, ses, kelime ve cümle*. Dokuz Eylül Yayınları: İzmir.
- Halliday, M. A. K. (1973). *Explorations in the functions of language*, London, U.K.: Edward Arnold.
- Halliday, M. A. K. (1985). *Spoken and written language*. Geelong, Vic.: Deakin University Press.
- Halliday, M.A.K. (1994). *An introduction to functional grammar* (2nd ed) London: Edward Arnold
- Karahan, L. (1999). *Türkçede söz dizimi – cümle tahlilleri*. Ankara: Akçağ Yayınları
- Kahraman, T. (2001). *Çağdaş Türkiye Türkçesi dilbilgisi*. Ankara: Dumat.
- Kıran, Z.; Kıran, A. (2006). *Dilbilime giriş*. Ankara: Seçkin Yayınevi
- Kıran, Z. (1996). *Dilbilim akımları*. (2. Baskı). Ankara: Onur Yayınları.
- Kocaman, A. ve Osam, N. (2000). *Uygulamalı dilbilim –Yabancı dil öğretimi*

terimleri sözlüğü. Ankara: Hitit Yayıncılık.

Korkmaz, T. (1996). Turkish text generation with systemic-functional grammar. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bilkent Üniversitesi, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü.

Kornfilt, J. (1997). *Turkish- A descriptive grammar.* New York: Routledge.

Martinet, A. (1998). *İşlevsel genel dilbilim.* (B. Vardar, Çev.) İstanbul: Multilingual

Rifat, M. (1983). *XX. yüzyılda dilbilim ve göstergebilim kuramları- Tarihçe ve eleştirel düşünceler.* İstanbul: Kent Basımevi

Rifat, M. (1998a). *XX. yüzyılda dilbilim ve göstergebilim kuramları.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Rifat, M. (1998a). *XX. yüzyılda dilbilim ve göstergebilim kuramları-Temel metinler.* Yapı Kredi Yayınları: İstanbul

Saussure, F. (1998). *Genel dilbilim dersleri.* (B. Vardar, Çev.). İstanbul: Multilingual.

Schaaik, G. (1998). 'İşlevsel dilbilgisi'; ne biçim şey bu?. İmer, K.; Kocaman, A.; ve diğ. *Dilbilim Araştırmaları-1998 içinde s. 9-25.* Ankara.

Siewierska, A. (1991). *Functional grammar.* London and New York: Routledge

Türkkan, B. (2008). *Türkçe tarih söyleminde adlaştırmının işlevleri..*Yayımlanmamış Doktora Tezi. DEÜ. Sosyal bilimler Enstitüsü. Genel Dilbilim Anabilimdalı.

Uzun, N. E. (2000). *Anaçizgileriyle evrensel dilbilgisi ve Türkçe.* İstanbul: Multilingual.

Vardar, B. (2001). *Dilbilim yazıları.* İstanbul: Multilingual

Yörük, Y. (1982). *Tümce bilgisi-sözdizimi.* Ankara: Eğitim Yayınları

Kavram Araştırmacı	Tümecenin Tanımı	Tümce Türleri	Ad Tümcesi	“İ-” Eylemi	“-Dir”/“İ-”
Banguoğlu (1979)	<i>Cümle:</i> Bir olup biteni, kılış, oluşu bildiren yargı.	Yapısına Göre: 1) Basit Cümle; 2) Birleşik Cümle; Yüklemine Göre: (i) Fiil Cümlesi ; (ii) İsim Cümlesi	<i>İsim Cümlesi:</i> Yüklemi cevher fiili ekleri almış bir isim olan cümleye denir.	<i>Cevher fiili:</i> (salt durum fiili.) Eski Türkçe: “ermek”; Eski Osmanlıca: “imek”; Yeni Türkçe: “mek”	“-dir-”: isim cümlesinde geniş zaman, 3.kişi eki. “Olmak”: Cevher fiilinin gelecek zaman ve eğilim kipleriyle kullanıldığı biçim.
Gencan (1979)	<i>Tümce:</i> Bir duyguyu, bir düşüncüyü, bir isteği, bir yargıyı ve bir olayı anlatmak için kurulan sözcük dizisi.	Yüklem Özelliklerine Göre: 1) Ad Tümcesi; 2) Eylem Tümcesi; Anlam Özelliklerine Göre: (i) Olumsuz Olumlu Tümce; (ii) Olumsuz Tümce; (iii) Soru Tümcesi; (iv) Ünlem Tümcesi; Yapı Özelliklerine Göre: (i) Yalın Tümce; (ii) Bağlımsız Önergelerden Birleşmiş Tümce; (iii) Birleşik Tümce	<i>Ad Tümcesi:</i> Yüklemi ad soyundan olan, ekeylem ile biçimlenen tümce.	<i>Ekeylem:</i> Ad soylu bütün sözcüklerin sonlarına gelerek onların yüklem olmalarını sağlayan parçalara denir. Ekeylemin eylemliği “İMEK” tir.	“-dir”: Eski bir “ <i>tırmak/durmak</i> ” eyleminin şimdiki biçimi, eklendiği sözcüklere kesinlik anlamı katıp onları yüklem yapan ekeylem.
Atabay, Özel ve Çam (1981)	<i>Tümce:</i> Bir ya da birçok sözcükten oluşan yargılı anlatım birimi.	Yüklemlerine Göre: 1) Ad Tümcesi; 2) Eylem Tümcesi; Yargı Sayısına Göre: (i) Yalın, Birleşik, Ara, Sıralı, Girişik Tümce; Öge Dizilişine	<i>Ad Tümcesi:</i> Yüklemi ad olan tümceler.	<i>Ekeylem:</i> Ad ve ad soylu sözcüklerin, ad tümcelerinde yüklem olarak kullanılmasını sağlayan (birim).	“-dir”: Ekeylemin 3.kişi eki olan bildirme koşacı.

	Göre:Kurallı, Devrik, Kesik Tümce				
Ergin (1987)	<i>Cümle:</i> Bir fikri, bir düşüncüyü, bir hareketi, bir duyguyu, bir hadiseyi tam olarak bir hüküm halinde ifade eden kelime grubu.	Yüklemine Göre: 1)Fiil Cümlesi; 2)İsim Cümlesi; Yapısına Göre: Basit, Birleşik Tümce (Şartlı, “Ki”li, İççe, Birleşik Cümle.	<i>İsim Tümcəsi:</i> Yüklemi, fiil unsuru isim fiili ile bir isim unsurundan oluşan cümle.	“İ-” <i>Fiili</i> : İsim cümlelerinde yüklem ismine eklenen fiil.	
Karahan (1999)	<i>Cümle:</i> Bir düşüncüyü, bir duyguyu, bir durumu, bir olayı yargı bildirerek anlatan kelime veya kelime dizisi.	Yüklemine Göre:1)İsim Cümlesi; 2)Fiil Cümlesi; Yapısına Göre:Basit, Birleşik, Bağlı, Sıralı Cümle ; Yüklem Yeriine Göre: Kurallı, Devrik Cümle; Anlamına Göre: Olumlu, Olumsuz Cümle ve Soru Cümlesi	<i>İsim Cümlesi:</i> Yüklemi ekfiil ile çekimlenmiş bir isim veya isim grubu olan cümle.	“İ-” <i>Ekfiili:</i> İsim cümlelerinde isim veya isim gruplarına eklenip onları yüklem yapan ek.	“-dir/-dir” : “durur” fiilinden eklenmiş geniş zaman çekiminin 3.şahıslarında kullanılan ek.
Güneş (2001)	<i>Söz:</i> Aralarında belirli bir yönde kavram yüklemesi cereyan eden kelime veya kelime gruplarının oluşturduğu söz yapıları.	Yapısına Göre:1)Basit Cümle; 2)Bileşik Cümle; Bileşik Cümle:Sıralı, Bağlı, Sıralı Bağlı, Şartlı, Girişik, İççe ve Karmaşık cümle.	-	“İ-” <i>(imek):</i> İsim cümlesinde birlikte kullanıldığı ismi “o halde olma” ifadesiyle fiilleştiren yardımcı fiildir.Eski Türkçe den itibaren “er->ir->İ-”	“-dir” : “tur-“fiilinin geniş zamanlı 3.şahıs bildirme ekidir.

EK-3: BÜTÜNCE

- **Türce ve Değer**

(B1) Biz farklıyız, başkayız.

Zaman , “Öteki”, Ahmet SELİM, 21 Kasım 2009

(B2) Güya onlar (öğretmenler) geleceğin mimarları.

Milliyet, 1 Nisan 2006

(B3) Barış, kardeşlik, özgürlük, hepsi güzel kavramlar.

(B4) Toplum" siyasî değildir, "halk" "etnisite" siyasî değildir. Ama "millet" siyasîdir.

(B5) Çözümün formülü de tanımı da budur.

(B6) İstikamet kaybolunca, zekâ, nasıl kullanılacağı bilinemeyen kesici bir alete dönüşür.

Zaman , “Samimi ve Akıllı Olmak”, Ahmet Selim, 03 Eylül 2009

(B7) Çünkü beklenti çitası çok yüksek tutuldu. **Bu, hataydı.**

Zaman, “Açılım Treni Yola Çıktı”, Mustafa Ünal, 15 Kasım 2009

(B8) Çünkü kültürümüz sevgi değil kavga kültürü.

Hürriyet, “Kavga Kültürü”, Oktay Ekşi, 22 Eylül 2009

(B9) Gazete sahipleri gazetenin nasıl bir gazete olacağını belirleme ve gazetede kimlerin yazacağına karar verme hakkına sahiptir.

Zaman, “Prof.Dr.Atilla Yayla”, 24 Ağustos 2007

- **Durum Belirtili Sahiplik Belirtme Türü**

(B10) Çünkü gerçeklerin eninde sonunda kendini kabul ettirmek gibi kötü bir huyu vardır.

Radikal, “Sunucusu Basın Olan Dünya”, Türker Alkan, 22 Kasım 2009

- **Koşaç Dışında Eylemlerle Belirtilen İlişkisel Süreçler**

(B11) Bu, ani değil, kademeli bir biçimde gerçekleşir.

(B12) George Clooney, "Kusursuz Fırtına"da Andrea Gail'in kaptanı **rolündeydi**.

NTVMSNBC "TV'den sinemaya terfi", George Clooney, 07 Ocak 2009

(B14) 5 aylık hamile Özge kilolu kadını oynayacak.

Hürriyet, Kelebek, 11 Kasım 2009

(B15) Kokusundan dolayı yemekten çekindiğimiz sarımsak; doğal antibiyotik özellikleri taşıyor.

MSN Kadın, "Doğal Antibiyotik Sarımsak", 21 Kasım 2009

(B16) Çatı sözcüğü size neyi ifade ediyor?

<http://www.ortadogugazetesi.net/makale.php?yid=&makale=%C7at%FD+S%F6zc%FC%F0%FC+Size+Neyi+%DDfade+Ediyor%3F&id=1644>

(B17) Biz herkesi "öteki" saymışız!

Zaman, "Öteki", Ahmet Selim, 21 Kasım 2009

(B18) İnşa etmek, geliştirmek, bakımını ve onarımını yapmak; bir hayat tarzının ifadesidir.

(B19) Bir kişilik yapısının harcıdır.

(B20) Pozitif kişilik yapısına sahip bulunanların doğal hali böyle yansır.

(B21) Bu, ani değil, kademeli bir biçimde gerçekleşir.

Zaman, "Pozitif-Negatif", Ahmet Selim, 19 Kasım 2009

- **Pekiştirmeli-Niteleyici Süreç**

(B22) Tunceli, Dersim olursa...
Türkiye allak bullak olur.

Hürriyet, "Dersim", Yılmaz Özdil, 20 Kasım 2009

(B23) Ertuğrul Özkök müthişti.

Hürriyet, "Özkök", Yılmaz Özdil, 31 aralık 2009

(B24) Ne var ki onların da zihinleri karışık, öngörülleri bulanık.

Zaman, “Değişim ve Çözüm”, Ahmet Selim, 10 Ocak 2010

(B25) Döviz yasaktı...

Hürriyet, “Abe noldu be Manisacıkda?”, Yılmaz Özdil, 10 Ocak 2010

(B26) Değişimleri yönetmek, krizleri yönetmek kadar önemlidir.

Zaman, “Değişim ve Çözüm”, Ahmet Selim, 10 Ocak 2010

(B27) Ama yine verimli mi verimli...

Milliyet, “Çukurambar’ın Yükselişi, Can Dündar, 10 Ocak 2010

- **Pekiştirmeli-Özdeşleyici Süreç**

(B28) Gizli deliliktir gazetecilik.

Hürriyet, “Özkök”, Yılmaz Özdil, 31 aralık 2009

(B29) Bu yüzden hukukun öncelikli manası devletin hukukuydu.

Zaman, “Devletin Hukuku-Hukuk Devleti”, Hamdullah Öztürk, 10 Ocak 2010

(B30) Sürecin medyadan sorumlu generali gibiydi.

Zaman, “Yazarlar Toplantısında Bir General”, Mustafa Ünal, 10 Ocak 2010

(B31) Sivil Faşizmin panzehiri, Sivil Toplumdur.

Zaman, “Sivil Faşizm mi, Askerî Vesayet mi?”, Hilmi Yavuz, 10 Ocak 2010

(B32) Sinekli Bakkal ayrıca ders kitabımızın seçme parçaları arasındaydı.

Zaman, “9 Ocak 1964”, Selim İleri, 10 Ocak 2010

(B33) Or-an, “çukurda” değil, “yüksekte”ydi.

Milliyet, “Çukurambar’ın Yükselişi”, 10 Ocak 2009

(B34) Tansu Özkök’tü şahane olan.

Hürriyet, “Özkök”, Yılmaz Özdil, 31 aralık 2009

SÖZLÜKÇE

-A-

Ad Öbeği: Noun Phrase

Ad Yantümcesi: Noun Clause

Adcıl Yüklem: Substantive

Predicate

Adfiil: Verbal Noun

Adlaştırma: Nominilization

Alıntı: Quoted

Alışkanlık Görünüşü: Habitual

Aspect

Anatümce: Matrix Sentence

Ayrıntılaşma: Delicacy

-B-

Bağımlı Tümcecik: Embedded

Clause

Belirteç Yantümcesi: Adverbial

Clause

Belirteçlik: Adverbial

Bildirme Kipi: Indicative Mood

Bildirimsel: Declarative

-D-

Değer: Value

Değişim: Exchange

Deneyim: Experience

Devinimsel Adyantümce

Belirticisi: Action Nominal

Dışsal deneyim: External

Experience

Dizge: System

Dönüşümsel: Reported

Durum Belirtisiz Ad Öbeği: Non-

Case Marked Noun Phrase

Durumsal: Circumstantial

Düzey: Rank

-E-

Etiketleme: Labelling

Eylemlilik: Infinitive

-G-

Geçişlilik Çözümlemesi:

Transitivity Analyse

Gerçekleşmeci: Realizational

Giriş Koşulu: Entry Condition

Görüngü: Phenomen

Gösterme/Belirtme: Mark

-İ-

İçsel deneyim: Internal Experience

İlgeç Öbeği: Prepositional Phrase

İyeliksel: Possesive

-K-

Konumsal: Locative

Konumsal Varoluşsal Tümce:

Locative Existential Sentence

Koşaç: Copula

-M-

NE-Soru Öbeği: Wh-Phrase

Niteleyici: Attributive

-O-

Olgusal Adyantümce Belirticisi:

Factive Nominal

“ol-”un Biçimi: Mode of Being

“ol-”un Türü: Type of Being

-Ö-

Önerme Bileşimi: Clause Complex

Önerme: Clause

Özdeşleyici: Identifying

-P-

Parçacıl Tanımlık Yapısı: Partitive

Construction

Pekiştirmeli: Intensive

-S-

Sıfat Yantümcesi: Participle

Clause

-T-

Temsilleştirme: Representation

Tümleyicilik: Complementarity

Türce: Token

-Ü-

Üstamlılık: Anatümce

Üstdeğer: Mode

Üstişlev Boyut: Meta-Functional

Dimension

-V-

Varoluşsal: Existential